

Osrhoene Sarayında
Aristokrat Bir Filozof

Bar Daysan

Herkesin Gözünün
Kaldığı Şehir

Urfa-Harran

ŞURKAV Sanliurfa

KÜLTÜR SANAT TARİH VE TURİZM DERGİSİ

SAYI: 44 MAYIS'2023

Urfa'da Mistik Bir Mekan
Hindiye Tekkesi

Ruha'da Bir Münazaa Konusu
Su ve Değirmenler

Osmanlı Döneminde Urfa'da
Zuhur Eden Salgın Hastalıklar
Pandemiler

Urfa'da
Hatipzâde Ailesi

Meslekler ve Eşyanın Tarihi
Loğkeş

Dergiyi telefon
veya tabletinize
indirmek için
kodu okutun.

Vakıfların memleketimizin önemli bir servetini oluşturduğu herkesçe bilinmektedir.

Bu servetten millet ve memleketi gerektiği şekilde faydalandırabilmek için bütün bakanlar kurulunun ve hatta yüce meclisin bu hususu önemle inceleyerek bu büyük müessesenin harap olmaktan korunmasını ve memlekete faydalı bir hale getirilmesini temenni ederim.

Atatürk

Sanliurfa

KÜLTÜR SANAT VE TURİZM DERGİSİ

YIL: 16 SAYI: 44 - MAYIS'2023 ISSN: 1308-3449

SAHİBİ

Salih AYHAN
Şanlıurfa Valisi / ŞURKAV Başkanı

ŞURKAV YÖNETİM KURULU

Erinç DEMİR / Vali Yardımcısı
Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ
Cevahir Asuman YAZMACI
Abdulkadir AÇAR
Aydın ASLAN
Hasan Fehmi HAYIRLI

DERGİ YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Şükrü ÜZÜMCÜ
ŞURKAV Genel Sekreteri

EDİTÖR

Prof.Dr. Abdullah EKİNCİ

HUKUK DANIŞMANI

Av. Müslüm C. AKALIN

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ
Prof. Dr. Mehmet ÖNAL
Prof. Dr. Abdulvahap YILDIZ
Prof. Dr. Ekrem BEKTAŞ
Doç.Dr. Levent BİLGİ
Dr. Öğr. Üyesi İ. Halil TANIK
Dr. Öğr. Üyesi İsmail ASOĞLU
Yrd. Doç. Dr. A. Cihat KÜRKÇÜOĞLU
Av. Müslüm C. AKALIN

SEKRETERYA

Salih KAPLAN

İLETİŞİM

ŞURKAV İdare Merkezi
Yusufpaşa Mah. Sarayönü Cad. 886. Sk.
No:27 ŞANLIURFA
Tel: 0.414. 215 65 27 - 215 82 00 (Pbx)
Fax: 0.414. 216 89 02

SAYFA ve KAPAK TASARIMI

İbrahim Halil ŞEKER

BASKI

Semih Ofset / Ankara
Tel: 0312 341 40 75

ŞANLIURFA İLİ
KÜLTÜR EĞİTİM
SANAT VE ARAŞTIRMA
VAKFI YAYINIDIR

Altı ayda bir yayınlanır
Ocak - Mayıs
Haziran - Aralık
ÜCRETSİZDİR

Yazı gönderim e-posta adresi:

surkav@hotmail.com

Dergideki yayımlanan yazıların ve görsel eserlerin
telif ve benzeri hukuki sorumluluğu yazarına aittir.
Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

e-dergi : <https://surkav.org.tr/sanliurfa-dergisi>

surkav_urfa

surkavvakfi

www.surkav.org.tr

Neler yaptık?

- “Şanlıurfa’mı Tanıyor Dünyaya Tanıtıyorum” projesini sürdürdük. 2022-2023 Eğitim öğretim yılında 3700 öğrencimiz projeden faydalandı.
- “Kütüphane İkinci Evim” projesini başlattık.
- “Köyde Sinema Var” projesini başlattık. 25 köyde açık-hava sinema gösterimi gerçekleştirdik.
- Lise öğrencilerine yönelik “Kuşaklar Buluşması” projesimizin 2022-2023 dönemi ilk buluşması Sayın Valimiz Salih Ayhan’ın katılımıyla yapıldı.
- “Bağımsız Gençlik Huzurlu Gelecek” sloganıyla okullarda Teknoloji ve Madde bağımlılığı ile mücadele eğitimlerine başladık.
- Çağdaş Sanatta Göbeklitepe Resim Heykel ve Seramik Sergisi’ni düzenledik.
- 400 öğretmen ve üniversite öğrencisinin katılımıyla Matematik Çalıştayı düzenledik. Çalıştayda, Matematik Seferberliği programımız tanıtıldı.
- Şanlıurfa’da görevli 700 öğretmenin katılımıyla “Matematik Seferberliği Farkındalık Oluşturma Semineri” düzenledik.
- Vakfımızın düzenlediği “Türkü Gecesi”nde TRT Sanatçısı Emine Karakuş Kaya sahne aldı.
- “Köy Okul Kütüphaneleri Kitapsız Kalmasın” kampanyasını başlattık. 150 okulumuza 30 bin kitap dağıttık.
- Vakfımız Türk Sanat Müziği Korumuzun sunduğu Karıcığar Faslı, Tasavvuf Müziği solo konseriyle birlikte düzenlendi.
- “Şehre Dair Hayaller” konulu Öykü yarışması düzenledik. Dereceye girenlere ödülleri verildi.
- 2023 Eğitim ve Öğretim dönemi içerisinde Türk Halk Müziği, Türk Sanat Müziği, Hüsnü Hat, Halk oyunları, Tiyatro, Resim, Filografi, YÖKDİL Hazırlık Kursu ve Bilgisayar kurslarını başlattık.

www.surkav.org.tr

Neolitik Tepeler

Herkesin Gözünün Kaldığı Şehir Urfa-Harran

■ Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ

Bir zamanlar önemli medeniyetlere ev sahipliği yapmış olan bu şehirler, geçmişin derinliklerine gizlenmiş birçok gizemin de mekânıdır.

6

Geç Neolitik Dönemde

Sanat ve Sembolizm

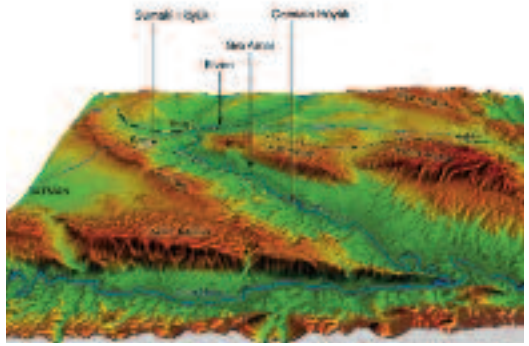
■ Bahattin İPEK

Yakın Doğu'da çanak çömleksiz Neolitik Dönem yerleşim yerlerinde ortaya çıkarılan anıtsal yapılar, dönemin tasvir sanatını veya dini ritüellerini temsil ettiği düşünülmektedir.

18

Fırat ve Dicle Havzaları Neolitik Çağ Yerleşimlerinin Dağılışı Topolojik-Kartografik Bir Değerlendirme

■ Prof. Dr. Sabri KARADOĞAN

30

Göbeklitepe Palebiyocoğrafyası Ve İlk Evcilleştirme Faaliyetlerine Katkısı

■ Dr. Öğretim Üyesi Hurşit YETMEN

■ Prof. Dr. Sedat BENEK

39

43 Osrhoene Sarayında Aristokrat Bir Filozof
Bar Daysan
■ Mihriban GENÇ

67 Ruha'da Bir Münazaa Konusu
Su ve Değirmenler
■ Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ
■ Dr. Murat POLAT

89 Osmanlı Devleti Döneminde
Urfa Sancağında Zuhur Eden Salgın Hastalıklar
Pandemiler
■ Dr. Murat POLAT

105 Urfa'da Mistik Bir Mekan
Hindiye Tekkesi
■ Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ
■ Dr. Berna TORKAK

114 Urfa'da Hatipzâde Ailesi
■ Av. Müslüm AKALIN

124 Şehnaz Gazel
■ İbrahim Halil TEZÖLMEZ

125 Moldovalı Yahudi Tarihçi ve Gezgin
İsrael Joseph Benjamin'in Seyahatnamesinde
Urfa
■ Selahaddin E. GÜLER

130 Kitabiyat
A. Cihat Kürkçüoğlu
Armağan Kitabı

131 Meslekler ve Eşyanın Tarihi
Loğkeş
■ Dr. Berna TORKAK

134 Kültür - Sanat Faaliyetlerimiz

6 Şubat 2023

Kahramanmaraş-Hatay Depremleri sonrası
Halilürrahman Gölü

*Asrın felaketinde hayatını kaybedenlere Cenab-ı Allah'tan rahmet,
ailelerine ve tüm halkımıza başsağlığı dileriz.*

Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ
Editör

Dergimizin 44. sayısı farklı bir formatta, akademik ve aktüel bir içerikle hazırlandı. Bu sayıda, dosya konusu olarak gerek yerel tarih gerekse dünya tarihinde derin etkiler bırakan “**Neolitik Tepeler**” ile “**2023 İslam Dünyası Turizm Başkenti Şanlıurfa**”nın eşsiz tarihsel birikimine dair örnekler sunulmaktadır.

Ayrıca ülkemiz ve şehrimizin belleğinde derin izler bırakacak olan pandemi, deprem ve sel felaketlerini ardımızda bırakırken, geçmişte yaşanan benzer felaketlere dair örnekler de sunulmuştur. Bu anlamda devlet-toplum ilişkilerinin şekillenmesinde de belirleyici olan “**Pandemiler**”, Osmanlı arşiv belgeleri ışığında özgün bir çalışma örneği olarak sunuluyor. Bu dosyada belirli bir tarihi süreçle sınırlandırmadan veba, sıtma, kolera gibi pek çok hastalığa değinilerek, şehrin sağlık tarihine katkı sağlanmaktadır.

Dosyadaki yazılar; Neolitik, Helenistik-Roma ve Osmanlı dönemlerine dair kesitler sunmaktadır. Şanlıurfa, Neolitik Kültür Havzasının önemli bir yerleşim alanıdır. Aynı zamanda İslam Medeniyetinin benzersiz birikiminin en önemli şehirlerinden biridir. 2023 İslam Dünyası Turizm Başkenti Şanlıurfa’nın tarihsel birikimiyle İslam medeniyetindeki yerini “**Herkesin Gözünün Kaldığı Şehir: Urfa-Harran**” araştırmasıyla değerlendirilmiştir.

Fırat ve Dicle Nehri Havzaları (Güneydoğu Anadolu) Neolitik Çağ Yerleşimlerinin Dağılışı / Topolojik-Kartoğrafik Bir Değerlendirme, Göbeklitepe Paleobiyo-coğrafyası ve İlk Evcilleştirme Faaliyetlerine Katkısı, Geç Neolitik Dönemde Sanat ve Sembolizm çalışmalarıyla neolitik tepelerle dünya gündeminde olan Şanlıurfa’nın neolitik kültür havzasının özgünlük ve eşsizliğine dikkat çekmektedir.

Şanlıurfa, tarihin her döneminde siyasi ve düşünce dünyasına yön veren aktörleri yetiştirmiştir. Dergimizin bu sayısında, Helen-Roma düşünce dünyası ile Osrhoene Krallığının bilgeliğini temsil eden **Bar Daysan**’ın bilgelik hikâyesi anlatılıyor.

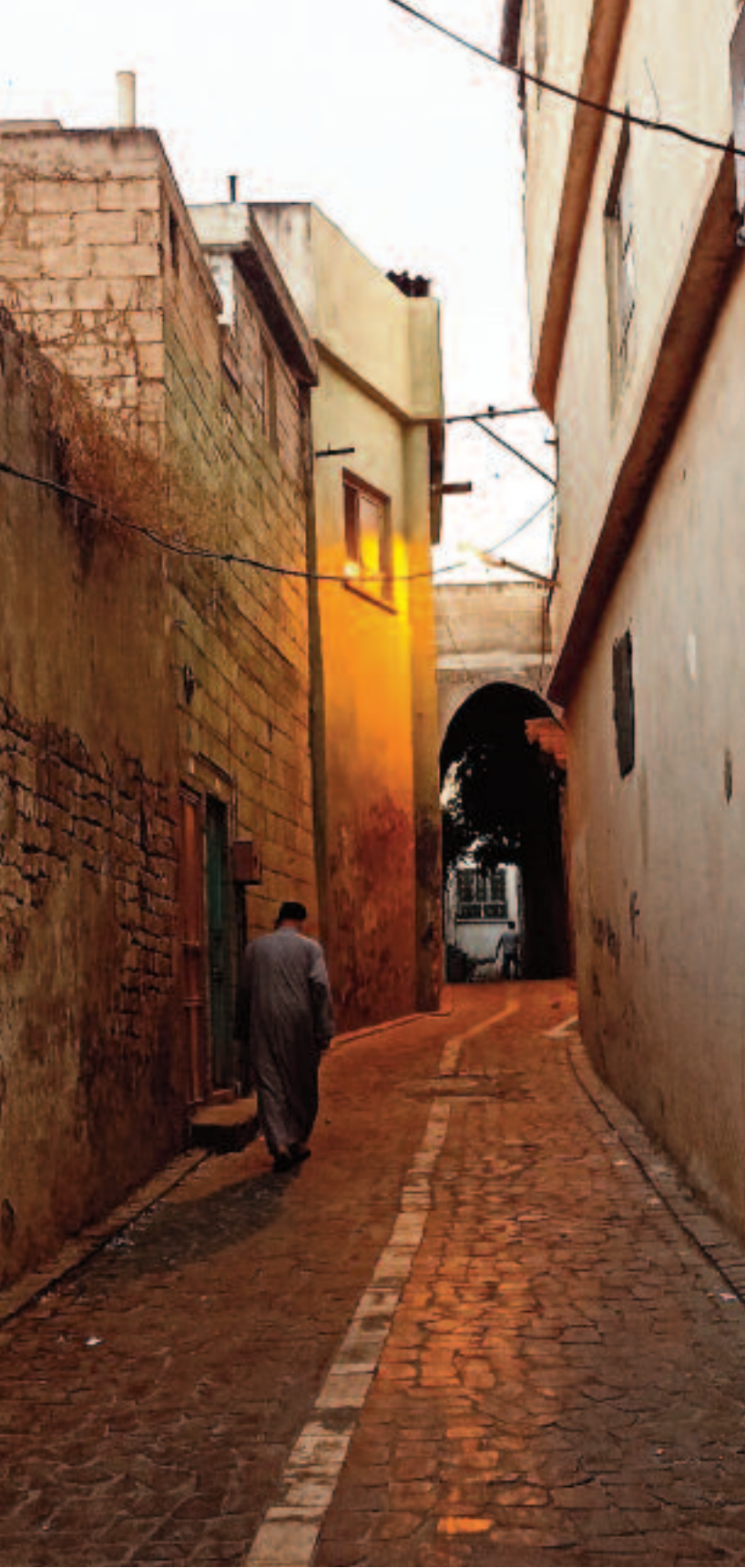
Şehir hayatında değirmenler tarihin her safhasında önemini korumuştur. Ortaçağ, Yeni ve Yakınçağlarda değirmenler, önemli sanayi atölyeleri idiler. Su değirmenleri, su kaynakların azalması ve özellikle teknolojinin değişmesiyle günümüze ulaşabilmiş değildirler. **Ruha’da Su ve Değirmenler** çalışmasıyla, Urfa’nın su kaynakları ve değirmenlerinin hikâyesi anlatılmakta.

Şanlıurfa’nın mistik bir şehir olduğunu ispatlayan pek çok mekân vardır. Bunlardan biri de **Hindiye Tekkesi**’dir.

Şehir tarihi insansız anlatılamaz. Halide Edip “**biyografi tarihe insanî simasını verir**” der. Biyografi yazılarında kimlikler akışkandır. Zaman içinde hem kimlik hem de onları taşıyan kişiler değişir. Bu anlamda biyografi yazılarında kimliklerin geçirdiği dönüşümün izlerini sürebilmek, bir yaşamı hikâyeleştirmeyi okumak, heyecan verir. “**Urfa’da Hatipzâde Ailesi**” araştırması, yeni bir deneyimdir. Bu alanda yeni ve özgün bilgiler sunmaktadır.

Seyyah, tarihin ve mekânın tanığıdır. **Tarihçi ve Gezgin İsrail Joseph Benjamin**’in **Urfa Gezi Notları** çalışması, dönemin Urfa’sına projeksiyon tutmaktadır.

Şehrimizi araştırmaya ve anlatmaya devam edeceğimiz, sizlerin de katkılarıyla daha doğru ve güzel bir yapıya kavuşturacağımız 45. sayımızda buluşmak dileğiyle...

Herkesin Gözünün Kaldığı Şehir

Urfa Harran

Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ

■ Harran kazılarında keşfedilen kale hamamından bir bölüm. / Harran Kazı Başkanı Prof. Dr. Mehmet Önal

“

Bu yazının amacı, sadece akademik bir kaygıyla bir çalışma ortaya koymak değil, aynı zamanda şu idraki oluşturmaya çalışmaktır: Her şeyden önce dünya mirası olan Urfa ve Harran'ın tarihi mirasının korunması ve söz konusu birikimin anlaşılmasına katkı sunmaktır. Eskinin yerine yeninin inşa edilerek kazanç elde edileceği anlayışının değersiz ve reddi miras olduğunu anlatmaktır. Söz konusu dünya mirasının yok edilmeden önce kurtarılması, gençlere tarih bilinci ve şehre aidiyet duygusunun kazandırılmasıdır.

”

Herkesin Gözünün Kaldığı Şehir: Urfa-Harran

Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ

Tarih bazı şehirlerin derilerine yapışmışçasına; sadece geçmişlerini değil, aynı zamanda geleceklerini de tayin eder. Tarihin mutfağı olan bu şehirler; adeta güvenli bir limanın yönünü tarif eden deniz feneri konumdadırlar.

Bir zamanlar önemli medeniyetlere ev sahipliği yapmış olan bu şehirler, geçmişin derinliklerine gizlenmiş birçok gizemin de mekânıdır. Binlerce yıldır etrafı efsanelerle örülü, büyümlü şehirlerin gizemini çözmek, bu paha biçilmez birikimi kavramak için dünyanın kalan ömrü yetmeyecek gibi görünüyor.

Harran, Urfa ve çevresi antik dünyanın, ortaçağın, yeni ve yakın çağların gözde coğrafyasıdır. Bu şehirler, antikçağın bilgeleri ve seyyahlarının bilgi dağarcıklarının da beslenme mekânıdır. Urfa ve Harran mabetleri; teologlar, hacılar, rahip ve rahibelerin Tanrıya yakarış alanıdır. Harran Ehulhul tapınağı, sevinç evi, buluşma, arınma ve temizlenme evi olarak kabul edilmiştir. Bu mekânlar, Tanrı sarayına konuk olma evi olarak görülmüştür. Tüccarlar, doğu ve batının nirengi bölgesi olan ‘bereketli hilal’in bereketinden nasiplenmek adına, on binlerce millik yolu at ve deve sırtında geçirmeye değer görmüşlerdir.

Urfa ve Harran uygarlıkların grameri, insanlığın hayat hikâyesidir. Bu anlamda dünya uygarlık birikimini anlatan büyük bir kütüphanedir. Ortaçağın bilgi taliplileri için, ilim öğrenme seyahatlerinin gözde ilim ocaklarıdır. Geçmişin gizemini anlamak ve anlatmak isteyen tarihçiler için Urfa ve Harran bilgi ve ilham mekânlarıdır. Şairler ve edipler için hikmet mekânları, arkeologlar için geçmişin izini sürme, stratejistler için geleceğe dair ufuk çizgilerini belirleme şehirleridir. Urfa ve Harran, kimi zaman başkent, kimi zaman mabet kent, kimi zaman krallık ve her şeyden önemlisi yöneticilerin gözdesi şehirlerdir.

“

**Urfa ve Harran,
kendine has şehirlerdir.
Sadece kendisi olan bu şehirlerde,
mekânın karmaşıklığı ve çeşitliliği
tarza dönüşmüştür.
Her iki kentin özel bir mimari üslubu
vardır. Bu şehirlerin mimari gizemini
çözümleyebilmek için;
Müslim-Gayrimüslim hukukunu,
güvercin tutkusunu, müzikşinaslığı,
rüzgâr ile arkadaş olmanın, güneşe
kucak açmanın sırlarını bilmek; evin
delikanlısının duygu dünyasını,
tandırılıkta pişen yemeğe lezzet katan
asma ve nar ağacının tılsımını çözmek,
sembolizme yelken açan duvarlara
nakşedilen güneş, ay, yıldız ve hayat
ağacı sembollerinin sırlarına varmak,
göz alıcı evlerin, sokağın süsü olan
cumbaları ve kabaltıların estetik
felsefesini kavramak gerekir.**

”

Urfa ve Harran, kendine has şehirlerdir. Sadece kendisi olan bu şehirlerde, mekânın karmaşıklığı ve çeşitliliği tarza dönüşmüştür. Her iki kentin özel bir mimari üslubu vardır. Bu şehirlerin mimari gizemini çözümleyebilmek için; Müslim-Gayrimüslim hukukunu, güvercin tutkusunu, müzikşinaslığı, rüzgâr ile arkadaş olmanın, güneşe kucak açmanın sırlarını bilmek; evin delikanlısının duygu dünyasını, tandırılıkta pişen yemeğe lezzet katan asma ve nar ağacının tılsımını çözmek, sembolizme yelken açan duvarlara nakşedilen güneş, ay, yıldız ve hayat ağacı sembollerinin sırlarına varmak, göz alıcı evlerin, sokağın süsü olan cumbaları ve kabaltıların estetik felsefesini kavramak gerekir.

Balıklara gıda, dikene ve güle hayat, çocuklara neşe, şehre ferahlık, mistik kültürde birliği sembolize eden Mecma'ülbahr'ın künhüne varmak gerekir. İnsanları bir araya getiren sokakların, mahalle meydanlarının, camilerin, tekke ve dergâhların cezbediciliğini, evlerin ve avluların insana “hayat” olmasını yaşamak gerekir. Bu ruh güzelliğini, feraset düğümlenmesine maruz kalmış modern dünya aklı kavramaktan acizdir.

“

**Bu ruh güzelliğini, feraset
düğümlenmesine maruz kalmış
modern dünya aklı kavramaktan
acizdir.**

”

Urfa ve Harran, bereketi ile insanları cezbediği, dinî statüsü ile insanları büyülediği, tarihin her safhasında, herkesin “gözünün kaldığı” şehirlerdir. Bu iki şehir, neolitik dönemden, antikçağa, Yahudilerden Hristiyanlara ve İslamî çağa “Beş Kere Kutsal İki Şehir”dir.

Urfa ve Harran; Neolitik yerleşmeleri ile tapınak alanları, Babil-Asur’un vergi ve askerlikten muafiyeti olan kutsal şehirlerdir, İbrahimi tevhidin doğum evi, asrı saadet gözdelelerinin İslam ile şereflendirdiği ve Peygamberlerin buluştukları uygarlık şehirleridir.

Urfa’nın dünya uygarlık tarihine katkıları tartışılmaz bir gerçektir. Urfa ve Harranlı bilim adamları ve kadınlarının yetiştirdikleri bilim ve ilim adamları ile yazdıkları eserler, uygarlığın temellerini oluşturur. Bu iki şehir, tarih öncesinden ortaçağlara uzanan süreçte, bilimin gözde şehirleri oldular. Antikçağ ve ortaçağ insanları için kentleri kurmak sıradan bir olaydı. Fakat Urfa ve Harran gibi efsane şehirleri inşa etmek, insanlık tarihi kadar uzun bir süreç ister.

Bu nedenle Urfa ve Harran efsane kentlerdir ve tarihin her döneminde imtiyazlı sayılmışlardır. Bilimin, hikmet ve irfanın yuvası olmak, başka şehirlere bu denli yakışmamıştır.

Urfa ve Harran efsane kentlerdir ve tarihin her döneminde imtiyazlı sayılmışlardır. Bilimin, hikmet ve irfanın yuvası olmak, başka şehirlere bu denli yakışmamıştır. Urfa ve Harran; geçmişin birikimini bugünlere taşıyabilen, yazan, öğreten ve değerlerini insanlıkla paylaşabilen evrensel kentlerdendir. Urfa; bilimi, inancı, mistisizmi, felsefeyi, musikiyi, ilmî ve edebi estetiği doyasıya yaşamıştır.

Urfa ve Harran; geçmişin birikimini bugünlere taşıyabilen, yazan, öğreten ve değerlerini insanlıkla paylaşabilen evrensel kentlerdendir. Urfa; bilimi, inancı, mistisizmi, felsefeyi, musikiyi, ilmî ve edebi estetiği doyasıya yaşamıştır.

Urfa ve çevresinde Göbeklitepe ve Harran kadar gözde olma şansını yakalayamayan veya görmezden gelinen bir kültür ve ticaret alanı da Sultantepe'dir.

Sultantepe Höyüğünde ortaya çıkan çivi yazılı tabletler Sultantepe Tabletleri olarak literatüre geçmiştir.

Bölge tarihinin bütün dönemlerine ait eğitim, din, ekonomi, edebiyat, sağlık vb. alanlara ait binlerce belge, buluntu var. İnsanlığın uzun geçmişinde birçok kültür ortaya çıkmıştır. Kalıntılarıyla günümüze ulaşabilenler, geçmişi anlamamız açısından önemlidir. Ancak bunlardan bazıları yerel gelişime katkı sağlarken, bazıları da küresel boyutta katkı sağlamıştır. Neolitik Çağ, uygarlık tarihinin geçirmiş olduğu en önemli değişim olarak görülmektedir. Bu nedenle "devrim" olarak ifade edilmektedir.

Günümüzden 13.000 yıl önce başlayan ve 8.000 yıl önce gelişimini tamamlayarak olgunlaşan neolitik süreç, sadece arkeolog ve tarihçilerin değil disiplinler arası çalışmaların da ilgi odağıdır. Urfa ve çevresinde Neolitik Çağa ait buluntu veren elliye yakın yerleşim söz konusudur. Bunların içinde en çarpıcı buluntu vereni, kuşkusuz Göbeklitepe ve Karahantepe'dir. Buralar, yadsınamaz bir görsellik ve görkem sunmaktadır.

■ Göbeklitepe İllüstrasyon / Ressam Abdurrahman BİRDEN

Sultantepe tabletleri farklı egzersizleri içerdiği tespit edilen 407 tabletten oluşan yüzlerce yıl öncesi kayıtlarından günümüze bir mesajdır. Sultantepe, Yeni Asurca tablet veren sınırlı sayıdaki höyüklerden biridir. Bu anlamda hem çivi yazısının gelişimine hem de Anadolu arkeolojisi, tarih ve kültürüne yadsınamaz bir katkı sunmaktadır.

Göbeklitepe etkileyici anıtsal buluntuları yetkin bir taş işçiliğini yansıtmakta, taş üzerinde kabartma tekniğiyle aktarılan motiflerin içerik zenginliği karmaşık bir düşünsel düzeye ulaştıklarını göstermektedir. Göbeklitepe aynı zamanda gelişkin sosyal düzenin, organizasyon ve koordinasyon kabiliyetinin ipuçlarını vermektedir. Günümüze ilettiği bilgi hazinesi ile bilim adamlarına, geçmişimizin önemli bir zaman dilimine dair inanılmaz bir şaşkınlık yaşattır.

Urfa ve çevresinde Göbeklitepe ve Harran kadar gözde olma şansını yakalayamayan veya görmezden gelinen bir kültür ve ticaret alanı da Sultantepe'dir. Sultantepe Höyüğünde ortaya çıkan çivi yazılı tabletler Sultantepe Tabletleri olarak literatüre geçmiştir. Sultantepe'nin antik ismi "Huzirina"dır. Tabletler M.Ö.1000-612 yılları arası Yeni Asur Döneminin kalıntıları olarak değerlendirilmektedir. Sultantepe Höyüğünde, 1951-1953 yılları arasında Nuri Gökçe ve Seton Lloyd tarafından yapılan kazılarda; üst tabakada Helenistik ve Roma kalıntıları; alt tabakalarda ise Asurca tabletler bulunulmuştur. Sultantepe Höyüğünde ortaya çıkan buluntular, höyüğün M.Ö. 8-7. Yüzyıllarda Yeni Asur Krallığına ait büyük bir kütüphaneye veya arşive sahip olduğunu göstermiştir.

Sultantepe tabletleri farklı egzersizleri içerdiği tespit edilen 407 tabletten oluşan yüzlerce yıl öncesi kayıtlarından günümüze bir mesajdır. Sultantepe, Yeni Asurca tablet veren sınırlı sayıdaki höyüklerden biridir. Bu anlamda hem çivi yazısının gelişimine hem de Anadolu arkeolojisi, tarih ve kültürüne yadsınamaz bir katkı sunmaktadır. Tabletlerin içeriği incelendiğinde birçok konuyu içerdiği görülmektedir. Bu anlamda tabletler aşk açısından, tanrıya sunulan yakarışa, mide acısını dindiren bir ilaçtan rüya tabirine, destanlardan ruhlarla/cinlere dair resmi gayrı resmi birçok hususu içermektedirler.

Hayatın her yönüne açıklık getiren bu tabletleri yazarlar, notlarının kendilerinin de hayal edemeyeceğinden uzun yaşayacaklarını tahmin edememişlerdir. Bu bir bakıma medeniyetin kaçınılmaz bir ögesi olan yazının da hikâyesidir. Başlangıçta okuma yazma basitçe, nemli kil tabletlerin üzerine ticari mal ve işlemler kaydı tutmak için bırakılan işaretler, numaralar ve listelerden ibaretti. Bu yazımın hikâyesinin kökleri ekonomiye, inanca, acı ve sevgiye uzanır. Kil tabletler, okur yazarlığın medeniyetin temel itici gücü olduğunu ortaya koyan en çarpıcı buluntulardır. Bu bağlamda mutluluk, keder, hastalık, inanç, insan, çocuk, kadın, ruh, zenginlik, fakirlik vb. duygu ve düşünceleri anlatan Sultantepe Tabletleri, sadece geçmişten bize gelen bir mesaj olarak kalmamalı, uygarlığın belgeleri ve medeniyet inşa eden aklın, felsefenin de metinleri olarak görülmelidir.

■ *İnbaşı Mağarası / Bozova*

Mekân ve insanın kaderini tayin eden öğeler, sadece yaşanmışlardan ibaret değildir. Mekânı ve insanı şekillendiren esaslardan biri de hiç şüphesiz coğrafyadır. Hiçbir şehir yeterli ve güvenilir su kaynağı olmadan varlığını sürdüremez. Gıda, gün ışığı ve havanın yanı sıra su yaşamsal bir kaynaktır. Su olmadan hayat olmaz. Suyun üzerine kurulu şehirler, su kaynaklarından ve nehirlerden bereket devşirirler. Yapımlarının üzerinden binlerce yıl geçtikten sonra bile dimdik ayakta duran su kemerleri, su bendleri, su kanalları, su göletleri/havuzları, su taksim alanları, şehrin görünmez sütunlarıdır.

Bu anlamda, Scirtos (Daysan-Karakayon) Deresi, Süleyman Pınarı, Cavsak Deresi, Sırrın Çayı, Kehriz Suyu, Halilür-rahman Gölü, Mecma'ül Bahr, Fırat Nehri, Jüstinyen Su Bendi, su taksim alanı olan Su Meydanı, Millet Köprüsü (su bendi), kasteller (çeşmeler, pınarlar, şadırvanlar), Fırat'ın gizemli vadisi Takoran, Fırat'ın beslediği Bozova'nın İnbaşı Mağarası ile Kaletü'l Müslimin (Halfeti), tarih boyunca Urfa sınırlarında yer almış olan Merziban Çayı, Urfa'nın suya kurulu bir şehir olduğunun göstergeleridir.

Neolitik ve Antik Çağ'da olduğu gibi merkezi Edessa (Urfa) olan M.Ö. 132-M.S. 244 yılları arasında bağımsız bir krallık olan Osrhoene Krallığı da Urfa'nın sosyokültürel tarihinde önemli bir konumdadır. Osrhoene Krallığı'nın etkilerinin yıkılışından sonra da devam ettiği görülmektedir. Bugün Kızılkoyun ve kale eteklerindeki buluntular, bu etkileşimin izlerinin 5. yüzyıla kadar geldiğini göstermektedir. Bölge, 639'da İyad b. Ganem'in fethiyle birlikte İslam hâkimiyetine girmiştir. Bu dönem antik dünya birikiminin harmanlandığı, özgün bilimsel faaliyetlerin yapılmaya başlandığı bir dönemdir. Bu dönemde Urfa ve Harranlı âlimler, İslam medeniyetinin oluşum ve gelişiminde öncü rol oynamışlardır. İslam Medeniyeti; Huneyn b. İshak, el Battani, Sabit b. Kurra, Yunus el Harranî, Hayat b. Kays el Harranî, Abdüsselam bin Teymiyye el-Harranî ve Abdülkadir el-Ruhavî, Fatime bint el-Belhi el-Harranî ve Ummu'l-Hayr gibi ilim adamları ve kadınlarıyla zirveye çıkmıştır.

Özellikle 717-913 tarihleri arasında Harran ilim ve kültür tarihi bakımından altın çağını yaşamıştır. Zengi ve Eyyübi dönemlerinde söz konusu konumlarını sürdürme çabası

“

**Doğu ve batı uygarlığının inşacısı olan
Urfa ve Harranlı âlimlerin hayat
hikâyeleri, eserleri ve yaşadıkları
mekânlar, eğitim ve öğretim
ocaklarının gizemini çözmek sadece
bir vefa borcu değil, aynı zamanda
geleceği inşa ederken kullanacağımız
yapı malzemeleridir.**

”

veren Urfa ve Harran, daha sonraki dönemlerde mahalli emirliklerin çatışma sahası ve Memluklu-Osmanlı mücadelesinin tampon bölgesi olmuştur. Urfa, Antik ve Orta Çağ'da Edessa Okulu ve uzantılarıyla Bar Daysan, Efraim, Tityanus ve Suruçlu Yakup gibi ilim adamları sayesinde ilim dünyasına eşsiz katkılar sunmuştur. Aynı zamanda Harran, Hermetik felsefesinin vatanı olarak bilinir olmuştur. Harranlılar felsefe, matematik, tabii bilimlerde ve tıpta İslam öncesi merkezlerin hiç biriyle mukayese edilemeyecek derecede İslam düşüncesi ve bilime katkı sunmuşlardır. Doğu ve batı uygarlığının inşacısı olan Urfa ve Harranlı âlimlerin hayat hikâyeleri, eserleri ve yaşadıkları mekânlar, eğitim ve öğretim ocaklarının gizemini çözmek sadece bir vefa borcu değil, aynı zamanda geleceği inşa ederken kullanacağımız yapı malzemeleridir.

Geçmişin abide şehirleri, tekrar ihtişamlı günlerini yaşayabilirler mi? Bu sorunun cevabı, ihtişamın envanterini ne kadar çıkarmış ve öğrenmiş olmamızla yakından ilgilidir. Bölgede her çıkan arkeolojik buluntu, Urfa ve Harran uygarlığının, ta en baştan beri arkadaşlarına (çağdaşı şehirlere) hocalık yaptığını, insanlara kılavuzluk ettiğini ispatlar mahiyettedir. Her buluntu, aynı zamanda şehrin özgünlüğünün belgeleridir. İslam medeniyetinin altın çağı olarak ifade edilen 10. Yüzyılda, Ruha (Urfa) ve Harranlı ilim adamlarının medeniyet tarihine tartışmasız büyük katkıları söz konusudur.

Şehirler, medeniyetin tanımlayıcı insan eserleridir. İnsanlığın bütün başarıları ve bozgunlarının izleri şehirlerde gö-

rülür. Şehirler zamana meydan okumak için kurulurlar ama pek çoğu yok olmuş, ayakta kalanların ise hiçbiri ilk kuruldukları gibi kalmamıştır. Şehirlerin gerileme ve çöküşlerine dair kapsamlı çalışmalar maalesef yoktur. Satır aralarında verilen bazı aksaklıklar, şehirlerdeki kırılmalar hakkında bilgi verir. Jhon Reader, *“Parlak bir ıslahatçı, geçmişin görkemli şehirlerinin ihtişam kaynağını, önde gelen bireylerin siyasi hırsları ya da ekonomik kudretleri himayesinde geliştiğinin farkına varır”* der. Aslında geçmişin görkemli şehirlerindeki çöküş ve donuklaşmanın önünü almak için, önce şehrin kuruluş felsefesi ve kurucularını bilme, ardından bakım programları uygulanmalıdır. Anılan süreç kaçınılmaz bir şekilde, şehri ve onu çevreleyen kırsala da dokunarak ve insanların davranış şekillerini etkileyerek şehrin fiziki, sosyal ve kültürel hücrelerini yenilemeye tabi tutulmasını da kapsamaktadır.

“

**Şehri sakatlayan sıkıcılık, monotonluk
ve elle tutulur kısırlıktan uzaklaşmak
için, merkezler tayin etmek gerekir.
Eskiye korumak ve yaşamla
buluşturmak, yeni merkezler tayin
ederek, kentte sembolik şehir
yürekleri oluşturmak gerekir. Şehrin
ve şehir toplumlarının gelişimi, geçmiş
dinamikleri koruma ve zamanın
ruhunu yakalamakla mümkün olur.**

”

Mekân dizaynıyla birlikte toplumsal ilerleme sağlanmadıkça şehirlerde ilerleme söz konusu olamaz. Şehri sakatlayan sıkıcılık, monotonluk ve elle tutulur kısırlıktan uzaklaşmak için, merkezler tayin etmek gerekir. Eskiye korumak ve yaşamla buluşturmak, yeni merkezler tayin ederek, kentte sembolik şehir yürekleri oluşturmak gerekir.

**Geçmişin abide
şehirleri, tekrar
ihtişamlı günlerini
yaşayabilirler mi**

Bu sorunun cevabı, ihtişamın envanterini ne kadar çıkarmış ve öğrenmiş olmamızla yakından ilgilidir. Bölgede her çıkan arkeolojik buluntu, Urfa ve Harran uygarlığının, ta en baştan beri arkadaşlarına (çağdaşı şehirlere) hocalık yaptığını, insanlara kılavuzluk ettiğini ispatlar mahiyettedir. Her buluntu, aynı zamanda şehrin özgünlüğünün belgeleridir.

Şehrin ve toplumun gelişimi, geçmiş dinamikleri koruma ve zamanın ruhunu yakalamakla mümkün olur. Şehrin gelişimi, mutluluğu sıradan insanların şehirden istifadesi oranındadır. Burjuvazi her yerde yolunu bulur. Parlak bir yönetici, adil şehri inşa eder. Adil şehirlerin ömrü uzundur, sakinleri mutludur, paylaşım alın terine göredir. Adil şehirler fırsatçılara alan açmaz, sıradan insanların da şehirden istifadesine fırsat tanır. Bu anlamda şehirlerin en zararlısı, fırsatçılardır. Şehir fırsatçıları, önsezileri ve bilgi sızıntılarıyla bireysel rant sağlayarak, şehrin ve sakinlerinin geleceğini ipotek altına alırlar. Adil şehir, kentlerin gerilemesi, değişimi ve gelişiminin de nirengi noktasıdır.

“

Şehrin ve toplumun gelişimi, geçmiş dinamikleri koruma ve zamanın ruhunu yakalamakla mümkün olur.

Şehrin gelişimi, mutluluğu sıradan insanların şehirden istifadesi oranındadır.

Burjuvazi her yerde yolunu bulur. Parlak bir yönetici, adil şehri inşa eder. Adil şehirlerin ömrü uzundur, sakinleri mutludur, paylaşım alın terine göredir. Adil şehirler fırsatçılara alan açmaz, sıradan insanların da şehirden istifadesine fırsat tanır. Bu anlamda şehirlerin en zararlısı, fırsatçılardır. Şehir fırsatçıları, önsezileri ve bilgi sızıntılarıyla bireysel rant sağlayarak, şehrin ve sakinlerinin geleceğini ipotek altına alırlar.

”

Urfa ve Harran hiçbir zaman sessiz sedasız bir kent olmamıştır. Öncü olma rolünde yaklaşık 13-15. Yüzyıllarda bir yavaşlama veya duraklama söz konusu olmuş, 17. yüzyıldan itibaren de geçmişin ihtişamını yaşayamamanın derin üzüntüsünü yaşamıştır. Bu süreç, sessizliğe kilitlenme, yeniden gözcü bir liman olmak için adeta bir inzivaya çekilmedir. Bugün geçmişin görkemini doğrulayan pek çok bulgu gün ışığına çıkmıştır. Fakat ardından gelen çöküş ve yıkım, şehrin sonraki sakinlerinde de şaşkınlık yaratmış ve arafta kalmalarına neden olmuştur. Bu sakinler, ne geçmişin ihtişamını tekrar yaşama ve yaşatma azmine sahip olmuşlar ne de şehirlerinin tamamen viraneye dönmelerine izin vermişler. Söz konusu bölgenin dirilişi, derin bir dönüşümü beraberinde getirecektir. Antik ve Orta Çağ'ın bilge şehri, "Zümrüdü Anka Kuşu" gibi tekrar küllerinden canlanmayı beklemektedir.

17. Yüzyıla kadar insanın anadili gibi doğal görünen ve tekrar üretilmeye müsait bir sistemin işlediği bu kentin, yeniden bir yaşam tarzına dönüşmesiyle sistem çalışabilir ve tarihin ihtişamlı günleri canlanabilir. Şehrin, insanın içinde doğup mesken tuttuğu bir dünyaya dönüşmesi, ayıran anlayış yerine birleştiren kültürü, sunmak yerine üreten dinamik bir anlayışı hakim kılmakla gerçekleşebilir. Şehirleri şehir yapan unsurlar sadece mimarisi, maharetle duvarlara işlenmiş nakışları, sokakları, meydanları, mabetleri değildir, bir o kadar etkili olan fırsatları toplum ve şehir yararına değerlendirebilen insanlarıdır. Geçmişte şehirler, üreticilerinin ve zanaatkarlarının artan üretimi ile geliştiler ve zenginleştiler. Bu anlamda şehirlerin kalkınma yolculuğuna refakat eden bazı tutkular vardır. Ekonomik, siyasi ve dini güçlere erişimi sağlanan ve toplumla iletişimi kurabilen bu tutkular, şehir kalkınmasının itici gücüdür. Şehir yöneticileri ve sakinleri için güncelleşmek, ufukları yakalamakla mümkün olur. İnsanlığın yeni ufuklar peşinde koşma konusundaki bastırılmaz güdüsü, şehrin geleceğine kanallı edilmelidir. Şehir sadece çalışma ve yaşam alanı olmamalı, canlı bir organizma olarak görülüp sahiplenilmelidir. Geçmişin ihtişamını bugüne de taşıyabilmiş şehirler, sadece bir plan yerine çeşitliliği besleyen planlamalarla sağlıklı sonuçlar almışlardır. Bu anlamda şehir için hazırlanan her mükemmel plan, yarının değişen zorunlulukları karşısında sık sık geçerliliğini yitirebilir. Planlamalardaki çeşitlilik bu açıdan önemlidir.

Şehirler için tarihsel birikim asalet göstergesidir. John Reader; "Para, soylu statüye otomatik bir pasaport değildir" der. Tarihsel birikimden yoksun şehirler dünya zemininden baloncuklar gibi şişerek, patlayarak yükselmekte; kimisi tamamen yok olurken, kimisi kendini toparlayıp yükselmeye devam etmektedir.

Şehrin, insanın içinde doğup mesken tuttuğu bir dünyaya dönüşmesi, ayıran anlayış yerine birleştiren kültürü, sunmak yerine üreten dinamik bir anlayışı hakim kılmakla gerçekleşebilir.

Şehirleri şehir yapan unsurlar sadece mimarisi, maharetle duvarlara işlenmiş nakışları, sokakları, meydanları, mabetleri değildir, bir o kadar etkili olan fırsatları toplum ve şehir yararına değerlendirebilen insanlarıdır.

Baloncuk şehirlerin asalet ihdas etme çabası, boyadan öteye geçemez, yağmurla birlikte gerçek yüz, gün yüzüne çıkar. 19. Yüzyıldan bu yana şehirler, artarak yayılan kanser hücresi gibi hep birlikte büyümeyi tercih etmişlerdir.

Bu yazının amacı, sadece akademik bir kaygıyla bir çalışma ortaya koymak değil, aynı zamanda şu idraki oluşturmaya çalışmaktır. Her şeyden önce dünya mirası olan Urfa ve Harran'ın tarihsel mirasının korunması ve söz konusu tarihsel birikimin anlaşılmasına katkı sunmaktır. Eskinin yerine yeninin inşa edilerek kazanç elde edileceği anlayışının değersiz ve reddi miras olduğunu anlatmaktır. Söz konusu dünya mirasının yok edilmeden önce kurtarılması, gençlere tarih bilinci ve şehre aidiyet duygusunun kazandırılmasıdır.

Tarihin mutfağı, uygarlık mirası anlamında dünyanın en büyük hazinesi olan Urfa ve Harran'ı korumada pek başarılı olmadığımızı belirtmek gerekir. Tarihi alanların korunması; modern yaşamın konforları ve rantları söz konusu olduğunda, bir basiret bağlanması yaşanmaktadır. Zaten kim modern yaşamın konforlarından tümüyle vazgeçebiliyor?

Aslında tarihi şehirlerin esas yapılarını bozmadan ve koruma alanı oluşturarak uygun alanlara yeni kentler inşa etme bilgeliliğini göstererek, tarihin imhasının önü alınabilir.

Yakın Doğu’da Çanak-Çömleksiz Neolitik Dönem yerleşim yerlerinde ortaya çıkarılan anıtsal yapılar (Jeriko, Mureybet, Jerf el-Ahmar, Çayönü, Nevali Çori, Göbeklitepe, Karahantepe vb.), kil sıvalı kafatasları, taş veya kemikten yapılmış objelerin (taş vazolar, taş boncuklar, kemik plakalar, vb.) dönemin tasvir sanatını veya dini ritüellerini temsil ettiği düşünülmektedir. Fakat Neolitiğin geç evresi olarak bilinen ve yaklaşık olarak M.Ö. 7000’de başlayan Çanak-Çömlekli Neolitik (Geç Neolitik) Dönem’de, Göbeklitepe ve yakın çevresinden de tanıdığımız baskın anıtsal mimari olarak anılan yapıların artık Yakındoğu’da ortadan kalktığını görmekteyiz. Kuzey Mezopotamya kültürleri olarak bilinen Hassuna, Samarra ve özellikle Halaf kültürleri bizlere Çanak-Çömlekli Neolitik Dönem kültürel ve sosyo-ekonomik yapıları hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu dönemde bilhassa çanak-çömlekler veya mühürler üzerinde simgesel öğelerin yoğunlaştığı görülmektedir. Özellikle Halaf kültürüne ait kapların üzerindeki iki veya üç katlı yapıları betimleyen sahneler, başları gövdelerinden ayrı olan insanları içeren tasvirler, dans eden insan motifleri, boğa başları (bukranium) ve bitki motifleri Geç Neolitik dönem sembolizmi ve sanatı hakkında daha detaylı bilgiler vermektedir. Bu çalışma, Geç Neolitik Dönem’de Kuzey Mezopotamya’daki kültür/kültürlerin sosyo-kültürel ve ekonomik yapısı, sanatı veya dini temsil ettiği düşünülen öğeleri hakkında bilgi vermeyi ve yeniden yorumlanmasını amaçlamaktadır.

The monumental structures uncovered in Pre-Pottery Neolithic Period settlements in the Near East (Jericho, Mureybet, Jerf el-Ahmar, Çayönü, Nevali Çori, Göbeklitepe, Karahantepe, etc.), clay plastered skulls, objects made of stone or bone (stone vases, stone beads, bone plaques, etc.) are thought to represent the depiction of art or religious rituals of the period. However, during Pottery Neolithic (Late Neolithic) Period, known as the late stage of the Neolithic Period, which started approximately in 7000 BC, the structures known as the dominant monumental architecture, are also known from Göbeklitepe and its vicinity, are now disappearing in the Near East. Hassuna, Samarra and especially Halaf cultures, which are known as North Mesopotamian cultures, give us important information about the cultural and economic structures of the Pottery-Neolithic Period. In this period, it is seen that the use of symbolic elements are intensified, especially on pottery or seals. In particular, during the Halaf period, scenes depicting two or three storey structures, depictions of human with heads separated from their bodies, dancing human motifs, bull heads (bucrania), plant motifs on the Halaf potteries give more detailed information about the symbolism and art of the Late Neolithic period. This study aims to give information about the socio-cultural and economic structure of the culture/cultures in North Mesopotamia in the Late Neolithic Period, and to provide a reinterpretation of the elements considered to represent art or religion.

Geç Neolitik Dönemde

Sanat ve Sembolizm

Bahattin İPEK

Araştırma Görevlisi

Mardin Artuklu Üniversitesi

Arkeoloji Bölümü

“
**Göbeklitepe gibi yerleşimlerde
hayvanların evcilleştirilmediği ve
tarımın yapılmadığı görülmekle birlikte
Neolitik için yeni tanımların yapılması
zorunlu olmuştur.**

Neolitik dönem, insanlığın binlerce yıldır sürdürdüğü avcı-toplayıcı ve göçebe hayattan, tarımsal aktivitelerin başladığı, hayvanların evcilleştirildiği, yeni yerleşim türlerinin ve yeni alet kültürünün geçişini gösteren, insanlık tarihinde Neolitik Devrim olarak adlandırılan dönem olarak bilinmektedir.¹

Her ne kadar ilk kez C. J. Thomsen'in Üç Çağ Sistemi'nde (Taş, Bronz ve Demir) tarih öncesi çağlar üçe ayrılmışsa da Neolitik ile ilgili ses uyandıran teoriler 1920'lerden sonra gelen V. Gordon Childe'nin Neolitik Devrim (Neolithic Revolution) ve Kentleşme Devrimi (Urban Revolution) teorilerinden gelmektedir.² Fakat Childe'nin teorilerine göre, yerleşimlerde metal ve çanak çömleğin olmaması Neolitik için belirleyici özellikti.³ Ayrıca Neolitik topluluklarla ilgili genel görüş, hayatta kalmaları için mücadele etmeleri gerektiği şeklindeydi.⁴ Arkeoloji dünyasına hakim olan bu teoriler 1950'lerden sonra Anadolu ve Yakındoğu'da yapılan disiplinlerarası kazı çalışmaları, yüzey araştırmalarıyla değişmeye başlamıştır.⁵

Özellikle Jericho, Çayönü, Göbeklitepe, Jerf el-Ahmar gibi Çanak-Çömleksiz Neolitik yerleşimlerin kazılması ve bu yerleşimlerde, tapınak (veya kutsal yer), heykel ve süs eşyalarının bulunması bizleri Neolitik dönemin yeniden yorumlamasına itmiştir.⁶ Ayrıca tarımla birlikte yerleşik yaşamın başladığını savunan tezlerin Göbeklitepe (Körtik Tepe, Güzir Höyük vb.) gibi yerleşimlerde hayvanların evcilleştirilmediği ve tarımın yapılmadığı görülmekle birlikte Neolitik için yeni tanımların yapılmasını zorunlu kılmıştır.⁷ “*Yerleşik Yaşam Avcı-Toplayıcı Topluluklar*” ve “*Karmaşık Ekonomi*” gibi yeni kavramlar arkeoloji dünyasında yer almaya başlamıştır.⁸ Özellikle yeni buluntular bizlere bazı Neolitik yerleşimlerinde beslenmenin sadece avcılığa dayandığını, bazılarında avcılık, tarım ve hayvancılığın beraber yapıldığını göstermektedir.⁹

¹Akkermans 2013b, 63. İpek 2019, 1. Özdoğan 1999b, 234. Özdoğan 2004, 44-45.

²Atakuman 2015a, 47-48, 54. İpek 2019, 1. Özdoğan 2004, 44-45. Tekin 2015, 99.

³Tekin 2015, 101.

⁴Özdoğan 1999b, 235.

⁵Esin 1999, 13. İpek 2019, 2. Özdoğan 2004, 47. Özdoğan 2007, 441. Tekin 2015, 97.

⁶İpek 2019, 2. Özdoğan 2004, 49.

⁷İpek 2019, 2. Özdoğan 2007, 448.

⁸Özdoğan 1999b, 235.

⁹İpek 2019, 2. Özdoğan 2007, 448-449.

■ *Halaf Kültürünün Coğrafik Dağılımı (Butterlin, 2018: Fig. 85)*

Yeni kazılar ve veriler, Neolitik dönemde eşitliğe dayanan tabakalı toplulukların aktif ve karmaşık ticari ilişkilerin, uzman zanaatkarların,¹⁰ devasa yapıları yapmak için organize edilmiş grupların varlığını göstermektedir.¹¹

Neolitik dönemin adlandırılmasına baktığımızda, genel olarak dönem kendi içinde alt dönemlere ayrılırken, farklı ekoller tarafından farklı terimler kullanılmaktadır.

Örneğin; Çanak-Çömleksiz Neolitik için Akeramik Neolitik A, B, C;¹² veya PPNA, PPNB, PPNC^{13,14} Çanak-Çömlekli Neolitik için Keramikli Neolitik¹⁵ veya PN¹⁶ terimleri kullanılmaktadır.¹⁷

Mezopotamya kronolojisine baktığımızda özellikle Geç Neolitik ve Kalkolitik dönemler Hassuna, Samarra, Halaf ve Ubaid Kültürleri olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁸

Bu kültür isimleri 20. yy. başlarında ve ortalarında güney ve kuzey Irak ile kuzey Suriye'deki kazılar sonucunda bahsi geçen kültürlere ait buluntuların ilk bulunduğu yerleşim veya höyük isimlerinden gelmektedir.¹⁹ Kuzey Mezopotamya'da²⁰ Geç Neolitik kültürleri arasında ön plana çıkan kültürlerden birisi Halaf kültürüdür. Daha önce Kalkolitik kültür olarak adlandırılan Halaf kültürü yeni kazılar, yüzey araştırmaları ve konferanslarla Geç Neolitik kültür olarak yeniden tanımlanmış olup yaklaşık olarak M.Ö. 6100-5300/5100²¹ yılları arasına tarihlenmektedir.²²

¹⁰İpek 2019, 2.Özdoğan 1999a, 9.Özdoğan 2004, 49-50.

¹¹Özdoğan 1999a, 9.

¹²Esin, 1999. Özdoğan, 2014, 1510.

¹³PPNA: Pre-Pottery Neolithic A (Çanak-Çömleksiz Neolitik A); PPNB: Pre-Pottery Neolithic B (Çanak-Çömleksiz Neolitik B); PPNC: Pre-Pottery Neolithic C (Çanak-Çömleksiz Neolitik C).

¹⁴Özdoğan, 1999b. Özdoğan 2014, 1510.

¹⁵Esin, 1999.

¹⁶PN: Pottery Neolithic (Çanak-Çömlekli Neolitik).

¹⁷Özdoğan, 1999b.

¹⁸Campbell 2007, 104.İpek 2019, 3.

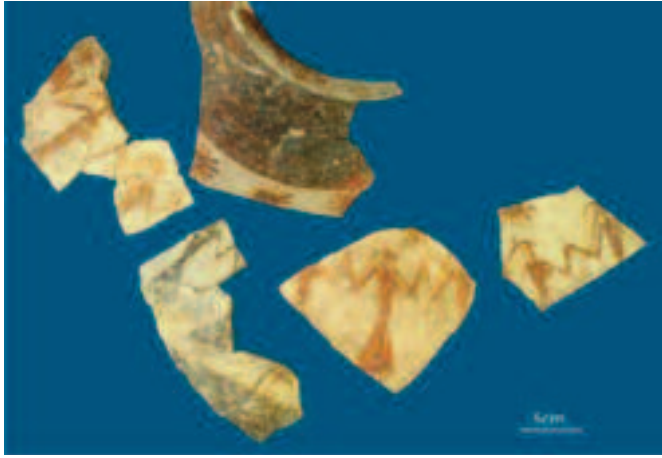
¹⁹Campbell 1999, 575.Campbell 2007, 104-105.İpek 2018, 31. İpek 2019, 3. Tekin 2015, 89, 99, 104.

²⁰Halaf kültürü sınırları için Yukarı Mezopotamya veya kuzey Mezopotamya terimleri kullanılmaktadır.

²¹Halaf kronolojisi için bakınız:Akkermans ve Schwartz 2003. Atakuman 2015a. Bernbeck ve Nieuwenhuyse 2013.Cruellsve diğ. 2013. Gessner 2011, Tekin 2015.

²²İpek 2018, 31. İpek 2019, 4, 8-13.

Bu kültür kaliteli boyalı çanak-çömlekleri, yuvarlak planlı yapıları (Tholos),²³ damga mühürleri,²⁴ figürinleri²⁵ ve uzak mesafe obsidyen ticareti ile bilinmektedir. Kültürün yayılım bölgesine baktığımızda doğudaki sınırı İran bölgesindeki Zagros Dağları'nda başlayarak,²⁶ batıda Akdeniz²⁷ ile Toros Dağları'na²⁸, kuzeyde Van Gölü²⁹ ile Muş-Elazığ bölgesine³⁰ ve güneyde ise kuzey Suriye'den³¹ Irak'ın merkezine kadar yayıldığı görülmektedir (Resim 1).³² Bu kültürün geçim kaynağına baktığımızda kültüre alınmış tahıllar ve yabani bitkileri tüketmekle birlikte, evcilleştirilmiş veya yabani hayvanları tükettikleri görülmektedir.³³

²³Akkermans 1991, 121. Hijara 1997, 1. İpek 2019, 3.

²⁴Nieuwenhuyse 2008, 692. İpek 2019, 3.

²⁵Akkermans 1991, 121. İpek 2019, 3.

²⁶Becker 2013, 455. Gessner 2011, 778. Hijara 1997, 91. İpek 2019, 7. Sarialtun 2013, 504.

²⁷Becker 2013, 455.

²⁸Gessner 2011, 778.

²⁹Gessner 2011, 778. 91. İpek 2019, 7. Sarialtun 2013, 504.

³⁰İpek 2018, 31-32. İpek 2019, 7. Özdoğan 2013, 380. Sarialtun 2013, 504.

³¹Watson 1983, 232.

³²Gessner 2011, 777. 91. İpek 2019, 7.

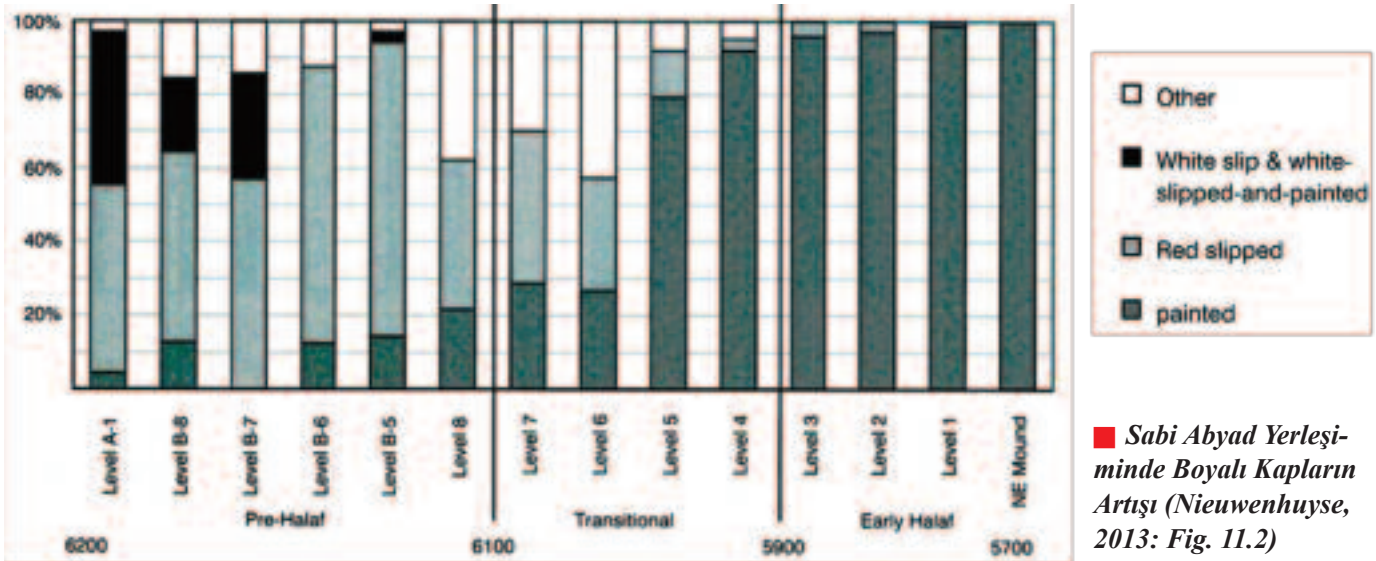
³³Gessner, 2011. Hijara, 1997. İpek 2018, 32. İpek 2019, 14. Yakar, 1991.

Indications for ritual practice	PPNB	PN
Ritual Buildings	C	A
Statues	O	A
Stelae	O	A
Masks	R	A
People-animal link	O	R
Wall and floor paintings	R	R
Decorated stones and hones	O	A
Caches	C	R
Horns	O	R
Human figurines	T	C
Animal Figurines : general	T	C
Animal figurines : bull	C	O

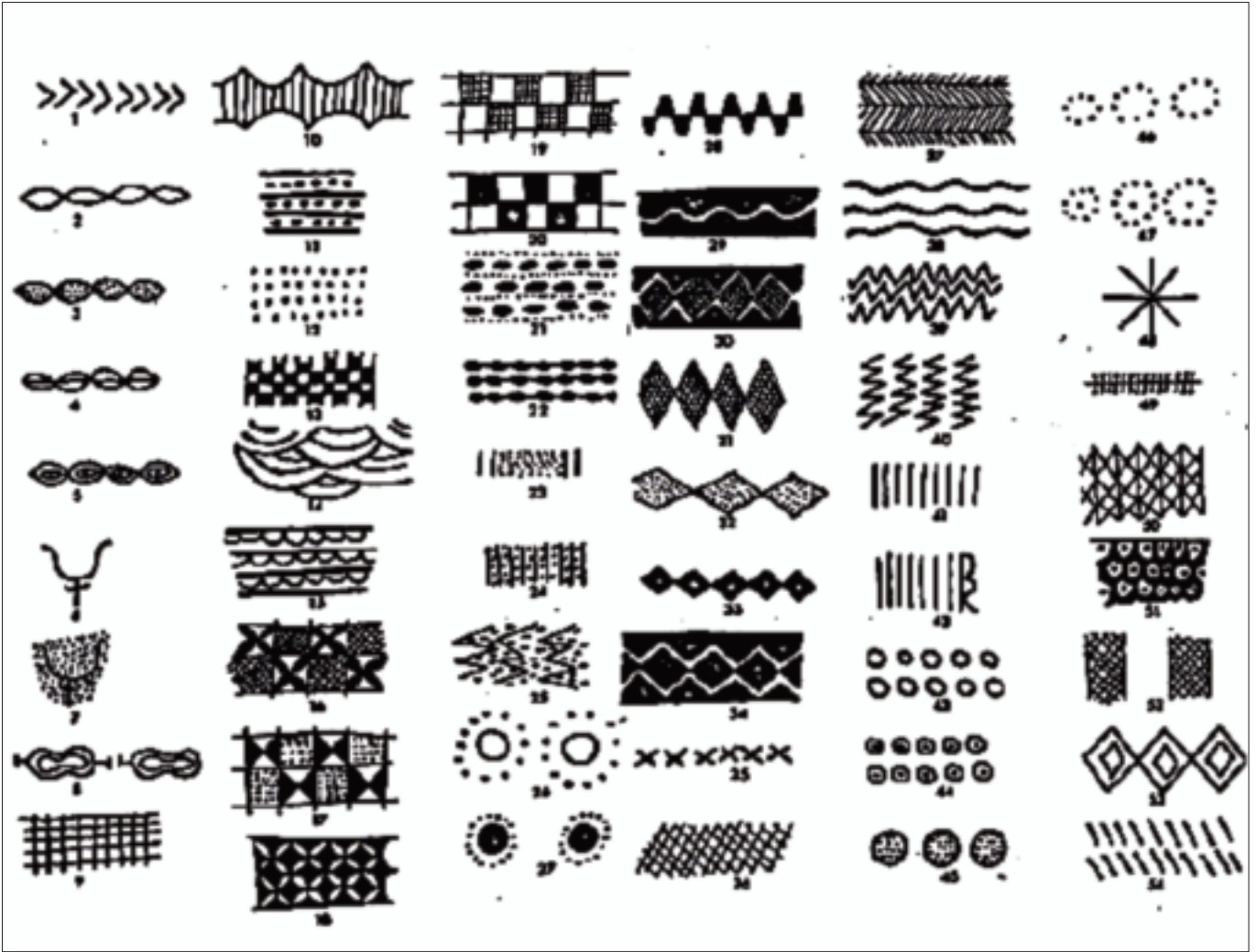
(A-absents, R-rare, O-occasional, C-common, T-typical)

■ **Çanak-Çömleksiz Neolitik ve Çömlekli Neolitik Dönemde Levant, Suriye ve Güneydoğu'da Ritüel ile ilgili verilerin dağılımı (Verhoeven, 2002: Table 1A)**

Halaf yerleşimleri genel olarak fazla büyük olamayıp 1 hektardan başlayarak 5 hektara kadar değişmektedir.³⁴ Son zamanlardaki görüşler her ne kadar bu kültürde sosyal bir hiyerarşi olmadığını söylese de³⁵ Tell Sabi Abyad'ta bulunan 'Plaza' olarak adlandırılan ve Domuztepe'deki Kırmızı Teras, Ölüm Çukuru veya Hendekler bizlere ritüel/festival aktivitelerin yapıldığını ve bu aktivitelerin bir şef veya özel kişi/kişiler tarafından yapıldığını göstermektedir.³⁶ Bundan dolayı Halaf kültüründe düşük seviyede de olsa bir sosyal hiyerarşinin olduğunu şimdiki veriler göstermektedir.

■ **Sabi Abyad Yerleşiminde Boyalı Kapların Artışı (Nieuwenhuyse, 2013: Fig. 11.2)**

■ Halaf Kapları Üzerinde Görülen Motifler (Davidson, 1977: Foldout 2)

Geç Neolitik Dönemde Sanat ve Sembolizm

Geç Neolitik dönemden önce devasa boyutlu dini veya kamusal yapılar, sade veya dekoratif bezemeli sütunlar, büyük boyutlu insan heykelleri, taş maskeler Yakındoğu'daki Ain Ghazal, Jericho (Levant Bölgesi), Dja'de (Suriye), Nevali Çori, Çayönü, Göbeklitepe (Güneydoğu) gibi yerleşimlerde görülmektedir.³⁷ Ayrıca yılan, akrep, dört ayaklı hayvanlar, kuş motifleri taş objeler veya sütunlar üzerinde görülmektedir.³⁸ Fakat Yakındoğu'da (Güneydoğu Anadolu, Suriye-Levant Bölgesi) PPNB'de görülen megar yerleşimler, yoğun ticaret, tapınak ve diğer olgular PPNB'den sonra yıkıma uğramıştır.³⁹ "Neolitik Çöküş" olarak adlandırılan Çanak-Çömleksiz Neolitik dönemden Çanak-Çömlekli Neolitik Döneme (PN) geçiş evresinde yerleşimlerin çoğu ya terk edilmiş veya boyutlarında küçülme olmuştur.⁴⁰

Bu değişimlerin arkasındaki faktörler iklim değişikliği veya fazla nüfus artışından dolayı doğal kaynakların aşırı şekilde kullanılması/tüketilmesi olarak görülse de tam olarak

belli değildir.⁴¹ Ayrıca ritüel veya kamusal amaçlı obje veya yapıların neredeyse Neolitik Çöküş ile birlikte ortadan kaybolduğunu ve Geç Neolitik/Çanak-Çömlekli Neolitik (MÖ. 7000-5100/5000) dönem boyunca bu tür sembolleri görmekteyiz (Resim 2).⁴² Şimdiki verilere dayanarak yaklaşık olarak 800/1000 yıl boyunca ortadan kaybolan devasa sanat eserleri veya sembolizm ile ilgili bilgilerimiz Yakındoğu arkeolojisinde Geç Neolitik kültürü olan ve Halaf kültürü olarak bilinen Kuzey Mezopotamya çanak-çömlekleri ve damga mühürleri üzerinde görülmeye başlamıştır.

Kuzey Mezopotamya'da Çanak-Çömlekli Neolitik yaklaşık olarak M.Ö. 7000'lerde başlamakta olup Geç Neolitik olarak tanımlanmaktadır.⁴³ Yakındoğu'da çanak-çömleklerin ilk örnekleri Tell Sabi Abyad (Balikh Vadisi), Tell Seker al-Aheimar (Habur Vadisi), Akarçay Tepe, Mezraa Teleilat (Fırat bölgesi) gibi yerleşimlerden gelmektedir.⁴⁴

Kilden yapılan ilk kap örnekleri genelde kaba katkılı kaplar şeklindeydi.⁴⁵ Genellikle kaplar üzerindeki desenler nadir

³⁷İpek 2019, 65. Kodaş ve diğ. 2019, 2. Verhoeven 2002, 6.

³⁸Atakuman 2015b, 769. Costello 2013, 119. İpek 2019, 65.

³⁹Özdoğan 1999b, 232-233.

⁴⁰Özdoğan 2014, 1515.

⁴¹Özdoğan 1999b, 232-233.

⁴²İpek 2019, 65. Verhoeven 2002, 6.

⁴³Bembeck ve Nieuwenhuyse 2013, 18. Gallet ve diğ. 2015, 90. İpek 2019, 8.

⁴⁴Cruells 2008, 672. İpek 2019, 31.

⁴⁵İpek 2019, 31. Le Mièrre 2013, 325.

olup geometrik şekillerden oluşuyordu.⁴⁶ Yaklaşık 800 yıl boyunca kapların gelişimi oldukça yavaş ilerlerken⁴⁷ M.Ö. 6200'lere geldiğimizde Kuzey Mezopotamya'da çanak-çömleklerde yeni teknolojik gelişmeler ve yeni stilistik özellikler ortaya çıkmaya başlamıştır.⁴⁸ Çanak-çömleklerde daha kaliteli kilin kullanıldığı, daha gelişkin çömlekçi fırınların ve tek renkli kaplardan çok renkli kapların üretiminde artışın olduğu görülmüştür.⁴⁹

“Transitional/Proto-Halaf Period” olarak bilinen bu dönem Nieuwenhuyse tarafından *“Painted Pottery Revolution”* olarak adlandırılmıştır.⁵⁰ Bu dönemde özellikle kuzey Suriye'deki Tell Sabi Abyad yerleşiminde yapılan çalışmalarda Proto-Halaf döneminde Kaliteli Kaplar (Fine Ware) olarak adlandırılan kapların oranı % 5 iken Erken Halaf dönemine gelindiğinde bu oran % 80'a kadar artışın olduğu görülmüştür.⁵¹

Neden Halaf kapları Geç Neolitik dönem sanatı veya sembolizmi için önemlidir? Özellikle Çanak-Çömleksiz Neolitik B döneminden sonra ortadan kaybolan görsel öğeler Samarra kaplarında görülmeye başlanmıştır. Fakat Halaf dönemine ait kaplarda yapılan çalışmalarda şimdiki verilere dayanarak yaklaşık olarak 350'den fazla motif/desen kaplar üzerinde bulunmaktadır.⁵²

⁴⁶İpek 2019, 31. Le Mièr 2013, 325.

⁴⁷Nieuwenhuyse 2013, 135.

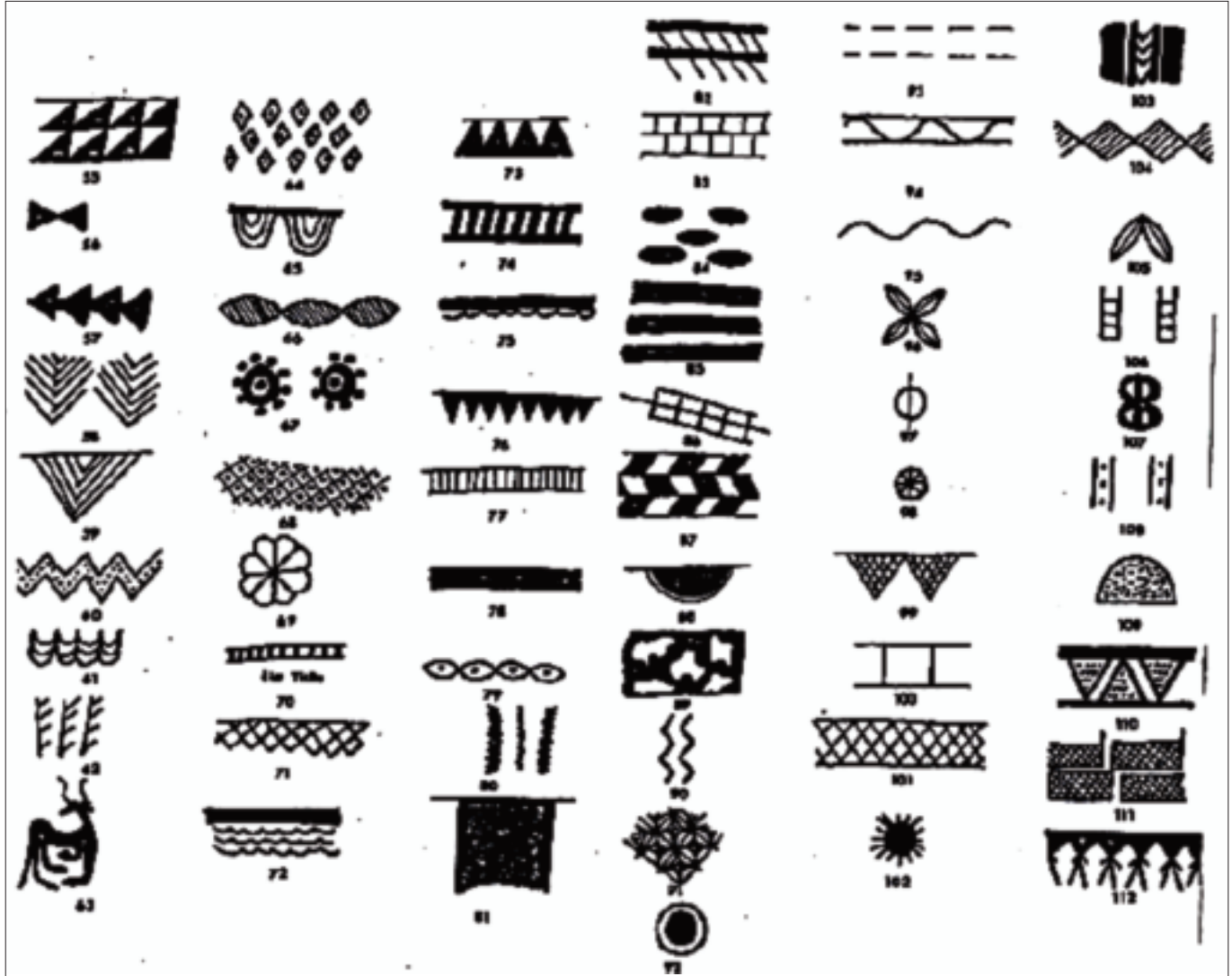
⁴⁸İpek 2019, 31. Nieuwenhuyse 2013, 135.

⁴⁹Cruells 2008, 672-673.

⁵⁰İpek 2019, 32. Nieuwenhuyse 2013, 137.

⁵¹İpek 2019, 32. Nieuwenhuyse 2009, 85.

⁵²İpek 2019, 26. Merpert ve Munchaev 1973, 113. Merpert ve Munchaev 1993, 134.

■ Halaf Kapları Üzerinde Görülen Motifler (Davidson, 1977: Foldout 2)

■ **Halaf Kapları Üzerinde Görülen Bitki ve Ağaç Motifleri (İpek, 2019: Figure 89)**

Halaf kapları üzerinde her ne kadar en yaygın motifler geometrik olsa da⁵³ figürel veya naturalistik motifler⁵⁴ bize Halaf veya Geç Neolitik kültürü hakkında bilgiler vermektedir. Özellikle Halaf kültürüne ait kapların üzerindeki iki veya üç katlı yapıları betimleyen sahneler, başları gövdelelerinden ayrılan insanları içeren tasvirler, dans eden insan motifleri, boğa başları (bukranium), bitki motifleri Geç Neolitik dönem sembolizmi ve sanatı hakkında daha detaylı bilgiler vermektedir. Genel olarak bitki motiflerine baktığımız zaman ağaç ve çiçek motifleri karşımıza çıkmaktadır.

Özellikle ağaç motifleri iğne yapraklı ağaç (sedir, çam vb.) grubuna girer. Kaplar üzerindeki ağaç betimleri genelde

uzun olup Domuztepe’de bulunan ve mimari yapıları gösteren kabın üzerindeki ağaç motifi gibi binaları ikiye ayırmış ve yapıların ortasında yer almaktadır. Hayvan motiflerine baktığımızda en yaygın motif olarak boğa (bukranium) veya öküz (mouflon) başı görülmektedir.

Dört ayaklı hayvan motifleri arasında inek, keçi, geyik, tilki, at, leopar gibi hayvan figürler karşımıza çıkmaktadır. Kuşgiller arasında su kuşları, akbaba, flamingo, baykuş gibi. Az da olsa balık, akrep ve yılan motifi kaplar üzerinde görülen diğer hayvan figürleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Halaf kapları üzerinde görülen insan betimlemeleri ve muhtemelen hikâyeci bir anlatım taşıyan betimlemeler az da olsa bize Geç Neolitik toplulukların yaşam tarzları, din veya kül-

⁵³Campbell 2010, 147. İpek 2019, 26.

⁵⁴Gessner 2013, 125. İpek 2019, 26. Steinberg ve Kamilli 1990, 187.

■ **Halaf Kapları Üzerinde Görülen Bucrania (Boğa Başı) ve Öküz Motifleri (İpek, 2019: Figure 90)**

■ **Halaf Kapları Üzerinde Görülen Dört Ayaklı Hayvan Motifleri (Geyik, Keçi, Tilki, Leopar, vb.) (İpek, 2019: Figure 90)**

türel aktiviteleri hakkında bilgiler vermektedir. İnsan motiflerine baktığımızda özellikle yürüyen insanlar, kolları kanatlı gibi gösterilen veya başlarına maske takmış gibi gösterilen ritüalistler, ok ve yay ile betimlenen avcı veya savaşçılar bizlere dönemin inanç sistemi veya yaptıkları aktiviteler hakkında bilgiler vermektedir. Özellikle kolları kanatlı gibi gösterilen veya başlarına maske takmış gibi gösterilen figür-

ler ‘*Şaman*’⁵⁵ veya ritüel aktiviteleri gerçekleştiren ritüalistlerin olabileceği düşünülmektedir⁵⁶. Ayrıca bir ritüel, şenlik veya olayı temsil eden dans figürleri, Halaf kaplarında sıkça karşımıza çıkan figürlü sahneler arasında yer almaktadır.⁵⁷

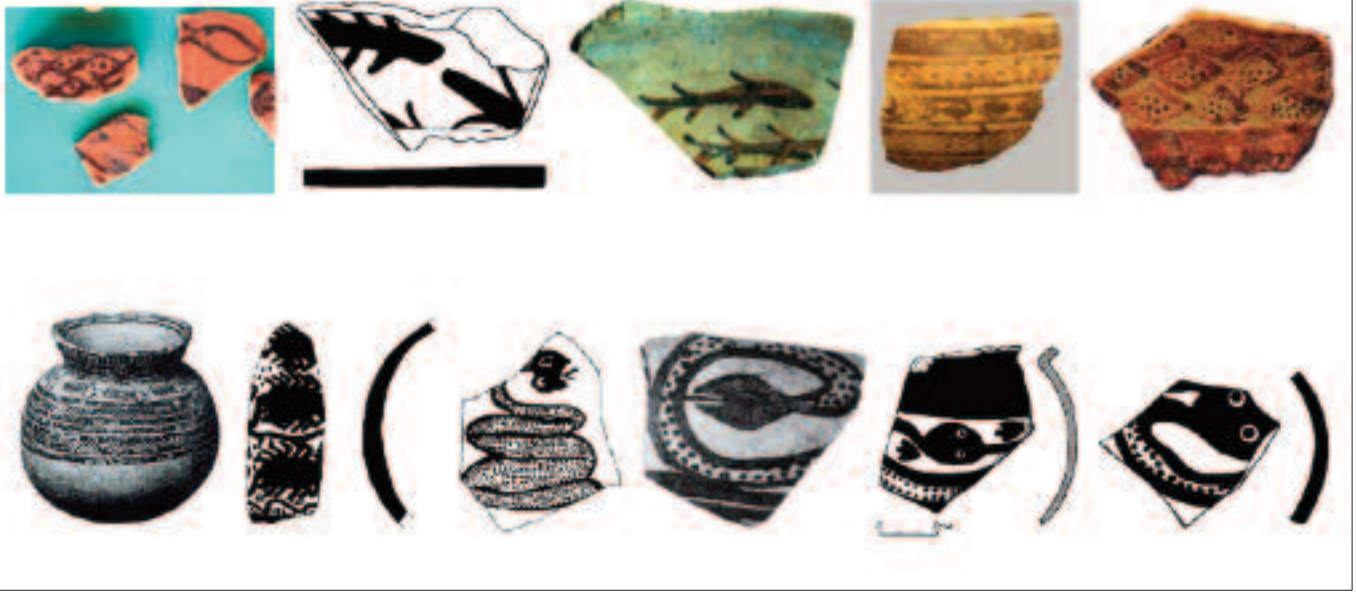
⁵⁵Costello 2013, 120.Tekin 2016, 66.

⁵⁶Nieuwenhuyse 2013, 135.

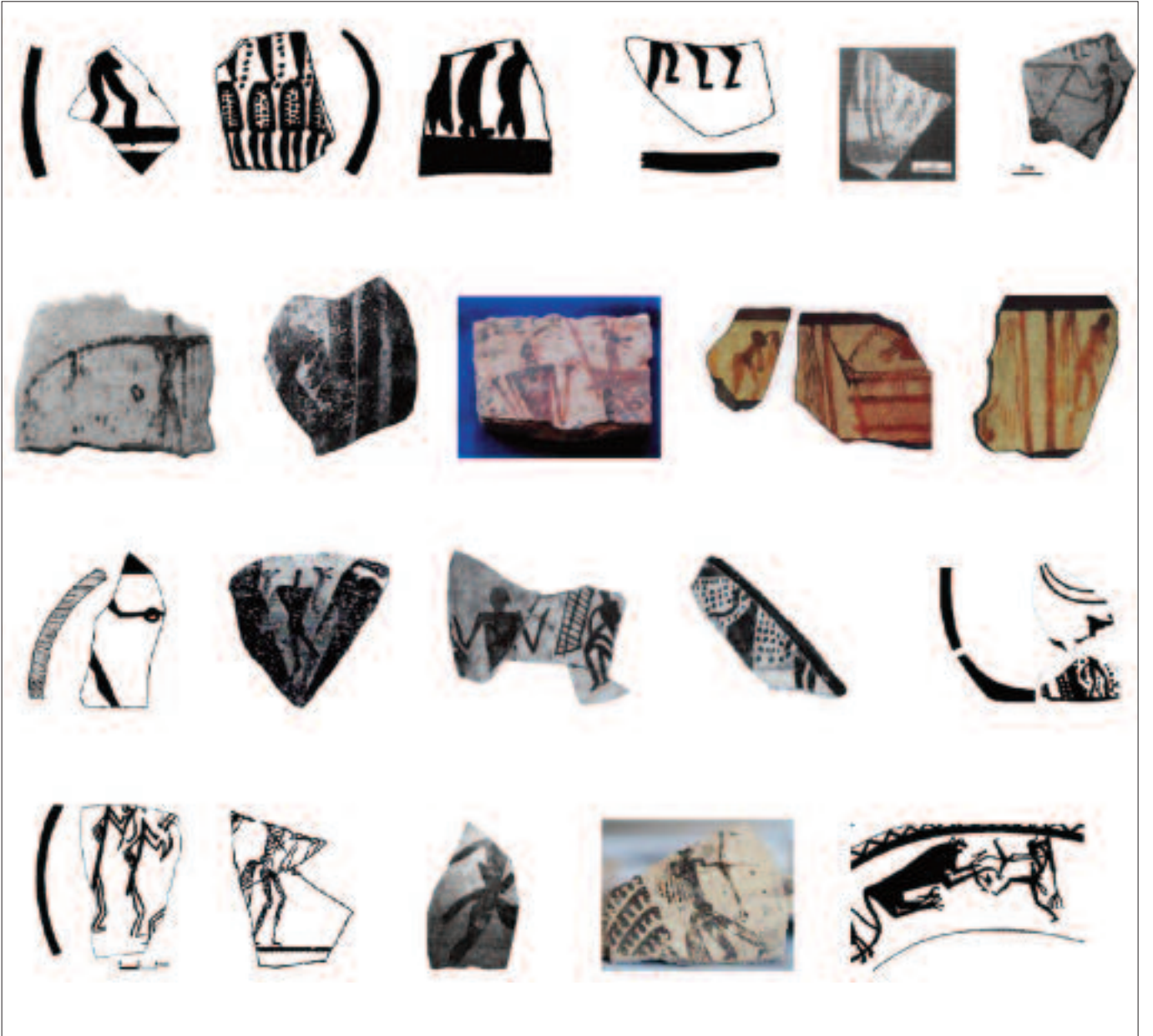
⁵⁷Nieuwenhuyse 2007, 224.

■ **Halaf Kapları Üzerinde Görülen Kuşgiller Motifleri (İpek, 2019: Figure 93)**

■ Halaf Kapları Üzerinde Görülen Balık, Akrep ve Yılan Motifleri (İpek, 2019: Figure 92)

■ Halaf Kapları Üzerinde Görülen Hareket Halindeki İnsan Figürleri (İpek, 2019: Figure 95)

■ Halaf kapları üzerinde görülen ritüel veya şenliklerle ilgili figürler (İpek, 2019: Figure 98))

■ Halaf Kapları Üzerinde Görülen Öykülü Sahneler (İpek, 2019: Figure 99)

Son olarak ‘Öykülü Sahneler’ olarak tabir edilebilecek figürlü sahneler bize Halaf kültürünün yaşamı hakkında bilgiler vermektedir.

Domuztepe’de bulunan sazluk veya ağaçtan yapılmış iki veya üç katlı yapıları gösteren ve bu yapıları ayıran büyük bir ağaç ve yapılar arasında bulunan büyük vazolar olan ‘Mimari Yapıları Gösteren Kap’, başları gövdelerinden ayrılmış ve önlerinde ayakta duran figürlü ‘Death Pot’, üzerinde halay/veya ritüel aktivitesi yapan ‘Dans Eden Kadınlar’, Tell Arpaciyah’taki üzerinde yapı, avlanma sahnesi, iki kadın motifi, büyük bir yılan, büyük bir vazoya tırmanan iki kişi ve boğa başlarını gösteren figürlü kap, Tell Halaf’ta bulunan ve üzerinde ayakta elleri açık figürler ve sahnede yer alan büyük vazo bize Geç Neolitik dünyasının mimarisi yapısı, avlanma sahneleri, ölü/ölüm ritüelleri hakkında bilgiler vermektedir.

SONUÇ:

Şimdiki verilere dayanarak Çanak-Çömleksiz Neolitikte var olan büyük boyutlu kamusal veya dini yapılar, devasa sütunlu yapılar, basit bezemesiz veya üzerinde hayvan ve insan figür olan sütunlar, kil veya boya ile süslenmiş kafa tasları gibi dönemin dini veya kültürel yapısını tanımlayan bulguların Çanak-Çömleksiz Neolitik B’den sonra ortadan kaybolduğu görülmüştür.

Yaklaşık olarak 800 yıl boyunca ortadan kaybolan dönemin kültürleri ile ilgili bilgiler MÖ. 6200/6100’lerden sonra Kuzey Mezopotamya’da Halaf kültürü olarak adlandırılan

kültürün çanak-çömlekleri üzerinde yer alan sahneler veya figürler sayesinde açığa çıkmaktadır ve bu bağlamda Neolitik’in orta ve son dönem sanat ve sembolizmi hakkında fikirler edinebiliyoruz.

Bu kaplar üzerinde yer alan figürler sayesinde beraber yaşadıkları veya doğal ortamda var olan avladıkları hayvan motifleri, botanik motifler sayesinde dönemin florası, mimari sahneler sayesinde dönemin mimarisi veya dini/kamusal yapıları hakkında verilere ulaşıyoruz. Ayrıca dans eden figürler ise dönemin festival/şenlik, düğün veya kurban etme gibi Kuzey Mezopotamya’da yaşayan Geç Neolitik kültürleri hakkında bilgiler vermektedir. Fakat Kuzey Mezopotamya’da var olan kazıların azlığından dolayı sadece Geç Neolitik dönem değil diğer dönemler hakkında da bilgimiz oldukça azdır.

Yapılacak kazılar ve araştırmalar Çanak-Çömlekli Neolitik’in başında ortadan kaybolan öğeler ve Geç Neolitik kültürleri hakkında daha çok bilgi verecektir. MÖ. 6200’lerden sonra başlayan ve Geç Neolitikten veya Halaf kültüründen sonra yaklaşık olarak MÖ. 4700’lerden sonra çanak-çömleklerde var olan kalite azalmaya başlamış ve figürlü sahneler neredeyse yok olmuştur.⁵⁸ Halaf kültürüyle başlayan ve çanak-çömleklerde var olan sanat veya sembolizm bu kültürden sonra gelen Ubaid ve diğer kültürlerde dini veya kamusal olarak tanımlanan mimaride ve prestiji sembolize eden sanat eserlerinde görülmeye başlanmıştır.

⁵⁸Campbell 2008, 57.Campbell 2010, 147. İpek 2019, 75.

KAYNAKÇA

- Akkermans, P.M.M.G., New Radiocarbon Dates for the Later Neolithic of Northern Syria. *Paléorient*, 17(1), 1991, 121-126.
- Akkermans, P.M.M.G., ve Schwartz, G.M., *The Archaeology of Syria: From Complex Hunter-Gatherers to Early Urban Societies (ca.16,000-300 BC)*, Cambridge University Press, 2003.
- Akkermans, P.M.M.G., “Northern Syria in the Late Neolithic, ca. 6800–5300 BC”, W. Orthmann, P. Matthiae ve M. al-Maqdissi (ed.), *Archéologie et Histoire de la Syrie I: La Syrie de l’époque néolithique à l’âge du fer*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2013a, 17-31.
- Akkermans, P.M.M.G., “Living Space, Temporality and Community Segmentation: Interpreting Late Neolithic Settlement in Northern Syria”, O.P. Nieuwenhuyse, R. Bernbeck, P.M.M.G. Akkermans ve J. Rogasch (ed.), *Interpreting the Late Neolithic of Upper Mesopotamia*, Turnhout: Brepols Publisher, 2013b, 63-75.
- Atakuman, Ç., Kuzey Mezopotamya Prehistoryası’nın Terminolojik Sorunlarına Tarihsel Bir Yaklaşım, *APAD I*, 2015a, 47-71.
- Atakuman, Ç., From Monuments to Miniatures: Emergence of Stamps and Related Image Bearing Objects during the Neolithic, *Cambridge Archaeological Journal*, 25(4), 2015b, 759-788.
- Becker, J., “Tell Halaf: New Results on the Late Neolithic Period in Northeastern Syria”, O.P. Nieuwenhuyse, R. Bernbeck, P.M.M.G. Akkermans ve J. Rogasch (ed.), *Interpreting the Late Neolithic of Upper Mesopotamia*, Turnhout: Brepols Publisher, 2013, 455-466.
- Bernbeck, R., ve Nieuwenhuyse, O., “Established Paradigms, Current Disputes and Emerging Themes: The State of Research on the Late Neolithic in Upper Mesopotamia”, O.P. Nieuwenhuyse, R. Bernbeck, P.M.M.G. Akkermans ve J. Rogasch (ed.), *Interpreting the Late Neolithic of Upper Mesopotamia*, Turnhout: Brepols Publisher, 2013, 17-37.
- Butterlin, P., *Architecture et société Au Proche-Orient Ancien: Les bâtisseurs de mémoire en Mésopotamie (7000-3000 av. J.-C.)*, Paris: Editions A&J Picard, 2018.
- Campbell, S., “Archaeological Constructs and Past Reality on the Upper Euphrates”, G. del Olmo Lete ve J.-L. Montero Fenollos (ed.), *Archaeology of the Upper Syrian Euphrates the Tishrin Dam Area Proceedings of the International Symposium Held at Barcelona, January 28-30, 1998*, Barcelona: Editorial Ausa, 1999, 573-583.
- Campbell, S., Rethinking Halaf Chronology, *Paléorient* 33(1), 2007, 103-136.
- Campbell, S., “Feasting and Dancing Gendered Representation and Pottery in Later Mesopotamian Prehistory.” D. Bolger (ed.), *Gender Through Time in the Ancient Near East*. Lanham: AltaMira Press, 2008, 53-76.
- Campbell, S., “Understanding Symbols: Putting Meaning into the Painted Pottery of Prehistoric Northern Mesopotamia”, D. Bolger ve L. C. Maguire (ed.), *Development of Pre-State Communities in the Ancient Near East*, Oxford: Oxbow Books, 2010, 147-155.

- Costello, S.K., "Using Imagery to Interpret Late Neolithic Religion", O.P. Nieuwenhuyse, R. Bernbeck, P.M.M.G. Akkermans, ve J. Rogasch (ed.), *Interpreting the Late Neolithic of Upper Mesopotamia*, Turnhout: Brepols Publisher, 2013, 117-124.
- Cruells, W., "The Proto-Halaf: Origins, Definition, Regional Framework and Chronology", J. M. Córdoba, M. Molist, M.C. Pérez, I. Rubio ve S. Martínez (ed.), *Proceedings of the 5th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East*, (Vol. III), Madrid, 2008, 671-689.
- Cruells, W., Gómez, A., Bouso, M., Guerrero, E., Tornero, C., Saña, M., ...ve Tunca, Ö. (2013). "Chagar Bazar in Northeastern Syria: Recent Work", O.P. Nieuwenhuyse, R. Bernbeck, P.M.M.G. Akkermans ve J. Rogasch (ed.), *Interpreting the Late Neolithic of Upper Mesopotamia*, Turnhout: Brepols Publisher, 2013, 467-477.
- Esin, U., "Introduction. The Neolithic in Turkey: A General Review", M. Özdoğan ve N. Başgelen (ed.), *Neolithic in Turkey. The Cradle of Civilization. New Discoveries*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1999, 13-23.
- Frangipane, M., Different Types of Egalitarian Societies and the Development of Inequality in Early Mesopotamia, *World Archaeology*, 39(2), 2007, 151-176.
- Gallet, Y., Montaña, M.M., Genevey, A., Garcia, X.C., Thébault, E., Bach, A.G., Goff, M.Le., Robert, B., ve Nachasova, I., New Late Neolithic (c. 7000–5000 BC) Archeointensity data from Syria. Reconstructing 9000 Years of Archeomagnetic Field Intensity Variations in the Middle East, *Physics of the Earth and Planetary Interiors*, 238, 2015, 89-103.
- Gessner, G.C., "A Brief overview of the Halaf Tradition", S.R. Steadman ve G. McMahon (ed.), *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia 10,000-323 B.C.E*, Oxford: Oxford University Press, 2011, 777-795.
- Gessner, G.C., "Sequencing Practices, Revealing Traditions: A case Study on Painters' Brushwork", O.P. Nieuwenhuyse, R. Bernbeck, P.M.M.G. Akkermans ve J. Rogasch (ed.), *Interpreting the Late Neolithic of Upper Mesopotamia*, Turnhout: Brepols Publisher, 2013, 125-134.
- Hijara, İ, *The Halaf Period in Northern Mesopotamia*. London: Nabu Publications, 1997.
- İpek, B., "Halaf Kültürünün Yukarı Dicle Bölgesi'ndeki Dağılımı", İ. Özcoşar, A. Karakaş, M. Öztürk, ve Z. Polat (ed.), *İlkçağlardan Osmanlıya Diyarbakır*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018, 29-51.
- İpek, B., *Figural Motifs on Halaf Pottery: An Iconographical Study of Late Neolithic Society in Northern Mesopotamia*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Bilkent Üniversitesi, 2019.
- Kodaş, E., Genç, B., Labedan-Kodaş, C., İpek, B., ve Erdoğan, E., Boncuklu Tarla Çanak- Çömleksiz Neolitik Dönem'e Tarihlenen Bir Grup Figürlü Kemik Plak, *Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi*, 4(1), 2019, 1-6.
- Le Mièrre, M., "Uniformity and Diversity of Pottery in the Jazirah and the Northern Levant During the Early Pottery Neolithic", O.P. Nieuwenhuyse, R. Bernbeck, P.M.M.G. Akkermans ve J. Rogasch (ed.), *Interpreting the Late Neolithic of Upper Mesopotamia*, Turnhout: Brepols Publisher, 2013, 323-330.
- Merpert, N.Y., ve Munchaev, R. M., Early Agricultural Settlements in the Sinjar Plain, Northern Iraq, *Iraq*, 35(2), 1973, 93-113.
- Merpert, N.Y., ve Munchaev, R. M., "Yarım Tepe II: The Halaf Levels", N. Yoffee ve J.J. Clark (ed.), *Early Stages in the Evolution of Mesopotamian Civilization: Soviet Excavations in Northern Iraq*, Tucson: The University of Arizona Press, 1993, 129-162.
- Nieuwenhuyse, O., *Plain and Painted Pottery: The Rise of Neolithic Ceramic Styles on the Syrian and Northern Mesopotamian Plains*, Belgium: Brepols Publishers, 2007.
- Nieuwenhuyse, O., "Feasting in the Steppe-Late Neolithic Ceramic Change and the Rise of the Halaf", J.M. Córdoba, M. Molist, M.C. Pérez, I. Rubio ve S. Martínez (ed.), *Proceedings of the 5th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East*, (Vol. III), Madrid, 2008, 691-708.
- Nieuwenhuyse, O., "The 'Painted Pottery Revolution': Emulation, Ceramic Innovation and the Early Halaf in Northern Syria", L. Astruc, ve A. Gaulon (ed.), *Méthodes d'approche des premières productions céramiques: étude de cas dans les Balkans et au Levant. Table-ronde de la Maison de l'Archéologie et de l'Ethnologie (Nanterre, France) 28 février 2006*, Leidorf: Rahden/Westf, 2009, 81-91.
- Nieuwenhuyse, O., "The Social Uses of Decorated Ceramics in Late Neolithic Upper Mesopotamia", O.P. Nieuwenhuyse, R. Bernbeck, P.M.M.G. Akkermans ve J. Rogasch (ed.), *Interpreting the Late Neolithic of Upper Mesopotamia*, Turnhout: Brepols Publisher, 2013, 135-145.
- Özdoğan, M., "Preface", M. Özdoğan ve N. Başgelen (ed.), *Neolithic in Turkey. The Cradle of Civilization. New Discoveries*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1999a, 9-13.
- Özdoğan, M., "Concluding Remarks", M. Özdoğan ve N. Başgelen (ed.), *Neolithic in Turkey. The Cradle of Civilization. New Discoveries*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1999b, 225-236.
- Özdoğan, M., Neolitik Çağ-Neolitik Devrim. İlk Üretim Toplulukları Kavramının Değişimi ve "Brainwoodlar"/Neolithic Period-Neolithic Revolution-Evolution of the Concept and the Braidwoods, *TÜBA-AR*, 7, 2004, 43-51.
- Özdoğan, M., "Bazı Genellemeler-Öneriler", M. Özdoğan ve N. Başgelen (ed.), *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı. Türkiye'de Neolitik Dönem Yeni Kazılar-Yeni Bulgular*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2007, 441-458.
- Özdoğan, M., "Reconsidering the Late Neolithic Period in Southeastern Turkey: A Regional Perspective", O.P. Nieuwenhuyse, R. Bernbeck, P.M.M.G. Akkermans ve J. Rogasch (eds.), *Interpreting the Late Neolithic of Upper Mesopotamia*, Turnhout: Brepols Publisher, 2013, 377-386.
- Özdoğan, M., "Anatolia: From the Pre-Pottery Neolithic to the End of the Early Bronze Age (10.000-2000 BCE)", Colin Renfrew (ed.), *The Cambridge World Prehistory Volume 3: West and Central Asia and Europe*, Cambridge University Press, 2014, 1508-1544.
- Sarıaltun, S., "A Halaf Settlement at Kerküşti Höyük", O.P. Nieuwenhuyse, R. Bernbeck, P.M.M.G. Akkermans ve J. Rogasch (ed.), *Interpreting the Late Neolithic of Upper Mesopotamia*, Turnhout: Brepols Publisher, 2013, 503-512.
- Steinberg, A., ve Kamilli, D.C., "Paint and Paste Studies of Selected Halaf Sherds from Mesopotamia", P. M. Rice (ed.), *Pots and Potters Current Approaches in Ceramic Archaeology*, Los Angeles: Institute of Archaeology University of California (Monograph XXIV), 1990, 187-208.
- Tekin, H., Yukarı Mezopotamya Geç Neolitiğinde (Hassuna, Samarra, Halaf) Terminoloji ve Kronoloji Sorunları, *APAD (Anadolu Prehistorya Araştırmaları Dergisi/Journal of Anatolian Prehistoric Research)*, 1, 2015, 89-112.
- Tekin, H., Domuztepe 2014 Yılı Kazılarının İlk Sonuçları, *APAD (Anadolu Prehistorya Araştırmaları Dergisi/Journal of Anatolian Prehistoric Research)*, 2, 2016, 57-81.
- Verhoeven, M., Transformations of Society: The Changing Role of Ritual and Symbolism in the PPNB and the PN in the Levant, Syria and South-east Anatolia, *Paleorient*, 28(1), 2002, 5-13.
- Watson, P.J., "The Halafian Culture: A Review and Synthesis", T.C. Young, P.E.L. Smith ve P. Mortensen (ed.), *The Hilly Flanks and Beyond: Essay on the Prehistory of Southwestern Asia. Present to Robert J. Braidwood*, Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago, 1983, 231-249.
- Yakar, J., *Prehistoric Anatolia: The Neolithic Transformation and the Early Chalcolithic Period*. Institute of Archaeology of Tel Aviv University, Publications Section, 1991.

Fırat ve Dicle Nehri Havzaları

(Güneydoğu Anadolu)

Neolitik Çağ Yerleşimlerinin Dağılışı

Topolojik-Kartografik
Bir Değerlendirme

Prof. Dr. Sabri KARADOĞAN

Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fak.
Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalı, Diyarbakır
skaradogan@dicle.edu.tr

Fırat ve Dicle Nehri Havzaları (Güneydoğu Anadolu) Neolitik Çağ Yerleşimlerinin Dağılışı, Topolojik-Kartoğrafik Bir Değerlendirme

Özet:

Fırat ve Dicle nehri havzaları ilk yerleşmelerin ortaya çıktığı, insanlık tarihi açısından önemli bir coğrafyadır. Her iki havzadaki birçok yerleşme neolitik çağın öncül yerleşim merkezleridir. Söz konusu yerleşim merkezlerinin, bu alanlarda, orta Fırat ve yukarı Dicle havzalarında ortaya çıkması tesadüfi değildir.

Fırat ve Dicle Nehri'nin Türkiye güneydoğusundaki havzalarında ortaya çıkan Neolitik çağ yerleşimlerinin lokasyon ve situasyonlarında coğrafi koşulların büyük önemi vardır. Bu coğrafi koşulların başında, doğal çevre koşulları (İklim, yer şekilleri, toprak, su, doğal kaynaklar ve bitki örtüsü) bölgesel konum ve ulaşım sayılabilir. Karacadağ volkanik kütlelerinin birbirinden ayırdığı Yukarı Dicle ve Orta Fırat havzalarındaki neolitik çağ yerleşimlerinin situasyon öncelikleri farklı olabilir. Bu öncelikler hakkında bir fikir yürütebilmek ve dağılışı komşuluk ilişkilerini ortaya koyabilmekten bir yolu da topolojik-kartoğrafik analizlerdir.

Bu çalışmada coğrafi bileşenlere ait topolojik ilişkileri ortaya koyabilmek için bölgesel kartografik değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Güneydoğu Anadolu, Neolitik çağ, Yerleşme, Topoloji, Kartoğrafya

Distribution of the Neolithic Settlements in the Euphrates and Tigris River Basins (Southeastern Anatolia), A Topological-Cartographic Evaluation

Abstract:

Distribution of the Neolithic Settlements in the Euphrates and Tigris River Basins (Southeastern Anatolia), A Topological-Cartographic Evaluation. The Euphrates and Tigris riverbasins are important geographies in terms of human history. Many settlements in both basins are the leading settlements of the Neolithic Age. It is not a coincidence that these settlements emerged in these areas (in the upper Tigris and middle Euphrates basins).

Has great importance geographical conditions establishment of neolithic settlements Euphrates and Tigris River Basins in South east Turkey's.

These geographical conditions: elements of the natural environment (Climate, landforms, soil, water, natural resources and vegetation), regional location and transportation conditions. May be different the reasons for the establishment of the Neolithic settlements in the Upper Tigris and Middle Euphrates basins separated by Karacadağ volcanic mass in South east Anatolia. Topological-cartographic analysis is one of the methods to provide an idea about the factors and to explain the distribution and neighborhood relations.

In this study, we remade regional cartographic evaluations in order to reveal the topological relations of geographical elements.

Keywords: Southeastern Anatolia, Neolithic Age, Settlement, Topology, Cartography

GİRİŞ

İnsanlar ve yerleşim alanlarının yeryüzündeki dağılışı her yerde aynı değildir. İnsanın canlı bir varlık olarak yaşamını devam ettirebilmesi ve ihtiyaçlarını karşılaması birtakım şartlara bağlıdır. İnsanoğlu bu ihtiyaçlarını kolayca karşılayabildiği yerlerde yerleşmiş ve kültürler oluşturmuştur. Dolayısıyla yerleşme sahalarının yeryüzündeki dağılışına baktığımızda zaman içindeki ihtiyaçlara göre doğal ortamın elverişliliğine paralel bir seyir gösterdiği gözlenir. İnsan toplulukları ancak barınabildikleri, ziraat yapabildikleri, suyu kolayca bulabildikleri, ekstrem iklim şartlarından rahatsız olmadıkları, diğer yerlerle kolayca ulaşımını sağlayabildikleri veya kendilerini dış tehlikelerden koruyabildikleri alanlara yerleşmişlerdir. Bütün imkanlar kuşkusuz doğal çevrenin fizik şartlarına bağlıdır. Sonuçta tarih boyunca insan yaşam sahalarının coğrafi şartların değiştiği oranda gelişmiş, değişmiş, veya yer değiştirmiştir (Karadoğan, 2005, 215).

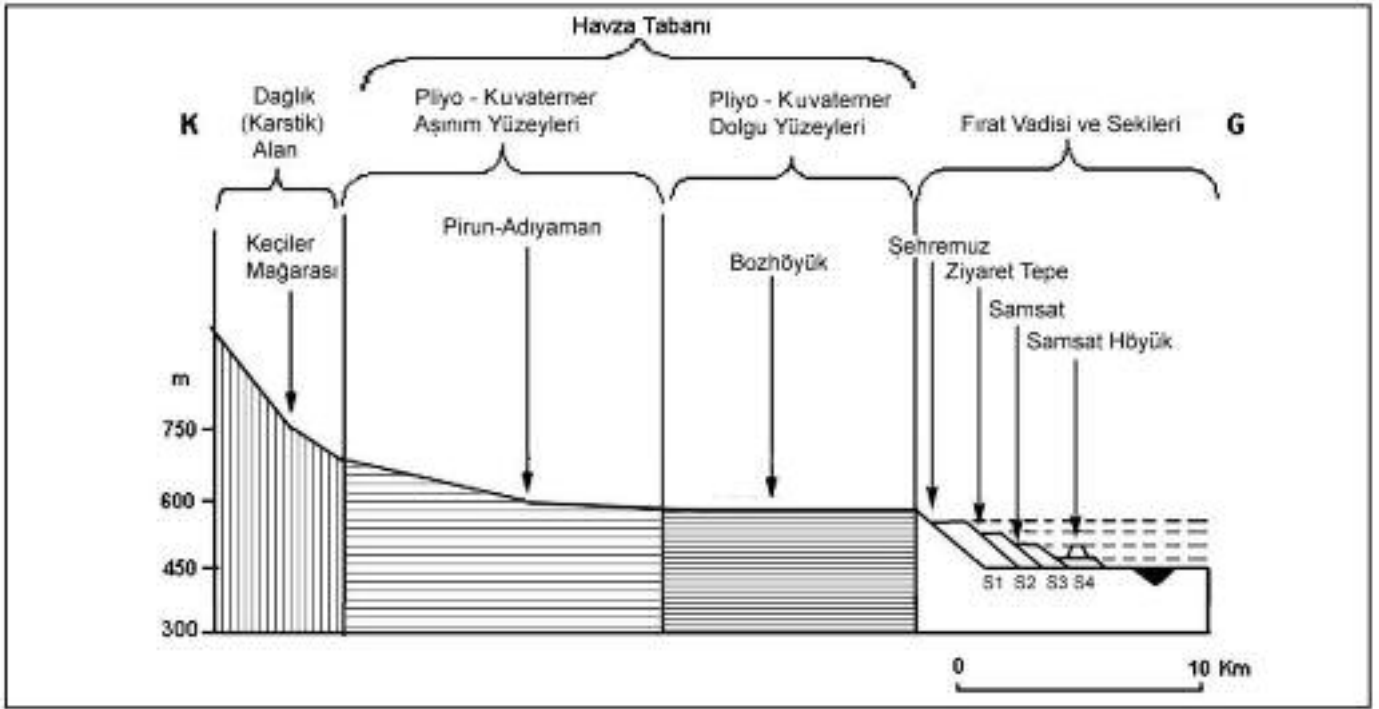
Yerleşmelerin sürekliliği, şekillenmesi ya da ortadan kalkması üzerinde de doğal faktörler büyük ölçüde belirleyici rol oynamıştır. Yükselti, iklim, yer şekli, bakı, toprak, hidrografi gibi özellikler yerleşmelerin biçimi ve mekanın tercih sebebinde önemli rol oynamış, genel bir tercih sebebi olarak iklimin ve vejetasyon süresinin uygun olduğu, civarında deniz, göl ve akarsu gibi bir hidrografik ünitenin bulunduğu, genellikle düşük yükselti kademesindeki ova tabanları ile çevreleri optimum yerleşme alanları olarak seçilmiştir. Arızalı ve yük-

sek bir topografyaya sahip olan Anadolu'da arazinin derin vadilerle yarılmaları, yüksek eğimli orojenik kuşaklarda kısa mesafeler içerisinde yükselti şartlarının değişmesi gibi nedenlerle yerleşmelerin dağılışı ve nitelikleri çeşitlilik gösterdiği gibi farklı kültürlerin ve medeniyetlerin doğuşuna da neden olmuştur. Bu bakımdan fiziki şartlar hem neden hem de sonuçtur. Doğal ortam şartları bileşenleri aynı zamanda sözkonusu sahada yaşayan insan topluluklarının yerleşme dokusu ve mimari alışkanlıklarını, konut tipini, kültürel yapısını, yaşam tarzını, geleneklerini sosyo-psikolojik değerlerini belirleyen faktör olmuştur (Karadoğan ve Tonbul, 2007).

Fırat ve Dicle Nehri havzaları ilk yerleşmelerin ortaya çıktığı, insanlık tarihi açısından önemli bir coğrafyadır. Her iki havzadaki birçok yerleşme neolitik çağın öncül yerleşim merkezleridir. Sözkonusu yerleşim merkezlerinin bu alanlarda, Orta Fırat ve Yukarı Dicle havzalarında ortaya çıkması tesadüfi değildir.

Fırat ve Dicle Nehri'nin Türkiye güneydoğusundaki havzalarında ortaya çıkan Neolitik Çağ ve sonrası yerleşimlerinin lokasyon ve situasyonlarına bakıldığında bazı değişimlerin ortaya çıktığı görülür. Dönemin konjüktürel önceliklerine göre kimi zaman iklim, yerşekilleri, toprak, su, doğal kaynaklar ve bitki örtüsü gibi öncelikler, kimi zaman jeostratejik konum, kaynaklara ulaşım bölgesel konum ve ulaştırma ön plana geçmiştir.

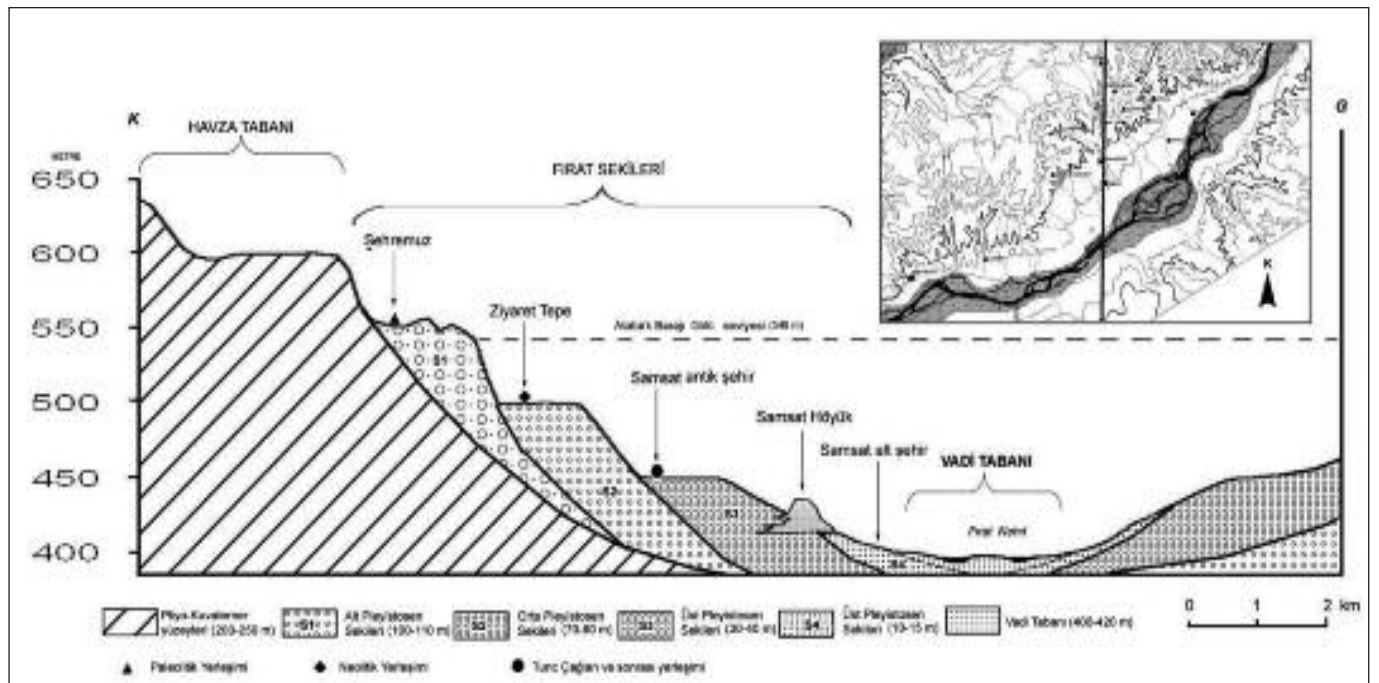

■ **Şekil 2.** Adıyaman havzasında Kuvaterner boyunca arazinin yarımla sürecine bağlı olarak yerleşmelerin gittikçe dikey yönde yer değiştirmesini gösteren kuzey-güney yönlü şematik kesit (Karadoğan ve Tonbul, 2007).

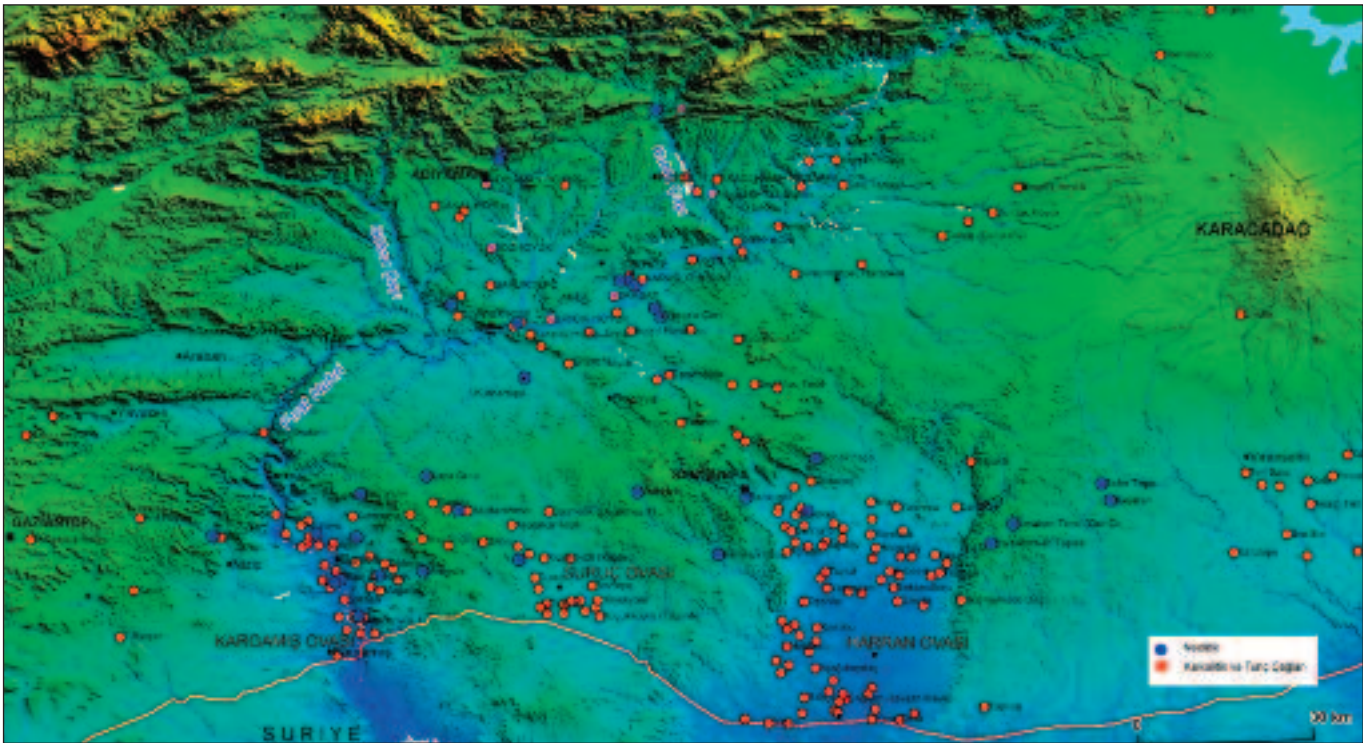
Adıyaman güneyinde Samsat höyüğü ile öteki höyüklerin de yine sert çimentolaşmış Üst Pleyistosen konglomeraları üzerinde kurulmuş olması; hatta Samsat su kaynağının bu konglomeralardan çıkması, konglomeraların jeomorfolojik durumu ile kaynaklar, kayık geçitleri ve yerleşme yerlerinin seçimi arasındaki paleoekolojik ilişkiyi açıklıkla ortaya koymaktadır (Erol, 1983).

Güneydoğu Anadolu bölgesinin Aşağı Fırat havzasında özellikle Şanlıurfa ve Gaziantep çevresinde dikkati çeken hususlar, Birecik çevresindeki birkaç yerleşme dışında Neolitik

yerleşmelerin, birer graben olan Harran-Suruç- Kargamış-Birecik ovalarının dışında genellikle karstik platolarda yoğunlaşmış olmalarıdır. Ancak bu karstik alanlar Akdeniz bölgesindeki veya Mardin-Midyat platosundaki gibi tarımsal arazi ve topraktan, su kaynaklarından yoksun karstik alanlar değil, aksine toprak ve su kaynakları yanında sileksin de bolca bulunabildiği, ancak en önemlisi karstik çözünme süreçleri dışında doğal şekillendirici bir etmenin bulunmadığı güvenli karstik alanlardır. Bu alanların aksine graben tabanlarının yüksek ve bataklık halini alan drenaj problemleri olan sahalar olması muhtemeldir.

■ **Şekil 3.** Adıyaman'ın güneydoğusundaki Fırat vadisinde bazı tarihi yerleşme ve buluntu yerlerinin dağılışını gösteren topoğrafik-jeomorfolojik kesit (Karadoğan ve Tonbul, 2007).

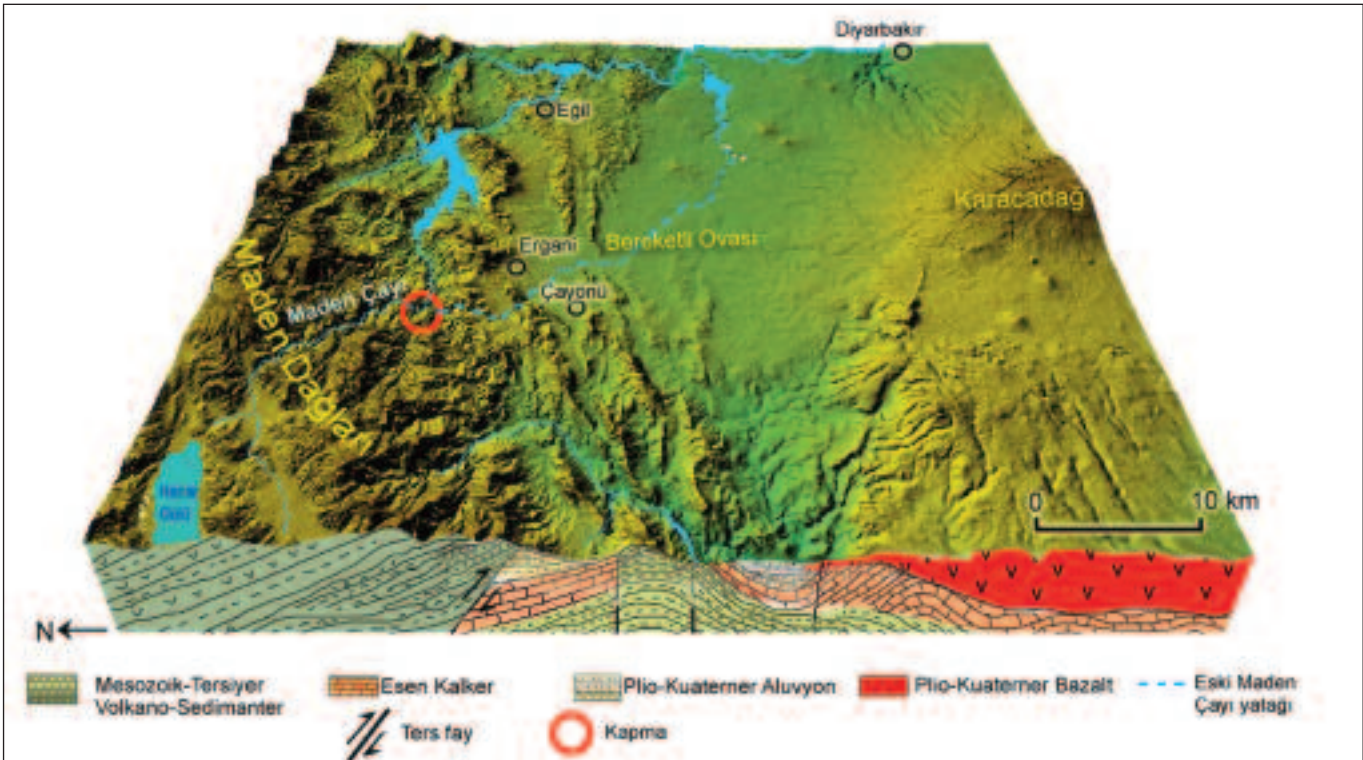
■ **Şekil 4.** Güneydoğu Anadolu'da Fırat Havzası'nda Neolitik ve Kalkolitik-Tunç Çağları yerleşimlerinin dağılışı.

Kalkolitik ve Tunç çağlarında Fırat havzasında görünüm tersine dönmekte, graben tabanlarında ve akarsu vadilerinde yerleşmelerde olağanüstü bir artış ortaya çıkarken, karstik platolardaki yerleşim alanları nerededeyse sahadan silinmektedir (Şekil 4).

Bu durum iklimde meydana gelen nisbeten ısınma ve kuraklaşma, buna bağlı olarak graben tabanlarındaki yer altı su seviyesinin düşmesi, plato alanındaki su kaynaklarının kuru-

ması yanında gelişen ve değişen ekonomiler, bölgelerarası ilişkiler, ulaşımda büyük akarsulara duyulan ihtiyaç sayılabilir.

Neolitik'te Jeomorfolojik açıdan topoğrafyanın yarılmaya
derecesi ve durumları ile litolojik karakterleri önemli bir fak-
tördür. Bu konuda Çayönü yerleşmesi çok önemli bir örnektir.
Çünkü Çayönü yerleşmesi Anadolu'nun en eski yerleşme nok-
talarından biridir ve o zamanki durumunu hiç bozmadan bu-
güne kadar koruması oldukça ilginçtir.

■ **Şekil 5.** Maden Çayı'nın orojenik yükselmeye yenik düşmesiyle yönünü doğuya çevirdiği, Fırat ve Dicle havzaları arasında yer alan ve Çayönü yerleşmesinin de kurulduğu su bölümü alanı üzerindeki yer süreçleri açısından sakin bir paleotopoğrafyayı gösteren blokdiyagram (Karadoğan ve Kuzucuoğlu, 2018).

■ **Foto:1.** Önünden sadece karstik bir kaynaktan beslenen ve taşkın riski olmayan tatlı bir akarsu geçen, çevresi bitki örtüsü, kayaç kaynakları ve tarım toprağı açısından zengin Çayönü yerleşmesi.

Erol (1983)'a göre Ergani güneyi ve Çayönü dolayındaki geniş aşınım düzlükleri Pleyistosen'a ait çok eski düzlük sistemleridir ve Çayönü kesiminde süresi en az 2 milyon yılı kapsayan Kuvaterner boyunca yer şekillenmesi çok yavaş olmuş, Pleyistosen'de ise jeomorfolojik süreç adeta durmuştur. Halbuki buradan en çok 30-40 km batıda Fırat vadisi ve çevresinde aynı süre içindeki yarılma bazı kesimlerde 500 metreyi bulmuş, insanlar dikey yönde sürekli değişen topografya şartlarına göre yer değiştirmişlerdir. İşte burada Fırat kenarındaki çok değişken jeomorfolojik ortam ile Fırat'ın gerisinde sakin bir süreç yaşamış olan Çayönü yerleşmesi çevresi ortam farklılığını açıkça ortaya koymaktadır.

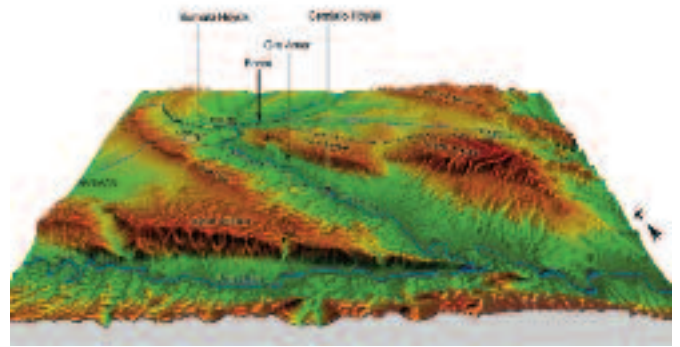
Neolitiğin bütün katmanlarını izlediğimiz Çayönü yerleşme alanı orojenik yükselmeye yenik düşen ve yönünü doğuya çeviren Dicle nehri ile Fırat nehri arasındaki sakin su bölümü havzasındayine Dicle nehrinin eski alüvyonlarının bir polyeyi doldurduğusakin bir topografya (paleo topografya) üzerindedir (Şekil 5, Foto:1).

Önünden sadece karstik bir kaynaktan beslenen ve taşkın riski olmayantatlı bir akarsu geçmektedir. Ayrıca çevresi bitki örtüsü, kayaç kaynakları ve tarım toprağı açısından oldukça zengindir.

Neolitik ve sonrası çağlara ait yerleşme situasyonlarının farklılığına bir başka örnek Garzan vadisi yerleşmeleridir.

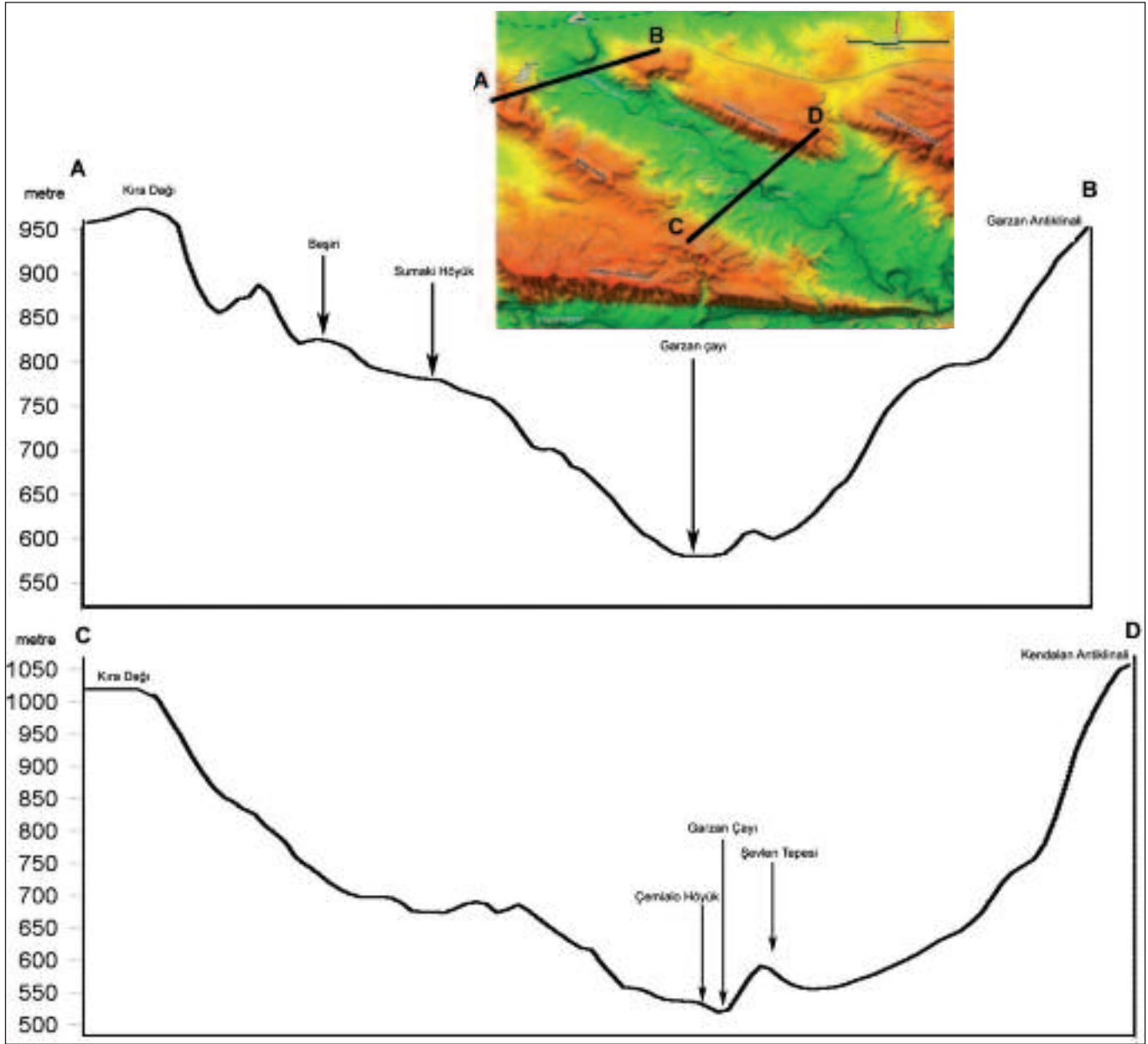
Garzan çayı aşağı çıkışında yer alan ve yerleşimin Neolitik sonrası dönemlere tarihlendiği Gre Amer (Pulhan&Blaylock,

2010) ve Çemialo (Yaka ve diğ., 2018) hemen akarsu kıyısında iken biri Neolitik yerleşmesi olan Sumaki höyüğün (Erim-Özdoğan, 2011) akarsu tabanından oldukça yüksek ve uzakta ama vadiye hakim, yanı başında bir kaynak suyunun geçtiğiçevresinde geniş tarım alanları ve otlakların olduğu, yakınlarında bazalt kaynakların bulunduğu bir yerleşmeydi (Şekil 6-7). Ancak Sumaki sakinlerinin hesaba katmadıkları başka bir şey vardı: kurak dönemlerinde ani yağışlar nedeniyle çamur akıntısı felaketine dönüşecek bazalt tabakalarının altındaki kil katmanları.

■ **Şekil 6.** Garzan Çayı aşağı vadisindeki bazı arkeolojik yerleşmelerin konumlarını gösteren 3 boyutlu sayısal arazi modeli (Karadoğan, 2018).

Gre amer ve Çemialo gibi akarsu ile sıkı organik bağları olan ve Neolitik'ten sonra ortaya çıkan ve uzun süre varlığını ve fonksiyonelliğini devam ettiren birçok yerleşim yeri mevcuttur (Üçtepe, Ziyaret Tepe, Kavuşan Höyük, Başur Höyük, Çattepe höyük). Kalkolitik, Tunç ve Demir çağlarında iklim değişikliklerine bağlı olarak artan su ihtiyacı ve düşük debili akarsuların risk oluşturmadığı söylenebilir. Ancak bu yerleş-

■ **Şekil 7.** Garzan Çayı aşağı vadisindeki bazı arkeolojik yerleşmelerin konumlarını gösteren ve akarsu ile ilişkilerini gösteren topografik kesit.

melerin akarsularla bu kadar sıkı bağlarının olması, hatta Çat-tepe’de olduğu gibi tüm aşındırıcı ve tahrip edici tektonik ve fluvial etkilerine rağmen yerleşimin sürekliliği, kimi liman ve rıhtım benzeri yapılarının (Sağlamtimur, 2013; Foto:2) or-

taya çıkarılması bölgelerarası bir akarsu ulaşım ağı ve taşımacılık faaliyetinin varlığı yani Yukarı Mezopotamya ile Aşağı Mezopotamya arasında ürün naklinin gerçekleştirildiği bir ulaştırma ekonomisiyle açıklanabilir.

■ **Foto 2.** Dicle nehri ve Botan Çayı'nın birleştiği yerde oldukça sert konglomeralar üzerinde kurulmuş olan Çat-tepe yerleşim alanı.

SONUÇ

Yeryüzünde ilk yerleşmelerin tarih sahnesine çıktığı alanlardan biri olan ve “Verimli Hilal” adı da verilen, bir bakıma Yukarı Mezopotamya’nın karşılığı olan Güneydoğu Anadolu bölgesinin iki farklı ünitesini oluşturan Dicle ve Fırat havzaları, Neolitik ve sonrası yerleşmelerin sitedasyonu açısından benzer ve farklı karakterler sunar. Kalkolitik ve Tunç çağları yerleşmelerin konumları ile kıyaslandığında her iki havzada da neolitik yerleşmeler sayıca az olup birkaç örnek hariç, akarsulardan uzakta, ihtiyacı karşılayacak bir su kaynağı ile yetinen, toprak ve hammadde imkanları olan, ama en önemlisi doğal çevre şartlarının risk oluşturmadığı sakin ortamları tercih etmeleridir. Bunun en tipik örnekleri Diyarbakır havzası kuzeybatısındaki Çayönü yerleşmesi, Garzan havzasında ise Sumaki Höyük yerleşmesidir. Tercih edilen bu sakin ortamlar genellikle diğer elverişli koşulları barındıran karstik alanlardır. Bu durum Fırat havzasında Şanlıurfa ve Gaziantep çevresinde daha belirgindir. Özellikle Fırat havzasında insanların grabenlere karşılık gelen ova tabanlarından kaçınması bu alanların yüksek tabansuyu, drenaj ve taşkın riskleri barındırdığını gösterir.

Neolitik insanı güven vermeyen nemli şiddetli yağışlı dönemin akarsularından taşkına dönüşen buzul-kar erimelerinden,

den, erozyondan şiddetle kaçınmış, sakin, kararlı, stabil, ancak elverişli, ihtiyaçlarını giderebileceği imkanlara sahip doğal ortamları tercih etmiştir.

Kalkolitik ve Tunç çağlarında durum tersine dönmüştür. Sakin ortamlar terk edilmiş, ova tabanlarında, akarsu kenarlarında bu ortamların tüm olası risklerine rağmen yerleşmelerin sayısı artmıştır.

Buna göre sayıca az neolitik yerleşmelerin çoğalan kalkolitik ve tunç çağları yerleşmelerine evrilmesinde:

- Değişen doğal koşullar ve ihtiyaçlar,
- Gelişen tarımsal aktiviteler ve artan üretim,
- Akarsuların en önemli bölgeler arası ticaret ve ulaştırma görevi görmesi,

-Sıcaklık ve kuraklık artışına bağlı olarak güney toplumlarının kuzeyi istilası ve akarsu civarı tercihleri ve taşımacılık ulaşım vs. nedeniyle yerleşme kültürü ve kompozisyonunda meydana gelen değişmelerin etkili olduğu söylenebilir.

Ancak dönemler arası süreksizliklerin ve yerleşme sayısındaki azlığın nedeninin küçük iklim değişiklikleri ve genel klimatolojik eğilim itibarıyladeniz seviyesi yükselmesine bağlı olarak akarsu civarı yerleşmelerinin kalın alüvyonlar altında kalmış olabileceğini unutmamak gerekir.

KAYNAKLAR

- *Uluslararası Göbeklitepe ve Neolitik Çağ Yerleşimleri Kongresi 28-30 Kasım 2019’de sunulan yayınlanmamış bildiri metni.
- Erim-Özdoğan, A. (2011). Sumaki Höyük: a new Neolithic settlement in the upper Tigris Basin. Özdoğan, M., Basgelen, N., Kuniholm, P.(Eds.), The Neolithic in Turkey: New Excavations and New Research, the Tigris Basin. Archaeology and Art Publications, Istanbul, 19-60.
- Erol, O., (1983). Paleokolojik Araştırmalarda jeomorfolojinin önemi, Arkeometri Ünitesi Bilimsel Toplantı Bildirileri, Tübitak yayınları no: 566, Ankara
- Karadoğan S., Kuzucuoğlu C., (2018). Geomorphic Response to Rapid Uplift in a Folded Structure: The Upper Tigris Case. In: Landscapes and Landforms of Turkey (World Geomorphological Landscapes Series). Springer, ISBN:978-3-030-03513-6.
- Karadoğan, S., (2005). Kuruluş Yeri Açısından Malatya ve Yakın Çevresinin Jeomorfolojisi (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Fırat Üniv. Sos.Bil. Enst. Elazığ.
- Karadoğan, S., (2018). Garzan Havzasında Jeomorfolojik Peyzaj ve Etkileri (Geomorphological Landscape and its Effects in The Garzan Basin). Researcher: Social Science Studies, Cilt 6 / Sayı 2, s. 237-271, ISSN:2148-2691, Doi Number :<http://dx.doi.org/10.18301/rss.608>
- Karadoğan, S., Tonbul, S., (2007). Effects of Adıyaman Basin’s Quaternary Natural Environment on Settlement Distribution and Other Human Activities, E-Journal of New World Sciences Academy Social Sciences, Volume: 2, Number: 4, Article Number: C0018.
- Özdoğan M., (2001). Southeast Anatolia joint project and excavations at Çayönü. In: Belli O (ed) Istanbul University’s contributions to archaeology in Turkey (1932–2000). Istanbul Univ. Rectorate Publ., pp 12–17
- Pulhan, G., & Blaylock, S., (2010). New Excavations at the Late Bronze Age and Iron Age Site of Gre Amer on the Garzan River, Batman Province. In Yener A. (a cura di), Across the Border: Late Bronze Age-Iron Age Relations between Syria and Anatolia. Proceedings of a Symposium held at the Research Center of Anatolian Studies, Koç University, Istanbul (pp. 393-419).
- Sağlamtimur, H. (2013). Çatıtepe/Siirt, Dicle’nin Limanı. Arkeoatlas, 8, 130-137.
- Yaka, R., Birand, A., Yılmaz, Y., Caner, C., Açıkan, S. C., Gündüzalp, S., Somel, M. (2018). Archaeogenetics of Late Iron Age Çemialo Sırtı, Batman: Investigating maternal genetic continuity in North Mesopotamia since the Neolithic. American journal of physical anthropology, 166(1), 196-207.

Göbeklitepe Palebiyocoğrafyası Ve İlk Evcilleştirme Faaliyetlerine Katkısı

Dr. Öğr. Üyesi Hurşit YETMEN
Prof. Dr. Sedat BENEK

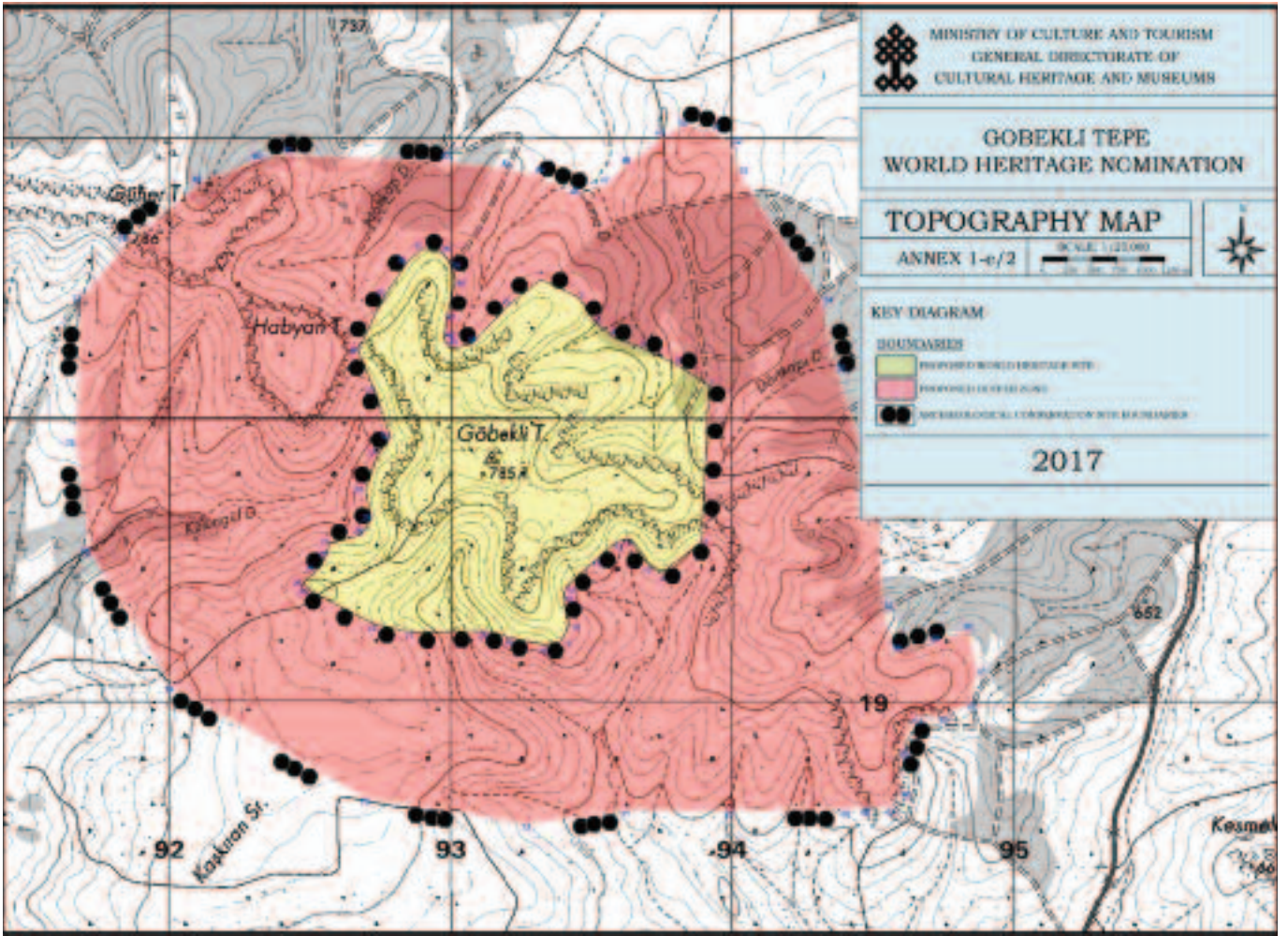

“

2018 yılında Dünya Kültür Mirası Listesi'ne eklenen Göbeklitepe, bulunduğu bölgede yerleşik döneme geçişin en eski izlerini barındıran merkezdir.

”

Büyük ölçüde iklim özelliklerinin kontrol ettiği biyo-coğrafya unsurları ve tüm ekolojik süreçler, binlerce yıl önce insanların bazı kritik kararlar almalarına neden olmuştur. Son buzul maksimumundan Holosen'e kadar olan dönemde Doğu Akdeniz ve Kuzey Mezopotamya'da yaşayan avcı-toplayıcı insan grupları çiftçilik yapmaksızın yarı yerleşik veya yerleşik yaşama geçiş denemelerinde bulunmuşlardır. Bu denemelerin somut kalıntıları günümüzden 14.600 yıl öncesine uzanmaktadır (Richter vd.,2017). 2018 yılında Dünya Kültür Mirası Listesi'ne eklenen Göbeklitepe, bulunduğu bölgede yerleşik döneme geçişin en eski izlerini barındıran merkezdir (Şekil 1).

■ Şekil 1. UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesi'ne eklenen Göbeklitepe ve yakın çevresinin topografya haritası.

Medeniyet gelişiminde tüm sosyokültürel birikimin yanında doğal ortam özelliklerinin ve bunlarda meydana gelen değişimlerin çok önemli katkısı vardır. Örneğin soğuk ve kurak iklim koşullarının görüldüğü Younger Dryas (günümüzden önce yaklaşık 12.800-11.700 yılları arası) döneminden hemen önceki birkaç bin yıl, biyoçeşitliliği olumlu etkileyen nemli ve ılıman/sıcak iklimin hüküm sürdüğü Bolling-Allerødinterstadialinde (Şekil 2) doğal bitki ve vahşi hayvan varlığında bolluk yaşanmıştır(Roberts vd., 2018).

Artan besin kaynakları anlamına gelen bu bolluk Doğu Akdeniz kıyı kuşağında, Karmel Dağı ve çevresinde hatta kıyından oldukça uzakta karasal iç kısımlarda yaşayan insan gruplarının avcı-toplayıcı geleneği sürdürdüğü halde yarı mobil veya hareketsiz sayılabilecek bir düzende kalmalarını desteklemiştir. Benzer şekilde, Göbeklitepe ve yakın çevresinin ekosistem unsurları da iklim koşullarının denetiminde şekillenmiştir. Model tabanlı iklim tahmini yaklaşımına göre, Göbeklitepe ve yakın çevresinde son buzul maksimumunda (Köppen-Geiger iklim sınıflandırma sistemine göre) Dsa iklim koşulları egemen olmuştur (Knitter vd., 2019). Bu iklimde, yazlar çok sıcak ve kışlar soğuk/nemli geçer. Doğu Akdeniz'de, Anadolu'nun merkezi ve doğu kısımlarında dolaylı öğelere dayanan paleoiklim çalışmalarında da bu durumu des-

tekleyen bulgulara ulaşılmıştır. Göbeklitepe yapılarının inşa edildiği dönem, Younger Dryas döneminin bittiği ve görece ısınmanın başladığı Erken Holosen'e denk gelmektedir.

Bu arada Dsa iklim koşulları da Csa (Akdeniz)/Bsk (Soğuk Step) koşullarına doğru evrilme aşamasındadır. Göbeklitepe'den elde edilen arkeobotanik veriler ve anıtsal yapılarındaki sütunlara işlenmiş hayvan figürleri de dönemin iklim koşullarıyla tutarlı bitki örtüsü-fauna ilişkilerinin olduğunu göstermektedir. Botanik kalıntılar, Göbeklitepe'nin aktif olarak kullanıldığı dönemdeki bitki örtüsü peyzajını büyük oranda menengiç (fıstık) ve badem ağaçları ile steplerin oluşturduğunu göstermiştir. Bu bitki örtüsüyle kaplı yerler, açık arazi otlaklarında yaşamış yaban hayvanlarına (yaban koyunu, yaban keçisi, ceylan ve yaban eşeği) ev sahipliği yapmıştır (Knitter vd., 2019). Göbeklitepe'de bulunmuş hayvan kemiklerinin arkeofaunal çözümlmeleri de bunu desteklemektedir (Peters vd., 2014).

Avcı-toplayıcı insan gruplarının inşa ettiği Göbeklitepe, kullanıldığı dönemin doğal çevre özellikleri ve günümüze ulaşan kaya sütunlara işlenmiş hayvan figürleriyle birlikte düşünüldüğünde diğer özelliklerinin yanında önemli bir avcılık merkezi de olabileceğini düşündürmektedir.

Göbeklitepe, aynı zamanda yaban hayvanlarının da ilk evcilleştirildiği merkezlerden biri olabilir. Çünkü yaban koyunu, yaban keçisi, yaban domuzu ve yaban öküzü gibi hayvanların ilk evcilleştirilmeye başlandığı yer Kuzey Mezopotamya'dır. Kuzey Mezopotamya'da bulunan Göbeklitepe'deki arkeofaunal bulguların önemli bir kısmı avlanmış ceylan, yaban koyunu ve yaban keçisi gibi hayvanlara aittir (Çıvgın, 2018). Bu bilgiler/süreçler arasındaki nedensel ve fonksiyonel ilişkiler, Göbeklitepe'nin ilk evcilleştirme merkezlerinden biri olabileceğini desteklemektedir. Yabani einkorn, yabani buğday ve yabani arpa gibi bitkilerin Göbeklitepe'nin kurulduğu dönemin doğal florasında bulunması ve daha sonraki dönemlerde bu bitkilerin kültüre alınması, Göbeklitepe'nin sadece hayvanların değil bitkilerin de ilk evcilleştirildiği yerlerden biri olduğunu düşündürmektedir.

■ **Şekil 2.** Greenland'da son 15 bin yıldaki sıcaklık anomalileri, Bolling-Allerod ve Younger Dryas.

KAYNAKÇA

*Uluslararası Göbeklitepe ve Neolitik Çağ Yerleşimleri Kongresi 28-30 Kasım 2019'de sunulan bildiri metni.

Çıvgın, İ. (2018). Bereketli Hilal'de Hayvan Evcilleştirme Sürecinin Evrimi ve Kültürlerarası Karşılaşmalar (Mö. 10000 – 7000). *SocialSciences Studies Journal*, vol. 4, issue 16, 1322-1349.

Knitter, D., Braun, R., Clare, L., Nykamp, M. and Schütt, B. (2019). Göbeklitepe: A Brief Description of the Environmental Development in the Surroundings of the UNESCO World Heritage Site. *Land* 2019; 8(4):72.

Peters, J., Schmidt, K., Dietrich, O., Pöllath, N. (2014). "Göbeklitepe: Agriculture and Domestication". C. Smith (Ed.). *Encyclopedia of Global Archaeology*. New York: Springer, 3065-3068.

Richter, T., Otaegui, A. A., Yeomans, L., Boaretto, E. (2017). High Resolution AMS Dates from Shubayqa 1, north east Jordan Reveal Complex Origins of Late Epipalaeolithic Natufian in the Levant. *Nature Scientific Reports*, 7: 17025 DOI:10.1038/s41598-017-17096-5.

Roberts, N., Woodbridge, J., Bevan, A., Palmisano, A., Shennan, S. and Asouti, E. (2018). Human responses and non-responses to climatic variations during the last Glacial-Interglacial transition in the eastern Mediterranean. *Quaternary Science Reviews* 184 (2018) 47-67.

Osrhoene Sarayında Aristokrat Bir Filozof:

Bar Daysan

Mihriban GENÇ

mihriban.genc01@gmail.com,
ORCID ID: 0000-0001-9579-5544.

BAR DAYSAN: OSRHOENE SARAYINDA ARİSTOKRAT BİR FİLOZOF

Özet

Bu çalışmada Edessa'nın bilinen ilk filozofu olan Bar Daysan'ın Edessa sarayı ile kurduğu ilişkiler, dönemin siyasi ve kültürel atmosferi bağlamında ele alınarak incelenmektedir. II. yüzyılın en önemli düşünürlerinden biri olan Bar Daysan, geç antik dönemde Edessa ve çevresinin siyasi ve fikri atmosferini kavrayabilmemiz için çok önemli bir figürdür. Bar Daysan, Edessa sarayında aristokratik bir eğitim almış ve dini-felsefi konulardaki birikimi ile VIII. Abgar ve oğlu Manu ile dostluk ilişkilerinin ötesinde bir yakınlık kurmuştur. Roma-Part sınırında yer alan Edessa kralları, Roma ile ilişkilerinin düzenlenmesi, Hristiyanlığın yerleşmesi ve saray kültürünün şekillendirilmesi noktasında Bar Daysan ile işbirliğine girişmiştir. Bu çalışmada amacımız Bar Daysan'ın aristokrat bir filozof olarak portresini çizmek ve Edessa sarayı ile kurduğu ilişkilerin derinliğini incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Abgar, Bar Daysan, Edessa, Hristiyanlık, Saray Kültürü, Roma.

BARDAISAN: AN ARISTOCRATIC PHILOSOPHER AT THE OSRHOENE COURT

Abstract

This study examines the relations of Bardaisan, the first known philosopher of Edessa, with the Edessa court in the context of the political and cultural atmosphere of the period. Bar daisan, one of the most important thinkers of the second century, is a very important figure for our understanding of the political and intellectual atmosphere of Edessa and its environs in late antiquity. Bardaisan received an aristocratic education at the court of Edessa, and with his knowledge of religious and philosophical issues, Bardaisan established a rapport with Abgar VIII and his son Manu that went beyond friendship. The kings of Edessa, located on the Roman-Parthian border, collaborated with Bardaisan in establishing good relations with Rome, promoting Christianity and molding the court culture. The aim of this study is to draw a portrait of Bardaisan as an aristocratic philosopher and to examine the depth of his relations with the Edessa court.

Keywords: Abgar, Bardaisan, Edessa, Christianity, Court Culture, Rome

“

Derin felsefi ve dini bilgisiyle Bar Daysan, Edessa sarayı ve halkı üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. Bar Daysan'ı ele alan çalışmalar genellikle onun dini ve felsefi birikimine ağırlık verirken, Edessa sarayı ile kurduğu ilişkileri gözden kaçırmış gibi görünmektedir.

”

Edessa, dönemin iki büyük süper gücü olarak kabul edilebilecek olan Roma ve Part imparatorlukları arasında sıkışıp kalmış olan Osrhoene Krallığı'nın başkentiydi. Edessa'nın Kuzey-Güney ve Doğu-Batı yönünde uzayan önemli ticari ve askeri güzergahların düğümünü oluşturan stratejik bir noktada yer alması, bu bölgenin hakimiyeti konusunda Roma ve Part mücadelesinin şiddetlenmesine neden olmuştur. İki imparatorluk arasında sıkışıp kalan Edessa Krallığı, siyasi varlığını devam ettirebilmek için bazen Roma bazen de Part yanlısı bir politika izlemek zorunda kalmıştır. Öte yandan Edessa'nın coğrafi konumu gereği çok farklı kültürlerin karşılaşma alanında olması, farklı kültürel motiflerle temasa geçip zengin bir entelektüel atmosfer oluşmasına büyük bir katkıda bulunmuştur. Bu zengin entelektüel atmosfer, Bar Daysan'ın senkretik bir inanç ve düşünce sistemi ortaya koymasını sağlamıştır. Derin felsefi ve dini bilgisiyle Bar Daysan, Edessa sarayı ve halkı üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. Bar Daysan'ı ele alan çalışmalar genellikle Bar Daysan'ın dini ve felsefi birikimine ağırlık verirken, Edessa sarayı ile kurduğu ilişkileri gözden kaçırmış gibi görünmektedir. Bu çalışmada Bar Daysan'ın entelektüel kişiliğini göz önünde bulundurarak, Edessa kralları ile kurduğu ilişkiler ve Edessa krallarının politikalarını şekillendirmedeki rolünü de ortaya çıkarmaya çalışacağız.

Bar Daysan'dan Önce Edessa'da Kültürel Atmosfer

Edessa, coğrafi konumu itibarıyla, tarihte birçok farklı kültürel, etnik ve dini yapının karşılaşma alanı olmuştur. Edessa ve çevresinin kültürel dokusunun önemli birleşenlerini oluşturan din, gelenek-görenek ve dil gibi temel unsurlara ait bil-

gilerimiz, Süryani-Ermeni vakayinameleri, İslam kaynakları ile arkeolojik bulgu ve buluntulara dayanmaktadır.¹ Yapılan arkeolojik kazılar çerçevesinde Edessa'da Nevali Çori, Sefer-tepe, Hamzantepe, Yeni Mahalle-Balıköl, Göbeklitepe gibi Neolitik dönemlere ait merkezlerin gün yüzüne çıkmaya başlaması,² bu şehrin çok köklü bir tarihsel ve kültürel arka plana sahip olduğunun açık bir göstergesidir.

Kuzey-Güney ve Doğu-Batı yönlü ticaret yolları üzerinde bulunan ve “Yukarı Mezopotamya'nın kalbi”³ olan Edessa kenti (eski Adme, Arami Urhoy, modern Urfa), bir zamanlar “Mezopotamya'nın tüm şehirlerinin annesi” olarak adlandırılmıştır.⁴ Edessa, M.Ö. 304 yılında Selevkos I. Nikator tarafından yeniden keşfedildiği, güçlendirildiği ve Edessa olarak yeniden adlandırıldığı zaman bölgesel bir önem kazandı.⁵ Doğu'da Roma ve Batı'da İran arasında sıkışıp kalan Selevkoslar, M.Ö. 129 yılında Partlar tarafından yenilgiye uğratıldıktan kısa bir süre sonra yıkılarak yerini küçük devletçiklere bıraktı.⁶

Bu bağımsız devletçiklerin en önemlilerinden biri, Arami kökenli bir aşiret reisi olan Aryu'nun liderliğinde kurulan ve Edessa'nın ilk krallığı olma ünvanına sahip olan Osrhoene Krallığı idi.

¹Ekinci, Abdullah, *Ortaçağ'da Urfa: (Efsane, Tarih, İnanç, Bilim ve Felsefe Kenti)*, 1. Ankara: Gazi Kitabevi, 2006:s. 121.

² Abdullah Ekinci, “Antik dönemde Edessa'nın Kültürel Arka Planı ve Bar Daysan”, *Harran ve Çevresi*, Şanlıurfa: Elif Matbaa, 2019: s. 435.

³ Ekinci, Abdullah, *Antik Dönemde Edessa'nın Kültürel Arka Planı ve Bar Daysan*, s. 435.

⁴ Philip Wood ve Kristian S. Heal, “Edessa” *The Encyclopedia of Ancient History* (2013), s.1.

⁵ Wood ve Heal, “Edessa”, s.1.

⁶E. R. Hayes - Yaşar Güneç, *Urfa Akademisi*, Yaba, 2005: s.21-22.

Edessa Kralı V. Abgar'ın Hristiyanlığı kabulünden sonra, Atargatis kültürünün yaygın ve gerekli bir geleneği olan "hadım" olma inancını yasaklaması ve bu geleneği yerine getiren erkeklerin ellerinin kesilmesini emretmesi, Atargatis kültürünün bu dönemde hala yaygın bir kültür olduğunun en güzel örneklerinden biridir.

Son Edessa kralı XI. Abgar'ın ve iki oğlunun 216'da Roma imparatoru tarafından Roma'ya götürülmesinin ardından Edessa bir süre yöneticiden yoksun kaldı. Osrhoene Krallığı'nın 244 yılında tamamen yıkılmasının ardından Edessa, Roma ve İran arasında sık sık el değiştiren bir sınır bölgesine dönüştü.⁷

Tarihte birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış olan Edessa kenti-Harran, Edessa ve Soğmatar merkez olmak üzere-köklü bir pagan inancına sahipti. M.S. 3. yüzyıla kadar Harran'da "doğanın ve insan hayatının değişiminin sembolü" olan Ay tanrısını sembolize eden Sin kültürünün baskın olmasının yanı sıra bireysel tanrılar ve bu tanrılar için bireysel ayinlere de yer verilmiştir. Ay tanrısının yanı sıra, siyasi bir gücü temsil et-

meyen ancak ay tanrısının üç oğlundan biri olan ve sınırlı bir gücü de olsa adalet ve dürüstlüğü temsil eden Güneş tanrısı-Şamaş, Helenistik dönemde en önemli tanrı haline gelmiştir.⁸

Edessa'da III. yüzyıla kadar Jüpiter'i sembolize eden Bel ve Merkür'ü temsil eden Bel'in oğlu ilahi Nabu kültürünün ön plana çıktığı yıldız ve gezegen kültürünün yanı sıra sembolü kutsal balıklarla dolu havuz olan Atargatis kültürü bir diğer önemli kült idi. Edessa Kralı V. Abgar'ın Hristiyanlığı kabulünden sonra, Atargatis kültürünün yaygın ve gerekli bir geleneği olan "hadım" olma inancını yasaklaması ve bu geleneği yerine getiren erkeklerin ellerinin kesilmesini emretmesi, Atargatis kültürünün bu dönemde hala yaygın bir kültür olduğunun en güzel örneklerinden biridir.⁹ Soğmatar'da ise Tanrıların efendisi veya rabbi olarak görülen Sin ve Mar Alahe kültleri ve Yedi Gezegen tanrısı (Güneş, Ay, Satürn, Jüpiter, Mars, Venüs ve Merkür) temsil eden anlayış hâkimdi.¹⁰

Büyük İskender ve ardından Selevkosların hâkimiyeti altına giren Edessa, işgallerin ardından dış etkilere açık hale gelmiş ve buraya güçlü bir Helen etkisi yerleşmişti.¹¹ M.S. II. yüzyıla gelindiğinde Stoacı ve özellikle Orta Platonik çalışmalar doruk noktasına ulaşmış, altın çağını yaşıyordu.¹²

⁸Ekinci, *Ortaçağ'da Urfa*, s.125, 147-148.

⁹ Ekinci, *Ortaçağ'da Urfa*, s.154-155-156; Francis Crawford Burkitt, *Early Eastern Christianity: St. Margaret's Lectures, 1904, on the Syriac-speaking Church*. John Murray, 1904: s. 17, 184.

¹⁰ Ekinci, *Ortaçağ'da Urfa*, s.149.

¹¹Ekinci, *Ortaçağ'da Urfa*, s. 21.

¹²Nicola Denzey, "Bar Daysan of Edessa", *A Companion to Second-Century Christian 'Heterics*, Brill, 2005: s. 166.

Judah Benzion Segal'e göre, İskender ve haleflerinin Doğu dünyası üzerinde kurdukları hegemonya, siyasi amaçların çok çok ötesinde bir şey idi. Monarşi altındaki zengin Edessa aileleri, oğullarını Antakya, Beyrut, İskenderiye veya Yunanistan gibi Yunanca konuşulan eğitim merkezlerine gönderiyorlardı. Bu durum, ilerleyen zamanlarda Süryanice konuşulan Mezopotamya'da Edessa'nın bir Yunanca öğrenme merkezi haline gelmesini¹³ ve Edessa'nın "Doğunun Atina'sı"¹⁴ ünvanını almasını sağlayacaktı. Daha sonraki bazı yazarlar, Edessalı Bar Daysan'ın oğlu Harmonius'u da eğitmek üzere Atina Akademilerine gönderdiği aktarmıştır. Kendisinin Yunan öğrenim merkezlerine gidip gitmediğine dair bir bilgimiz olmasa da Bar Daysan'ın *Ülkelerin Yasaları Kitabı* adlı eseri, hem diyalog şeklindeki yapısı hem de argümanları ile Bar Daysan okulunun Yunan felsefi sistemlerinden ne kadar derinden etkilendiğini açığa vurması bakımından önem arz etmektedir.¹⁵

Atina, İskenderiye, Antakya, Edessa, Nusaybin gibi çeşitli ilim merkezleri arasında örülen entelektüel ağlar sayesinde Edessalılar, bilimsel ve felsefi konulara, özellikle doğa bilimleri ve tıp bilimine özel bir ilgi gösterdi. Helen kültürünün bölgede yarattığı diğer bir önemli etki, yazı dilinde Yunanca'nın hâkim hale gelmesiydi. Ancak Monofizitlerin (Yakubilik) ortaya çıkmasının ardından, Monofizitçi kilisenin kurulmasıyla burada kilise dili olarak Süryanice kabul gördü. Edessa'da konuşulan dil hızla doğuya yayıldı ve Hristiyanlaşan Aramilere, onları diğer çok tanrılı dinlere inanan Aramilerden ayırmak için "Süryani" adı verildi. Böylece Süryanice, yüzyıllarca Büyük Doğu Kilisesi'nin resmi dili olarak kalacaktı.¹⁶ M.S. 2. yüzyıla gelindiğinde Selevkoslar, Edessa kentinin vatan-daşlarına zengin bir felsefi, estetik ve politik bir miras bırakmışlardı. Urfa Kralı IX. Abgar döneminde ise edebi faaliyetlerin merkezi konumuna gelen kentte Süryani edebiyatı ilk ürünlerini vermeye başlayacaktı.¹⁷

Hristiyanlığın yayılmaya başlamasıyla beraber, Edessa'daki kültürel doku zenginleşmeye devam etti ve aynı zamanda bu doku önemli değişikliklere uğradı. Şurası açıktır ki Hristiyanlığın Edessa'ya ilk geldiği dönemde Edessa'daki nüfusun büyük çoğunluğu hala pagan idi. Ancak, Hristiyanlığın hızla yayılmasının ardından pagan inancı yavaş yavaş tarih sahnesinden çekilmeye başladı. Oniki Havari'den biri olarak kabul edilen Adday, *Adday Öğretisi*'nde yıldız-gezegen kültüne tapan halka seslenmekte, onları şiddetle kınamakta ve göksel tanrıları olan Nabo, Bel ve Atargatis'e duydukları saygıyı yok etmeye çalışmaktadır. Havarinin vaazı sonucu kentin

¹³Judah Benzion Segal, *Edessa the blessed city*, Oxford: Clarendon Press, 1970: s. 30-31.

¹⁴Ekinci, *Ortaçağ'da Urfa*, s. 219; Ross, *Roman Edessa*, s. 116.

¹⁵Segal, *Edessa the blessed city*, s. 31; Ross, *Roman Edessa*, s. 118, 120-121.

¹⁶Hayes, *Urfa Akademisi*, s. 23.

¹⁷Ekinci, *Ortaçağ'da Urfa*, s.199-200; Hayes, *Urfa Akademisi*, s. 27.

Monarşi altındaki zengin Edessa aileleri, oğullarını Antakya, Beyrut, İskenderiye veya Yunanistan gibi Yunanca konuşulan eğitim merkezlerine gönderiyorlardı.

Bu durum, ilerleyen zamanlarda Süryanice konuşulan Mezopotamya'da Edessa'nın bir Yunanca öğrenme merkezi haline gelmesini ve Edessa'nın "Doğunun Atina'sı" ünvanını almasını sağlayacaktı.

bu yeni dini kabul eden baş ruhbanları, Nabo ve Bel için kurban kesilen sunakları yerle bir etmiştir.¹⁸

Felsefi düşünce sistemlerinden biri olan Hermetik geleneğin geç dönem Edessa'yı ne zaman etkisi altına aldığı tam tarihini saptamak pek mümkün değildir. Ancak büyük Süryani düşünür Bar Daysan'ın çalışmalarının bu geleneğin önemli bir halkasını oluşturduğu anlaşılmaktadır. Abdullah Ekinci'nin saptamalarına göre, "Hermetik yazıların İslam dünyasını etkileyen en önemli kanallarından biri Harran ve Sabiilik, diğeri ise Edessa ve Bar Daysan'ın çalışmaları" idi. Eski Mısır'ın gizemli dinleri, Mecusilik, Stoacılık, Yeni Platonculuk, Helenistik gelenek, Pisagorcu öğretiler, pagan öğretiler ve daha pek çok farklı dini ve felsefi sistemden unsurlar barındıran hermetik gelenek, Helenistik ve Hristiyanlık unsurlarını sentezlemeye çalışan Bar Daysan'ın eserlerinde belirgin bir çizgide ilerler.¹⁹

Edessa'da etkisini gösteren bir diğer gelenek ise, Oryantal teizm ve Helenistik felsefeden doğan Gnostisizm'dir. Gnostisizm, ruhani sırları ve insanın yaratılış sırlarını sezgisel bir yolla kavramaya çalışan dini-felsefi bir gelenektir.²⁰ Hristiyanlığın ortaya çıkışının ardından antik Yunan felsefesinin, Hristiyanlığa uygun hale getirilmesi çabasından doğmuştur. Ortadoğu'da çeşitli dinleri de etkileyerek geniş bir tabana yayılmış ve Hristiyanlık ve Yahudilikten türeyen çeşitli mezhepler –*Elkesailer, Valentianlar, Setianlar, Mağariler, Quqiler, Esseniler, Simoncular, Bardesanitler, Edessa okulu, İskenderiye'deki Grek okulları, Nisibis ve Cundişapur okulları*- içerisinde yer almıştır.²¹

¹⁸Hayes, *Urfa Akademisi*, s.29.

¹⁹Ekinci, *Ortaçağ'da Urfa*, s. 207-208-209.

²⁰Segal, *Edessa the blessed city*, s.44.

²¹Ekinci, *Ortaçağ'da Urfa*, s.211-212.

■ Oniki Havariden Adday'ın Kral Abgar'a Hz. İsa'nın mendilini getirdiği anı resmeden bir tasvir.

Haase, gnostisizmin en aydınlanmış zihinlerde yer bulduğu ve aslında amacının dinsiz bilimlerin ve Hristiyanlığın elde ettiği her şeyin yardımıyla "Dünya bilmecesi"nin çözümünden ibaret olduğunu vurgular.²²

Bu dönemde böylesi zengin bir kültürel ortamda faaliyet gösteren Edessalılar; astroloji, astronomi, kozmolojik spekülasyonlar, tıp, felsefe ve müzik gibi çeşitli alanlarla ilgilenerek yüksek bir kültür meydana getirmiştir. M.S. II. yüzyılda ortaya çıkan Nasturi-Yahudi mezheplerindeki Süryaniler, İskenderiye'den aldıkları Yunan öğretilerini VII. yüzyıla kadar devam ettirmiş ve bu yüksek kültürün mirasını daha sonra İslam dünyasına aktarmada bir köprü görevi görmüşlerdir. Bölgenin en önemli eğitim kurumlarından biri olan Urfa Akademisi'nin yanı sıra Edessa ve çevresinde çeşitli pagan okulları ve Nas-turiliğe bağlı 50 tane okul, eğitim faaliyetlerine devam etmiştir. Barthold'un aktardığına göre, burada Hristiyanların yüksekokullarının yanı sıra Yahudi ve Mani mensuplarına ait okullar da varlığını sürdürmüştür.²³

Edessa'da Yeni Bir Dini Yapılanma: Hristiyanlık

Hristiyanlığın tam olarak ne zaman Edessa'ya geldiği belirsiz olmakla birlikte ortak kanı, miladın ilk yıllarında geldiği şeklindedir. Edessa, coğrafi konumu gereği Hristiyanlığın Doğu'ya, özellikle Suriye, Orta Doğu ve Hindistan'a yayılmasında anahtar bir rol üstlenmiş ve Doğu Süryani Kilisesi, Doğu

Abgar, bir mektup yazarak kendisine şifa vermesi için İsa'yı Edessa'ya davet eder. Fakat İsa bu isteği geri çevirir ve kendisine bir öğrencisini yollayacağını bildirir. İsa'nın çarmıha gerilişinin ardından bu görevi yerine getirmek için Oniki Havarî'den Adday gönderilir ve Edessa'ya giden Adday, Filistinli bir Yahudi olan Tobiyas oğlu Tobiyas'ın evine gelir; Kral, onu bulup vaazlerini dinledikten sonra iyileşir ve Hristiyanlığı kabul eder.

Hristiyanlığının temsilcisi olmuştur.²⁴ Edessa'da, kökleri Filistin mezhepçiliği, yani Yahudi Hristiyanlığına dayanan ve tarihi, birinci yüzyıla kadar geri götürülebilen erken bir Hristiyanlık geleneği vardır.²⁵ Ancak miladın ilk yılında Edessa'da yaşayan Hristiyan topluluğun çok küçük sayıda olduğu düşünülmektedir. Tahminlere göre, M.S. 50'li yıllarda Tomas incilinin ilk nüshalarının derlenmesinden sorumlu olan Kudüs cemaati lideri Yakub'un ölümünün ardından, Yakub'un cemaati, derlenen nüshalarla birlikte Edessa'ya geldi ve daha

²²Wm. Romaine Newbold, "Bar Daysan and the Odes of Solomon", *Journal of Biblical Literature*, vol. 30, no. 2, (1911): s.164.

²³W. Barthold, *İslam Medeniyeti, F. Köprültü İzahlar ve Düzeltmeler*, içinde Ekinci, Ortaçağ'da Urfa, s.201.

²⁴Ekinci, *Ortaçağ'da Urfa*, s.176.

²⁵Leslie W. Barnard, "The Origins and Emergence of the Church in Edessa during the First Two Centuries AD", *Vigiliae christianae* 21.1 (1967): s.175.

Kayıtlarda aktarıldığına göre kentte büyük tahribata neden olan sel felaketi, iki binden fazla kişinin ölümüne yol açmış ve şehirde büyük bir yıkıma neden olmuştur. Öyle ki Kral Abgar, kentin nüfusu artana ve şehir tekrar binanlarla zenginleşinceye kadar köylüler de dâhil tüm halkı beş yıl boyunca vergiden muaf tutmuştur.

sonradan bu nüshalara bir takım eklemeler yapıldı. Fakat bu dönemde Hristiyanlığın kurumsal bir nitelik kazanmış olduğu pek söylenemez.²⁶

Edessa'da Hristiyanlığın kök salmasındaki temel faktörlerden biri kuşkusuz Hristiyanlığı kabulüdür. Edessa Kralı V. Abgar'ın Hristiyanlığı kabulü ve Hz. İsa ile arasında geçtiği söylenen mektuplaşmaya dair bilgilere pek çok Ermeni ve Süryani vakayanamesinde yer verilmiştir.²⁷ Bu efsane, Süryanice yazılmış olan *Addai Doktrini* adlı bir kitapta yer almaktadır; bu kitap muhtemelen daha eski malzemeler içermesine rağmen M.S. 300 dolaylarında yazılmıştır.²⁸ Söylenceye göre, V. Abgar'ın Tiberus'a gönderdiği elçisi Hananya, dönüşü sırasında Kudüs'e uğrar ve kentte rahatsızlıklara şifa veren yeni bir peygamberin ortaya çıktığı bilgisini edinerek bunu Abgar'a iletir. Abgar, bir mektup yazarak kendisine şifa vermesi için İsa'yı Edessa'ya davet eder. Fakat İsa bu isteği geri çevirir ve kendisine bir öğrencisini yollayacağını bildirir.²⁹ İsa'nın çarmıha gerilişinin ardından bu görevi yerine getirmek için Oniki Havarî'den Adday gönderilir ve Edessa'ya giden Adday, Filistinli bir Yahudi olan Tobiyas oğlu Tobiyas'ın evine gelir;³⁰ kral, onu bulup vaazlarını dinledikten sonra iyileşir ve Hristiyanlığı kabul eder.³¹

Adday'ın vaazını dinleyen halk, İsa'nın dininin doğru din olduğuna inanır ve kentteki Nebo ve Bel'e kurbanlar kesilen sunakları devirir. Bundan sonra Hristiyanlık, Mezopotamya'ya hızla yayılır.³²

Edessa'da M.S. 200 yılı dolaylarında bir kilisenin varlığına dair önemli bir kayıt da bulunmaktadır. 6. yüzyıla ait *Edessa Kroniği*, M.S. 201 tarihinde Edessa Kilisesi'ni harap eden bir sel felaketinden bahseder. Kasım ayında zamanından önce başlayan aşırı yağışların neden olduğu büyük bir taşkın, saray zeminindeki bir kaynağın taşmasına neden olmuş ve batıdan doğuya doğru akan Daysan Nehri'nin kuzey ve güney yakasındaki bütün güzel binaları ve sarayı silip süpürmüştür. Akil adamlar, sel suyunu önlemek için ne yapmaları gerektiğini düşünürken gece boyunca şiddetli yağmur yağar, Daysan Nehri taşar ve sonunda şehrin batı duvarını aşan bir göl oluşturarak siperlerin üzerinden akar. Kral Abgar, savak kapaklarının açılmasını emreder ama artık çok geçtir. Duvar yıkılır ve sular sarayı tahrip eder, şehrin zarif ve güzel binalarını, güneye ve kuzeye doğru nehrin yakınındaki her şeyi süpürür ve ayrıca Hristiyanların cemaatinin tapınağına da saldırır [zarar verir].³³ Kayıtlarda aktarıldığına göre kentte büyük tahribata neden olan sel felaketi, iki binden fazla kişinin ölümüne yol açmış ve şehirde büyük bir yıkıma neden olmuştur. Öyle ki Kral Abgar, kentin nüfusu artana ve şehir tekrar binanlarla zenginleşinceye kadar köylüler de dâhil tüm halkı beş yıl boyunca vergiden muaf tutmuştur.³⁴

Bir kilisenin varlığının yanı sıra, Eusebius, *Eclessiastica Historia* adlı eserinde, M.S. 197 yılında Edessa'da Paskalya (Diriliş) Bayramı ile ilgili bir tartışma nedeniyle Osrhoene kilisesine danışıldığını ve bu yüzden bir Sinod (konsey) düzenlendiğini belirtmektedir.³⁵

Doğu Hristiyan geleneğine göre Edessalı Addai (Adday) veya Edessalı Thaddeus, İsa'nın yetmiş havarisinden biriydi. On iki Havarî'den biri olan Tahaddeus'la aynı kişi olması da ihtimal dahilindedir. Erken bir tarihten itibaren onun hagiografisi efsaneler ve abartılı ilavelerle içiçedir.

²⁶Ekinci, *Ortaçağ'da Urfa*, s.177.

²⁷Ekinci, *Ortaçağ'da Urfa*, s.177.

²⁸Barnard, "The Origins and Emergence of the Church in Edessa", s.162.

²⁹Ekinci, *Ortaçağ'da Urfa*, s.177; Burkitt, *Early Eastern Christianity*, s. 13-15.

³⁰Hayes, *Urfa Akademisi*, s.34-35.

³¹Burkitt, *Early Eastern Christianity*, s. 16.

³²Ekinci, *Ortaçağ'da Urfa*, s.177-178; Hayes, *Urfa Akademisi*, s. 34-35.

³³Wm. Romaine Newbold, "The Syriac Dialogue 'Socrates', A Study in Syrian Philosophy," *Proceedings of the American Philosophical Society*, vol. 57, no. 2, (1918):s. 110; Segal, *Edessa 'the blessed city'*, s. 24-25; Ross, *Roman Edessa*, s. 104-106.

³⁴Ross, *Roman Edessa*, s. 104-106.

³⁵Sidney Griffith, "Christianity in Edessa and the Syriac-Speaking World: Mani, Bar Day-san and Ephraem; The Struggle for Allegiance on the Aramean Frontier", *Journal of the Canadian Society for Syriac Studies* 2 (2002): s. 11; Woodve Kristian, "Edessa", s.1; Hayes, *Urfa Akademisi*, s.31.

Edessa'ya ilk gelen ve İncil'i ilk öğreten havari olan Adday, belirtildiğine göre Edessa'da bir okul kurdu ve bu okul daha sonra serpilerek Urfa Akademisi'ne dönüştü. Hristiyan bilgin ve kilisenin ilk büyük din adamlarından ikisi olan Tityanus ve Bar Daysan, Urfa Akademisi'ne önemli katkılar sunmuşlardır.

Eusebius, Sinod'da tutulan bir metinden bahsetmekte ancak, Sinod'a kaç piskoposun katıldığını veya Sinod'a kimin başkanlık yaptığına dair herhangi bir bilgi vermemekte; Libellus Synodicus ise bu dönemde Mezopotamya'da 18 piskoposun katılımıyla iki Sinod konseyin gerçekleştiğini belirtmektedir. Aynı olarak ele alınan bu iki Sinod, muhtemelen tek bir Sinod idi. Bu durum, o dönemde en azından Osrhoene'de ve muhtemelen başkenti Edessa'da bir kilise binasını ve bir konseyi destekleyecek kadar büyük ve kısmen de olsa örgütlü bir Katolik Hristiyan cemaatin olduğunun bir göstergesidir.³⁶

Edessa'ya farklı bir Hristiyanlık gelişmişti: İsa'nın bilgeliliğini takip etmek, dünya ticaret hayatının sığılından kaçmak erkek ve kadınların yaşamlarında bir tını bulmuş olan "yaşayan babanın çocuğu" olarak her insana haysiyet ve değer veren bir kendini anlamaya ulaşmak fikri serpilmiştir.³⁷ Bu yeni dinin üyeleri münzevi bir hayat sürüyorlardı ve dini vecibelerini yerine getirmek için düzenli olarak toplanıyorlardı. Yeni kilise, Helen-Roma dünyasının kiliselerinden tamamen bağımsızdı, daha çok Yahudi geleneği devam ettirilmişti ve kilise dili Süryanice idi. Edessa'ya ilk gelen ve İncil'i ilk öğreten havari olan Adday, belirtildiğine göre Edessa'da bir okul kurdu ve bu okul daha sonra serpilerek *Urfa Akademisi'*ne dönüştü. Hristiyan bilgin ve kilisenin ilk büyük din adamlarından ikisi olan Tityanus ve Bar Daysan, Urfa Akademisi'ne önemli katkılar sunmuşlardır. *Süryani Mihail Vekayiname-si'*nde verilen bilgilerden Bar Daysan'ın kilisenin resmi bir görevlisi olduğu anlaşılmaktadır.³⁸ Aberkios (Avircius), Bar Daysan'ı Tatian ve Marcion ile birlikte Edessa'daki en erken Hristiyanlık formlarından biri olarak tanımlar.³⁹

³⁶Hayes, *Urfa Akademisi*, s. 31-32; Griffith, "Christianity in Edessa and the Syriac-Speaking World", s. 4.

³⁷Stephen J. Patterson, "The View from Across the Euphrates", *The Harvard Theological Review*, vol. 104, no. 4, (2011): s.425.

³⁸Hayes, *Urfa Akademisi*, s. 39, 45-46-47-48.

³⁹Christopher Buck, "From Myth to Symbolism: The Ghost of Bar Daysan in the Hymns of St. Ephrem the Syrian", *Center for Religious Studies*, (1992): s. 25.

İkinci yüzyılın ikinci yarısında ölümlerin dirilişinden bahsedilen Tatian, Edessa Hristiyanlığının münzevi ve eklektik karakterine en iyi tanık olarak yorumlanır. Bu eklektizm, gelecek yeni bir dünyadan söz eden Bar Daysan'ın ortaya çıkışıyla doruğuna ulaşacaktır.⁴⁰

M.S. II. ve III. yüzyıllarda Edessa'da tamamen örgütlü bir Hristiyan toplumunun varlığından söz edilemez. Edessa'da farklı teolojilere sahip çeşitli Hristiyan mezhepler, birbirlerinden soyutlanmış durumdaydılar. Birçoğu Hristiyanlığın Yahudi kökeninden uzak duran Tatian veya Marcion gibi büyük Doğu Hristiyanlarını izlerken, bir kısmı da Quq⁴¹ ve Audian⁴² gibi melez Hristiyan mezheplerinin takipçisi idi.⁴³ Bu dönemde Hristiyanlığın içine düştüğü iki büyük buhran, Gnostisist ve Monoteist buhranlar bir takım dini tartışmalara neden olmuş ve sonraki dönem yazarlar tarafından sapkın, yani heresi olarak adlandırılacak olan bazı mezheplerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Meuse ve Marcion, Zerdüştlüğün düalist doğasını Hristiyanlığa uygulayarak yeni bir anlayışa ulaşmış ve bağımsız bir kilise kurmuştur. Bar Daysan ise Zerdüştlüğün bu doğasından yararlanarak kendine özgü heteredoks bir anlayış geliştirmiştir.⁴⁴ Edessa'lı Yakup, sapkın mezheplerin sayısının beş olduğunu bildirir ve bu sapkın mezheplerin sıralamasını, Valentinus, Marcion, Quq, Bar Daysan ve Mani şeklinde verir.⁴⁵ Bu sapkınların Edessa'da taraftar bulmaları, orada zaten yerleşik bir Hristiyan topluluğunun olduğuna işarettir.

⁴⁰Barnard, "The Origins and Emergence of the Church in Edessa", s.169.

⁴¹Mezhebin ana öğretilerini oluşturan Quq ve isimsiz takipçileri arasında yayılan bir mezhep olup II. yüzyılda Edessa'da ortaya çıkan gnostik bir akımdır. Bkz. H. J. W Drijvers, "Quq and the Quqites: An Unknown Sect in Edessa in the Second Century A.D.", *Numen*, vol. 14, no. 2, (1967).

⁴²IV. Yüzyılda Audian önderliğinde Suriye'de ortaya çıkan Hristiyan bir mezheptir. Bkz. "Audaeus". *Encyclopedia Britannica*. 2 (11th ed.), (1911). p. 896.

⁴³Denzey, "Bar Daysan of Edessa", s. 163.

⁴⁴Ekinci, *Ortaçağ'da Urfa* s.215.

⁴⁵Han J. W Drijvers, "Quq and the Quqites: An Unknown Sect in Edessa in the Second Century A.D." *Numen*, vol. 14, no. 2, (1967): s.111.

Bar Daysan'ın Hayatı ve Kişiliği

Edessa'nın bilinen ilk filozofu olan Bar Daysan,⁴⁶ M.S.154 yılı dolaylarında Edessa'nın içinden geçen Daysan ırmağı kenarında doğmuş ve bu yüzden "Daysan'ın oğlu" anlamına gelen "Bar Daysan" adıyla anılmıştır. Bunun yanı sıra çeşitli yazarlar tarafından farklı şekillerde anıldığı da olmuştur. Sextus Julius Africanus (ö. 240), Bar Daysan'ı bir dönem Part hâkimiyetinde olan Edessa'da doğduğu için Part ve Porfiry ise Keldani (müneccim) anlamına gelen "Babil adamı" olarak adlandırmıştır.⁴⁷ *Süryani Mihail Vekayinamesi*'nde (*Chronique de Michel le Syrien*) belirtildiğine göre, Bar Daysan'ın ebeveynleri Nuham ve Nahsıram Part ülkesinde doğmuş ve Part hükümetine karşı çıkan bir ayaklanmadan dolayı M.S. 154 yılında Part İmparatorluğunu terk ederek Daysan kıyılarına yerleşmiştir. Bar Daysan'ın isminin anlamı (Daysan'ın oğlu) da bu hikâyeyle açıklığa kavuşturulmuştur. Bu hikâye İbn el-Nedîm tarafından tekrarlanmış; ancak Mesûdî, *Tenbih* adlı eserinde Bar Daysan'ın Daysan ırmağı kenarında doğmadı-

ğını, bundan ziyade nehrin kıyısından toplanan terk edilmiş bir sokak çocuğu olduğunu bildirmektedir.⁴⁸ Bar Daysan ve ebeveynlerinin isimleri, Judah Benzion Segal'e göre, alegoriktir. Çünkü babasının adı Nuham, "canlanma veya diriliş" anlamına gelirken annesinin adı Nahsıram, "avcılık" anlamına gelmektedir; bunun yanı sıra Oğlu Harmonius ve kendi adı da "Edessa nehri Daysan'ın oğlu" nu çağrıştırmaktan başka bir şey ifade etmemektedir.⁴⁹

Ailesinin varlıklı olduğu düşünülen Bar Daysan, hayatının ilk dönemlerini, Oshrone sarayında geçirmişti. Geleceğin hükümdarı olan IX. Abgar'a süt kardeşliği yapmış olan Bar Daysan,⁵⁰ VIII. Manu döneminde saraya girmiş ve IX. Abgar ile birlikte sarayda iyi bir eğitim almıştı.⁵¹ Epifanus bu konuda şu ifadelerle yer vermektedir: "En başından itibaren, Bar Daysan, Abgar ile kendini yüceltti, onunla ortak çalıştı ve eğitimi paylaştı."⁵²

⁴⁶ Han JW. Drijvers, "The School of Edessa: Greek Learning and Local Culture", *Centres of Learning*, Brill, 1995: s. 52.

⁴⁷ Ilaria Ramelli, "Bar Daysan of Edessa: A Reassessment of the Evidence and a new Interpretation", USA: Gorgias, (2009): s. 92; Hayes, *Urfa Akademisi*, s.87-88.

⁴⁸ Prods Oktor Skjærvø, "Bardanes" *Encyclopaedia Iranica*.

⁴⁹ Segal, *Edessa the blessed city*, s.35.

⁵⁰ Segal, *Edessa the blessed city*, s.32.

⁵¹ Segal, *Edessa the blessed city*, s.88; Ekinci, *Ortaçağ'da Urfa*, s.215.

⁵² William Adler, "Sextus Julius Africanus and the Roman Near East in the Third Century", *The Journal of theological studies* 55.2 (2004): s. 534.

M.S. 195 yılında Septimius Severus'un Osrhoene seferi sırasında Edessa'ya gelerek sarayda bir süre bulunan ve Abgar'ın oğlu Manu'nun eğitmenliğini yapan Julius Africanus, *Kestoiveya Embroideries* adlı eserinde, Bar Daysan ile VIII. Abgar'ın sarayında tanıştığından bahsetmektedir.⁵³

Julius Africanus, Abgar'ın sarayında kaldığı süre boyunca Edessa aristokrasisinin boş zaman aktivitelerini gözlemleme fırsatı bulmuştur. Bir av gezisine katıldığı sırada, bir anda çalılıktan sıçrayarak izleyicileri dehşete düşüren korkunç bir orman ayısı, soğukkanlılıkla hayvanın her gözüne bir ok atan Prens Ma'nu tarafından öldürülür. Bu gezi sırasında, Africanus, kralın soyluları arasında bulunan ve okçuluk becerilerini sergileyen Bar Daysan'ın okçuluk becerilerine hayran kalır, Bar Daysan'ın "yakışıklı ve sağlam bir genç" imajına tanıklık ederek şöyle yazar:

“

Edessa sokaklarında yürürken ve hvari Addai tarafından inşa edilen kilisenin yanından geçerken Edessa piskoposunun kutsal metinleri insanlara vaaz ettiğini duydu.

Konuyu düşünen Bar Daysan, kendisini Hristiyan gizemleriyle tanıştırmaya karar verdi.

”

Bir keresinde yakışıklı bir genç adamı kalkaniyle karşısında duracak şekilde yönlendirdi ve sonra başarılı bir ressam gibi, gencin görünüşünü oklarla kalkanın üzerinde aktardı-İlk önce düz oklarla kafanın dairesel şeklini yapmak için başının bir figürünü yarattı, sonra gözlerinin parlamasını, dudakların simetrisini ve yanakların zarif eğrisini benzetti; bundan sonra adamın geri kalanının temsili, vücudunun şekline uyuyordu. Resim sanatını, yay kullanımıyla birleştirmekten gurur duyuyordu, oklarla resim yapan bir sanatçı ve resim çizen bir okçu.... ve genç adam kalkanı bıraktığında, kendisinin kalkanında çizildiğini gördü ve bir asker için uygun bir resme dönüştürülmesinden memnundu.⁵⁴

Africanus, Bar Daysan'ın sadece bir part olduğunu belirtmesi dışında, felsefi veya teolojik fikirleri veya kendisine atfedilen sapkınlık hakkında herhangi bir imada bulunmaz, onu bir Hristiyan olarak bile tanımlamaz. Fakat Bar Daysan'ın Edessa sarayının aristokrat bir üyesi olarak sahip olduğu yüksek sosyal statüyü ve okçuluk becerilerini sergilemesi bakı-

mından bu eser, önem arz etmektedir.⁵⁵ Bar Daysan ile tanıştığı söylenen bir diğer yazar ise, doğudaki seyahatleri sırasında Marcion'a karşı vaazlar veren Aberkios'tur. Aberkios, *Vita* adlı eserde, Marcionit karşıtı haçlıyı selamlamak için Hristiyanlardan oluşan bir heyete başkanlık ederken, Edessa ve Nisibis arasında bir yerde Bar Daysan ile tesadüfen karşılaştığını söyler ve "onu inişiyle ve zenginliğiyle diğerlerinden ayrılmış" olarak tasvir eder. Ayrıca, Bar Daysan'ın Tatian Hristiyanlığı ve Marcion ile birlikte Edessa'daki ilk Hristiyanlık formlarından biri olduğunu belirtir.⁵⁶

Bar Daysan, Süryani Mihail'in aktardığına göre, eğitim hayatının ilk yıllarını, pagan bir rahip olan Anuduzar tarafından eğitildiği Hierapolis'te (Mabbug veya Münbic) geçirdi ve burada çok tanrılı dinin öğretilerini ve ilahilerini Anuduzar'dan öğrendi.⁵⁷ Burada yaşadığı dönem boyunca, Mısırlıların ve Keldanilerin astrolojik bilgilerini öğrendi ve Helen kültürünü benimsedi. Hayatının daha sonraki dönemlerinde Edessa'da geleceğin kralı IX. Abgar ile sarayda eğitim aldı. Bar Daysan'ın Hristiyanlığı kabul tarihiyle ilgili net bir bilgiye sahip değiliz, fakat 25 yaşlarına doğru Urfa piskoposu Histop (Hystasp) tarafından Hristiyanlığa dönüştürüldüğü söylenmektedir.⁵⁸

Bar Daysan'ın kilise kariyeri ile ilgili iki farklı gelenek mevcuttur: Bunlardan biri Bar Daysan'ın rahip olduğunu, diğeri ise onun sadece bir diyakoz olduğunu belirten gelenek. Bar Daysan'ı rahip olarak tanıtan ilk gelenekte, Kör Didymus (313-398),⁵⁹ *Commentary on Psalms* adlı eserinde Bar Daysan hakkında kısa bir pasaj vermektedir: "Bar Daysan eski zamanlarda, Roma imparatoru Antonius günlerinde yaşadı. İlk başta Valentinus okuluna bağlıydı, ancak daha sonra kilisede rahip olabilmek için bu okulu terk etti."⁶⁰ Bu bilgiler kısmen Kayserili Eusebius'a dayanmaktadır; fakat Didymus, Eusebius'un Bar Daysan'ın ortodoksluğunun gerçek karakterine dair şüphelerine yer vermemektedir.⁶¹

Süryani Hristiyanlığının en önemli temsilcisi kabul edilen Bar Daysan'ın⁶² kilise kariyeri hakkında daha sonraki ortodoks Hristiyan yazarların *Theodore bar Koni (IX. yüzyıl)*⁶³,

⁵³Adler, "Sextus Julius Africanus", s.536-37.

⁵⁴Buck, "From Myth to Symbolism", s.25.

⁵⁵Burkitt, *Early Eastern Christianity*, s. 30; Hayes, *Urfa Akademisi*, s. 88-89.

⁵⁶ Hayes, *Urfa Akademisi*, s. 88-89.

⁵⁷ Kör Didymus (Didymus The Blind, M. 313-398) Mısır'ın İskenderiye kentinde doğdu. İskenderiye'nin etkili kateşik (soru-cevap usulüne ait) okuluna başkanlık eden Doğu kilisesinin teologlarından biridir. Bkz. "Didymus The Blind", *Encyclopaedia Britannica*.

⁵⁸Sebastian Brock, "Didymus the Blind on Bardaisan", *The Journal of Theological Studies*, vol. 22, no. 2, 1971, s.530; Ilaria Ramelli, "Bar Daysan of Edessa", s. 41; Denzey, "Bar Daysan of Edessa", s.164-165.

⁵⁹Brock, "Didymus The Blind On Bardaisan", s.530.

⁶⁰Burkitt, *Early Eastern Christianity*, s. 57.

⁶¹ Theodore Bar Koni, IX. Yüzyılda yaşamış Süryani bir bilgin ve *Süryani İncili*'nin tamamında dikkat çeken ek açıklamaların yazarıdır. Eser aynı zamanda Hristiyanlığın ilk bin yılındaki Doğu dini mezhepleri üzerine önemli bir tarihi ve teolojik kaynaktır. Bkz. "Theodore Bar Koni", *Encyclopaedia Britannica*.

⁵³Griffith, "Christianity in Edessa and the Syriac-Speaking World", s.8.

⁵⁴Segal, *Edessa the blessed city*, s.32. ; Adler, "Sextus Julius Africanus", s.536.

Mabbug Agapius (X. yüzyıl)⁶⁴ ve Süryani Mihail'in- sunduğu bilgileri de incelemek gerekir. Bar Daysan'ın ortodoks kariyerini sonlandırma fikrinden hoşlanmayan Eusebius, Bar Koni, Agapius ve Mihayel gibi bu Ortodoks yazarlar, olayların sıralamasını tersine çevirerek onu Valentinus⁶⁵ sapkınlığı için kiliseyi terk eder hale getirmeye çalıştı.⁶⁶ Bar Daysan'ın Hristiyanlığa geçişi, ortodoks bir yazar olan Theodore bar Koni'nin *Liber Scholorium* adlı eserinde şu ifadelerle yer almaktadır: “Ve Edessa'ya getirildikten ve vaftiz edildikten ve kutsal kitaplarda eğitildikten sonra, rahiplik derecesini aldı. Piskoposluk rütbesini istediğinde, ancak buna izin verilmediğinde kiliseden ayrıldı.”⁶⁷ Eusebius, *Denho*'da benzer şekilde olayların sıralamasını değiştirerek, Bar Daysan'ın önce Valentinus okuluna gittiğini, ardından ortodoksluğu benimsediğini ancak sapkın fikirlerden tamamen kurtulamadığını aktardı. Horoneli Musa ve Aziz Yeremya ise Eusebius'un yazdıklarını tekrar etti ancak Bar Daysan'ın ortodoksluktan resmi olarak ayrıldıktan sonra öğrencilerini kendi etrafında toplayarak bağımsız bir mezhep kurduğunu yazdı.⁶⁸

Bu konuda çok daha ayrıntılı bir biyografi, Mabbuglu Agapius'un *Kitab el-Unwan* adlı eserinde verilmektedir. Bu anlatıya göre: [Bar Daysan] Edessa sokaklarında yürürken ve havari Addai tarafından inşa edilen kilisenin yanından geçerken Edessa piskoposunun kutsal metinleri insanlara vaaz ettiğini duydu. Konuyu düşünen Bar Daysan, kendisini Hristiyan gizemleriyle tanıştırmaya karar verdi. Piskopos (nihayetinde) onu Hristiyan inancında eğitti, vaftiz etti, onu bir diyakoz (yardımcı papaz) yaptı ve ona kilisede bir pozisyon verdi...⁶⁹

Aynı hikâye, neredeyse aynı ifadelerle Süryani Mihail'in *Vekayinamesi*'nde de bulunur. Ancak Mihayel, Edessa piskoposunu, efsanevi Hystasp olarak tanımlayarak daha da ileriye gitmektedir. Bu gelenekte Agapius, Bar Daysan'ı bir pagan olarak sunarken, Süryani Mihail, onu Valentinus'un takipçisi haline gelen bir sapkın olarak sundu. Nihayetinde hem Mihail hem de Agapius, Bar Daysan'ı daha sonra heresi olarak tanımlayacaktı. Kör Didymus, gerçekte Theodore Bar Koni'nin yanı sıra Bar Daysan'ı papaz olarak sunan tek kaynaktır.⁷⁰

⁶⁴ Mahbub ibn-Qūştānīn (Arapça: مهابوب بن قوشطنان), Hristiyan adı Konstantin'in oğlu Agapius'dur. Suriye'deki Münbiç'in Melkite piskoposu olan Mabbug Agapius, MS 10. Yüzyılda yaşamış Arap Hristiyan yazarı ve tarihçisi idi. *Kitab al-'Unwan* adlı uzun eseri ile bilinir. Bkz. Lucien Malouf, “Agapios of Hierapolis”, *New Catholic Encyclopedia*. 2. Auflage. Band 1, Detroit 2003, S. 173.

⁶⁵ Valentinus, II. Yüzyılda yaşamış Mısırlı bir filozof, Roma ve İskenderiye Gnostisizm okullarının kurucusu, gnosis veya ezoterik bilgi ile yoğurulmuş kurtuluş doktrini ile bir dini düalist (iyilik ve kötülüğün rakip tanrılarına inanç) sistemin yaratıcısıdır. Bkz. “Valentinus”, *Encyclopedia Britannica*.

⁶⁶ Brock, “Didymus The Blind On Bardaisan”, s. 530; Denzey, “Bar Daysan of Edessa”, s. 164.

⁶⁷ Brock, “Didymus the Blind on Bardaisan”, s. 530; Ilaria Ramelli, “Bar Daysan of Edessa”, s. 42.

⁶⁸ Hayes, *Urfa Akademisi*, s. 104.

⁶⁹ Brock, “Didymus the Blind on Bardaisan”, s. 531; Denzey, “Bar Daysan of Edessa”, s. 165.

⁷⁰ Ilaria L. E. Ramelli, “Origen, Bardaisan, and the Origin of Universal Salvation.” *The Harvard Theological Review*, vol. 102, no. 2, 2009, s. 160.

“Valentinus Doğu Okulu'nun bir lideri” olarak tanımlanan ve Urfa Akademisi'nin önemli bir temsilcisi olan Bar Daysan, Hermetik kültürün Ortadoğu'ya geçmesinde bir köprü vazifesi görmüştür. Bar Daysan'ın doğup büyüdüğü kültürel ortam, onun kendine özgü bir düşünce sistemi geliştirmesini sağlamıştır.

Kör Didymus'un sunduğu pasajın önemi, Theodore Bar Koni geleneğinin yüzlerce yıl gerisinde kaldığını ve bir Süryani çevresiyle sınırlı olmadığını göstermesi gerçeğinde yatmaktadır.⁷¹ Bu konuda kendinden önceki yazarların tekrarına düşen Ebü'l-Ferec de Bar Daysan'ın Münbiçli rahipten ders aldığını, daha sonra vaftiz edildiğini ve Urfa kilisesinde bir bilgin olduğunu, önce Heretiklerle savaştığını ancak sonra tekrardan Marcion ve Valentin'in sapkın öğretilerine kapıldığını, İsa'nın yeniden dirilişini reddettiğini ve cinsellikle arınma veya saflaşma görüşünü benimsediğini ve dolunaydan sonra Ay'ın ışığını söndürdüğünü ve güneşin içine girdiğini ve tüm dünyaya ışık saçmak üzere ondan koruyucu ruhu aldığını belirtir.⁷² Nicolay Denzey ise her iki geleneğin de uydurma olduğunu vurgulamaktadır.⁷³

Efraim'in Aramilerin filozofu olarak adlandırdığı Bar Daysan, Parth, Pagan, Hristiyan, Yahudi ve Yunan unsurları bir araya getirerek senkretik bir düşünce sistemi yarattı. Bar Daysan'ın senkretik ve bağımsız düşünce yapısı, II. Yüzyılda Edessa'daki en baskın Hristiyan topluluk olan Marcionistlerin yerini alan bir topluluk kurmasını sağladı.⁷⁴ Eusebius'un aktardığına göre, II. Yüzyılda Bar Daysan'ın öğretileri kuzey Mezopotamya'ya yayılmıştı⁷⁵ ve tarih boyunca Suriye Hristiyanlığı böyle bir şahsiyete sahip olmamıştı.

⁷¹ Brock, “Didymus the Blind on Bardaisan”, s. 531.

⁷² Hayes, *Urfa Akademisi*, s. 89.

⁷³ Denzey, “Bar Daysan of Edessa”, s. 165.

⁷⁴ Ute Possek, “Bardaisan and Origen on Fate and the Power of the Stars”, *Journal of Early Christian Studies* 20.4 (2012): s. 522.

⁷⁵ Robert Joseph Morehouse, *Bar Daysan and Mani in Ephraem the Syrian's Heresiography*. Diss. Catholic University of America, 2013: s. 18.

Onun düşünsel bağımsızlığı, kilise doğmasına uyum sağlamasını zorlaştırdı. İlk zamanlar Edessa'daki Hristiyan cemaat içinde faaliyet gösterdiyse de daha sonra Hristiyanlığın ötesinde pagan, Yahudi-Hristiyan, Yunan vb. birçok fikri kucaklayarak senkretik bir düşünce sistemine ulaştı.⁷⁶ Muhtemelen, geliştirdiği bağımsız düşünce yapısı ve İncil'e dayalı olmayan spekülasyon yaklaşımı kiliseden ayrılmasına yol açtı.⁷⁷

Yazdığı ilahilerle Süryani edebiyatı ve ilahisinin "babası" ünvanını kazanan Bar Daysan, kemana benzer *lir* adı verilen bir çalgı aletini kullanmada üstün bir beceriye sahipti.⁷⁸ Bar Daysan'ın bestelediği ilahiler, Bizans *Kontakion*'unun (bir ilahi türü) temelini oluşturmuş ve bestelediği ilahilerini kendi takipçileriyle bulunduğu sığınaklarda söylemiştir. Eusebius, Bar Daysan'ı "öğrencileri tarafından Süryanice'den Yunanca'ya çevrilen çalışmalarının yanı sıra Marcion'un takipçilerine ve çeşitli doktrinlerin diğer bazı temsilcilerine karşı diyalogları kendi dilinde yazan, Süryani dilinde en yetenekli adam ve becerikli bir tartışmacı" olarak tanımlar.⁷⁹ Salamis piskoposu Epifanus (IV. yüzyıl), *Panarion* adlı eserinde onu, hem Süryanice hem de Yunanca bilen, "güzel konuşan bir adam", "tüm inceliklerle bezenmiş", "en iyi erkeklerden biri" olarak tanımlar. Jerome, Bar Daysan'ın "seçkin" olarak kabul edildiğini ve Süryanilerin aklını ve tartışmadaki gücünü yeniden ateşlediğini "aklının filozofların bile hayranlık duyduğu Bar Daysan" olduğunu söyler.⁸⁰ Eusebius'un Kilise tarihinin Süryanice versiyonu olan *Denhoise*, imparatorun arkadaşı olan Apollonius'un kendisinden Hristiyanlığı bırakmasını istediğini ve bunu reddettiği için kendisine "korkusuz Hristiyan" ünvanını verdiğini belirtir.⁸¹ Epifanus ise onun bu davranışıyla neredeyse bir "günah çıkartan" rütbesine yükseldiğini yazar.⁸² Süryani ve Yunan dillerinde yetkin olan ve eserlerini Yunanca yazan, Kayserili Eusebius'un öğrencisi, Emessalı Eusebius (d. 359), Bar Daysan'ın görüşleriyle ilgilenmiş ve incilinin olmadığını belirtmiştir. Walter Bauer ise Bar Daysan'ın Tatan'ın *Diatessaron*'unu Edessa'da incil olarak tanıttığını ve orada popüler hale getirdiğini belirtmektedir.⁸³

Kültürel açıdan, öğrencilerinin çalışmaları Bar Daysan'ı neredeyse Sokratik bir öğretmen olarak tasvir ederken, Ephraem onu Süryanice'de başarılı bir besteci olarak sunar. Öte yandan Heretiklerle şiddetli savaflara girişen Efraim, Bar

Daysan'ı Roma imparatorluk hegemonyasının ilk yıllarında Edessa ve çevresindeki gerçek Hristiyan inancının başlıca yabancı düşmanı ve bir sapkın olarak görmekteydi. Bu nedenle Madrâsâ (*Madrdshe*) şiirinin yaratıcısı olarak kabul edilen Bar Daysan'ın bestelerinin gençlere hitap etmek için yazıldığını ileri sürerek bunu, *Hymns Against Heresies* adlı eserinde eleştirmiştir.⁸⁴ Efraim, Bar Daysan'ın ilahilerinin insanların zihnini büyülediğinden sıklıkla bahseder.⁸⁵ Ephraem'in ifadesiyle: "Bar Daysan'ın sığınaklarında melodiler ve tezhüratlar vardır. Ayrıca, Bar Daysan'ın ilahilerinin görünüşte sofu bir nitelik taşıdığı ancak derin sapkın manaları ile gençleri yoldan çıkardığına vurgu yapılmıştır. Ephraem'e göre, buradaki asıl mesele Bar Daysan'ın, Arami didaktik şiirinin yapıtları olan ritmik vezinli Madrâsâ şiirinin bileşiminde mükemmel olmasıdır. Efraim aktarmaya devam eder: "Çünkü Madrdshe besteledi ve onları müziğe koydu. Şarkılar yazdı ve vezinler tanıttı. Miktarlara ve ölçülere göre o [Bar Daysan], kelimeleri dağıttı. Sağlıklı yiyecek seçmeyen hasta, masumlara tatlı içinde acı sundu."⁸⁶

Ayrıca Ephraem, Bar Daysan'ın bestelediği 150 didaktik ilahi ile sadece Davut'u ölçülü vezinlerle taklit ederek onun güzelliği ve benzerliğiyle övünmeye çalıştığını ve böylece Davut'un gerçeğinden uzaklaştığını belirtir.⁸⁷ Ephraem'e göre, bu "sahtelikler içeren kâfirlerin müziği" idi; çünkü Madrâsâ, dini öğretileri aktarmada etkili bir araç olarak kullanılmaktaydı.⁸⁸

Bar Daysan'a yönelttiği eleştirilere rağmen Efraim'in kendisi, bu sanat formunu Bar Daysan'dan miras alıp mükemmelleştirerek 400 ilahi derleyip bu türün öncüsü haline gelmiş⁸⁹ ve bu formu heresileri eleştirmekte bir araç olarak kullanmıştır; ancak eleştirileri bazı durumlarda hakaret noktasına varacak kadar sert ve yaratıcılıktan uzaktı. Bu noktada Bar Daysan ile ilgili kullandığı şu ifadeler dikkat çekicidir: "Bar Daysan'a Daysan ismini veren her kim ise Bar Daysan'da, Daysan (nehri)'dan daha fazla ölüme neden oldu. [...]";⁹⁰ "Ah, akli, adı gibi sıvı olan Bar Daysan!"⁹¹

Bar Daysan, Süryani ilahilerine benzer vezinli ilk ilahileri yazan kişi olabilir. Fakat Efraim'in Bar Daysan'ın ölümünden yaklaşık 150 yıl sonra yazdığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Sözmen, ulaştığı kanıtlarına dayanarak, Bar Daysan'ın Yunan öğrenim merkezlerinde yetişmiş oğlu Harmonius'un

⁷⁶Segal, *Edessa 'the blessed city'*, s.35-36.

⁷⁷Barnard, "The Origins and Emergence of the Church in Edessa", s. 173.

⁷⁸Ekinci, *Ortaçağ'da Urfa*, s. 216; Segal, *Edessa 'the blessed city'*, s.34.

⁷⁹Newbold, "Bar Daysan and the Odes of Solomon", s.165-66; Peter Eyland, *Syriac Studies*; Griffith, "Christianity in Edessa and the Syriac-Speaking World", s.12; Hayes, *Urfa Akademisi*, s. 91; Burkitt, *Early Eastern Christianity*, s. 157 ve daha birçok yerde.

⁸⁰Newbold, "Bar Daysan and the Odes of Solomon", s.165-166; Griffith, "Christianity in Edessa and the Syriac-Speaking World", s. 19.

⁸¹Hayes, *Urfa Akademisi*, s. 91.

⁸²Newbold, "The Syriac Dialogue 'Socrates'", s. 109.

⁸³Walter Bauer, *Orthodoxy and heresy in earliest Christianity*, Philadelphia: Fortress Press, 1971, s. 31.

⁸⁴Griffith, "Christianity in Edessa and the Syriac-Speaking World", s.14, 19-20.

⁸⁵Newbold, "Bar Daysan and the Odes of Solomon", s.166.

⁸⁶Griffith, "Christianity in Edessa and the Syriac-Speaking World", s.19-20.

⁸⁷Newbold, "Bar Daysan and the Odes of Solomon", s.166-167.

⁸⁸Griffith, "Christianity in Edessa and the Syriac-Speaking World", s.20-21.

⁸⁹Buck, "From Myth to Symbolism", s.25.

⁹⁰Griffith, "Christianity in Edessa and the Syriac-Speaking World", s.20-21.

⁹¹A.S Duncan Jones, "A Homily of St. Ephrem", *The Journal of Theological Studies* 5.20 (1904): s. 552.

Süryani dilini, vezin ve müzik kurallarına uyarlayan ilk kişi olduğunu vurgulayarak Bar Daysan'ın şiirlerinin, kendisi değil, oğlu Harmonius tarafından *lir* adı verilen çalgı aletine uyarlandığını iddia eder. Fakat Edmund Beck ve Kathleen McVay, Bar Daysan'ın kendisinin çeşitli türlerde şarkılar besteleyen ve Madrâsâ'yı lirik olmayan bir şiir formundan lirik bir forma dönüştüren bir melodist olduğuna karar verir.⁹² Mw. Romaine Newbold, Efraim'in tek amacının Bardesanit sapkınılığını eleştirmek olduğunu ve Bar Daysan'ın mezmurlarını ve bestelerini haleflerinin bestelerinden ayırt etme yeteneğine ve arzusuna sahip olmadığını ve bu yüzden de hepsini ayırım yapmadan ona atfettiğini vurgular.⁹³ Efraim, Hristiyanlık öğretisinin daha sistemli hale geldiği ve Hristiyanlıktaki bazı fikirlerin kemikleşmeye başladığı dönemde yaşadığı için Bar Daysan'ı bu kadar sert bir şekilde eleştirme gayreti içerisine girmiş olmalıdır. Nitekim kendi ideolojisini dış tehditlere karşı savunmak durumundadır.

“Valentinus Doğu Okulu'nun bir lideri” olarak tanımlanan ve Urfa Akademisi'nin önemli bir temsilcisi olan Bar Daysan,⁹⁴ Hermetik kültürün Ortadoğu'ya geçmesinde bir köprü vazifesi görmüştür.⁹⁵ Bar Daysan'ın doğup büyüdüğü kültürel ortam -*önce pagan eğitimi alması, ardından Hristiyanlık öğretileriyle tanışması, Valentin'in Eon öğretisine benzeyen öğretileri ve Yunan felsefi etkileri*- onun kendine özgü bir düşünce sistemi geliştirmesini sağlamıştır. Bar Daysan'ın fikirleriyle ilgilenen Yunan kilise babalarının bazıları onu Valentinizm'den bir bir kopuş olarak kabul ederken, diğerleri bu gnostik tarikatı daha sonraları katıldığını savunmaktadır.⁹⁶

Her türlü entelektüel etkiye açık olan Bar Daysan, gnostisizmin ana toprağı hale gelen Edessa'da yaşadı, bu yüzden eserlerinde gnostik etkilerin gözlenmesi hiç de şaşırtıcı olmasa gerek. “Gnostiklerin sonuncusu”⁹⁷ olarak kabul edilen Bar Daysan'ın hayatının hangi döneminde bir gnostik mezhebe ait olduğu bilinmemekte ancak Bar Daysan'ın gnostik sistemlerdeki zayıflıkların farkına varabilecek kadar yüksek algı düzeyi, kendi felsefi, teolojik ve astronomik bilgisine dayalı özgün bir doktrin geliştirmesini sağlamıştır.⁹⁸

Eusebius, *Eclessiastica Historia*'sında, Bar Daysan'ın önceleri gnostik bir mezhep olan Valentinus'un takipçisi olduğunu, daha sonra ortadoksiye geçtiğini ve Valentinus'un doktrinini kınayıp çürüttüğünü ve ancak “eski sapkınının kırılığinden tamamen arınmadığını” ifade etmiştir.

■ Caracalla

Caracalla zamanla etkin bir askeri diktatör haline geldi ve bunun sonucu olarak da askerler hariç herkesin gözünden düştü. Bir İroni olarak, Edessa'dan Pers topraklarına doğru, çıkan savaş için seyahat ettiği sırada bir suikast sonucu 8 Nisan 217'de Harran'da Julius Martialis isimli bir imparatorluk muhafız subayı tarafından öldürüldü.

Bar Daysan'ın *Ülkelerin Yasaları Kitabı* adlı eserindeki bazı fikirlerinde de (örneğin, beş temel element) -*çünkü bu eser Bar Daysan'ın ana ideolojisinin tamamını sunmamaktadır*- gnostik etkinin izleri vardır. Ancak, bu gnostik etki daha çok Tomas incilinde görülenlere benzer bir Süryani Yahudi-Hristiyan gnostisizmiyle paraleldir.⁹⁹ Yani, ilk iki yüzyılın gnostik sistemleri ile üçüncü yüzyılın İran'lı Gnostik sistemleri arasında bir pozisyona sahiptir.¹⁰⁰

E. Renan, “Bar Daysan'ın şiirsel bir form, metrik olarak düzenlenmiş bir ilahi, bir tür şiirsel nesir olabilen Memra'nın gnostik düalizm tuzağından kaçınmayı başaramadığını” vurgularken;¹⁰¹ Fuat Köprülü, Bar Daysan'ın Valentin'in gnostik öğretilerini terk edip ortodoksluğa döndüğü için artık gerçek bir gnostik olarak kabul edilemeyeceğini savunur.¹⁰²

⁹² McVey, “Were the Earliest Madrâiê Songs or Recitations?” in After Bar Daysan, s. 191, içinde: Charles H. Cosgrove, “Singing Thomas: Anatomy of a Sympotic Scene in Acts of Thomas.” *Vigiliae Christianae* 69.3 (2015), s. 270.

⁹³ Newbold, “Bar Daysan and the Odes of Solomon”, s.167-168.

⁹⁴ Barnard, “The Origins and Emergence of the Church in Edessa”, s. 171.

⁹⁵ Ekinci, *Ortaçağ'da Urfa*, s. 215.

⁹⁶ Ute Possekel, “Bar Daysan and Origen on Fate and the Power of the Stars”, s. 517-518.

⁹⁷ Burkitt, *Early Eastern Christianity*, s. 156.

⁹⁸ Newbold, “Bar Daysan and the Odes of Solomon”, s.164-165.

⁹⁹ Barnard, “The Origins and Emergence of the Church in Edessa”, s.170-171.

¹⁰⁰ Skjærvø, “Bardesanes” *Encyclopaedia Iranica*, Cilt III. Fasikül. 7-8, 1988.

¹⁰¹ Andrzej Uciecha, “Manichaeism in the Context of Efraim's Polemics with the Bardesanian Doctrine and the System of Marcion in Prose Refutations.” *Vox Patrum* 52.2 (2008): s. 2.

¹⁰² W. Barthold, *İslam Medeniyeti*, Fuat Köprülü, izahlar ve Düzeltmeler, s.10, 82 içinde: Abdullah Ekinci, *Ortaçağ'da Urfa*, s. 216.

Dönemin Roma uygulamalarına dair önemli bilgiler sunan Bar Daysan, Romalıların Arabistan'ı işgal ettikten sonra sünnet uygulaması ve benzeri uzuvların kesilmesini içeren mevcut tüm yasaları/gelenekleri kaldırdığını vurgulamaktadır. Ayrıca, Abgar'ın “kendini hadım eden herhangi bir adamın elinin kesilmesini” emrettiğini ve o günden sonra hiçbir Edessalı'nın kendini hadım etmediğini, böylece bu politikanın yerel ölçüde başarıya ulaştığını belirtir.

A. De Heux ise Bar Daysan'ı ne saf bir gnostik, ne astrolojiye adanmış bir Hristiyan ne de sapkın bir Hümanist olarak ele alır.¹⁰³ Öte yandan Ebu el-Farac, Bar Daysan'ın dolunaydan sonra ay'ın ışığını söndürdüğünü ve güneşin içine girdiğini ve tüm dünyaya ışık saçmak üzere ondan koruyucu ruhu aldığı inancına sahip olduğunu belirtir. Ebu el Farac'ın güneş ve ayın bu etkisini Bar Daysan'a atfetmesi, Bar Daysan'ın gnostik olduğu fikriyle çelişmektedir.¹⁰⁴ Gerçekten de *Ülkelere Yasaları Kitabı* ve eserlerinin sahip olduğumuz diğer parçaları, onun bir Valentinus takipçisi olduğu fikrini desteklememektedir. Sadece doktrinlerinden ziyade bazı fikirlerinde gnostizmden bazı izler taşımaktadır, yani yarı-gnostiktir.¹⁰⁵

Bar Daysan, çileci bir yaşam sürme çabası içerisinde de-ğildi, onun hayat görüşünde cinsellik arınmanın bir aracı idi. Bar Daysan'ın varlıklı oluşu, Abgar'ın sarayında önemli bir statü elde edişi muhtemelen onun çilecilikten uzak, normal bir hayat sürmesine neden olmuştu. Dolayısıyla düşünsel yönden gelişimine özen gösterirken bedeninin arzularına belli bir sınırlama getirme noktasında İsa'nın öğretilerine belirli bir özen geliştirmiş olsa da hümanizması çileci değildi.¹⁰⁶ Evlenip evlenmediği tam olarak bilinmemekle beraber Efraim aracılığı ile Harmonius adında bir oğlunun olduğu ve Bar Daysan'ın entelektüel mirasını devralıp, şiirlerini bestelemeye devam ettiği bilinmektedir.¹⁰⁷ Burkit, evliliği bir arınma olarak gören

Bar Daysan'ın evlenmiş olabileceğini ve kendi doktrinlerine sadık kalan Abgarén, Hasdu ve Harmonius adında üç oğlu olduğunu vurgularken,¹⁰⁸ İllaria Ramelli, Efraim'in, Bar Daysan'ın takipçilerini “**Bar Daysan'ın çocukları**” şeklinde adlandırdığını belirtmektedir.¹⁰⁹ Ramelli'nin ifadesi, Harmonius'un gerçekten Bar Daysan'ın oğlu olduğu varsayımına şüpheyle yaklaşmamıza neden olmaktadır. Öte yandan Bar Daysan'ın cinsel arınma konusundaki görüşleri ise bu varsayımı güçlendirmektedir. Bar Daysan'ın hayatının son dönemleri hakkında fazla bir bilgimiz yok. M.S. 216'da Roma imparatoru Caracalla, Edessa'nın özerk yapısına son vererek IX. Abgar'ı öldürdü ve iki oğlunu Roma'ya götürdü. Bar Daysan ise hayatının geri kalanını geçireceği Ermenistan'a, Ani Kalesi'ne sürgün edildi. Orada geçirdiği yıllarda *Ermenistan Tarihi* ve *De India* adında iki çalışma daha üretti.¹¹⁰ Eusebius, *Kilise Tarihi*'nin Helence versiyonunda Bar Daysan'ın ölüm tarihini kesin olarak M.S. 222 olarak verir, ancak Süryani versiyonları olan *Denho* ve *Toedor*, hatalı bir şekilde Bar Daysan'ın ölümünü 169 tarihinde ölen Antonius Versus'un egemenliği dönemine yerleştirir.¹¹¹ Bar Daysan ve takipçileri, daha sonraki yüzyıllarda kilise babaları tarafından heresi statüsüne yükseltilecek ve şiddetli eleştirilere hedef olacaktı. Bar Daysan'ın, önce ortadoksluğu benimseyip heretiklerle savaşması; ardından Valetinus'un sapkın öğretilerini benimsemesi; bedeninin dirilişini reddetmesi ve dünyanın yaratılışı, insanın doğası ve kader ile ilgili bir takım sapkın fikirler ortaya atması nedeniyle ölümünden sonra sapkınlıkla suçlandı.¹¹² Ancak Bar Daysan ve takipçileri arasında herhangi bir ayırım yapılmadan bu eleştirilerin yöneltildiğine dikkat edilmelidir.

Dönemin en iyi eklektik düşünürü¹¹³ olan Bar Daysan'ın kozmoloji, astroloji, eskatoloji, etnohistory, teoloji, fizik, müzik ve felsefe gibi çok çeşitli konularda yaptığı çalışmalar, sonraki nesil Hristiyanları etkiledi ve ayrıca onlara meydan okudu. Bar Daysan'ın çalışmalarının daha sonraki nesil Hristiyanlar tarafından korunması, geç antik kilise üzerindeki etkisine işaretler. Daha sonraki yazarlar, Bar Daysan'ın kader ve özgür irade konusundaki görüşlerini gereksiz bir uzlaşma içinde reddetme eğiliminde olsalar da, yine de onun tarafsız, anti-deterministik argümanlarını ödünç almış ve bunu kendi sistemleriyle bütünleştirmekten çekinmemişlerdir.¹¹⁴

¹⁰⁸ Burkitt, *Early Eastern Christianity*, s. 160.

¹⁰⁹ Ilaria Ramelli, “Bar Daysan of Edessa” s. 198-199.

¹¹⁰ Denzey, “Bar Daysan of Edessa”, s.165.

¹¹¹ Hayes, *Urfa Akademisi*, s. 90-91.

¹¹² Hayes, *Urfa Akademisi*, s. 104; Barnard, “The Origins and Emergence of the Church in Edessa”, s. 171.

¹¹³ Barnard, “The Origins and Emergence of the Church in Edessa”, s. 172.

¹¹⁴ Ute Possek, “Bardaisan's Influence On Late Antique Christianity”, *Hugoye: Journal of Syriac Studies* 21.1 (2018): s. 81-82.

■ Musul Dominik Rahipleri adlı tasvir. Princeton Universty Oklohama - <https://syri.ac/about>

Bar Daysan'ın Edessa Sarayındaki Rolü

Roma-Part sınırında tampon bir bölge konumunda olan Edessa, Roma'nın Doğu sınırlarındaki iletişim ve ulaşım ağlarına hâkim olunması noktasında çok önemli bir konuma sahipti.¹¹⁵ Bölgenin en zengin su kaynakları, Selevkoslar döneminde şehrin surlarla çevrilmesinin ardından içkalede muhafaza edilmiş; böylece kentin savunma olanakları artırılmıştı.¹¹⁶ Edessa'nın Doğu-Batı ve Kuzey-Güney yönlü ticaret yollarını birbirine bağlaması, tahıl üretiminin yapıldığı bir bölgenin merkezi olması, Edessa'da özellikle dini bir bayrama denk gelen Batnae'de (Suruç) kurulan panayırılar¹¹⁷ ve İran üzerinden Hindistan'a uzanan önemli ticari ağlara sahip zengin bir üst sınıf, Edessa kentinin önemini arttırmaktaydı.¹¹⁸

Romalılar, Fırat ve ötesindeki Suriye topraklarında denetimi sağlayabilmek için Edessa'yı denetim altında tutmak istiyordu, Partlar ise Suriye topraklarına girdikleri sırada muhtemel saldırı endişesiyle Edessa gibi kale durumundaki bir kenti arkalarında bırakmayı göze alamıyorlardı.¹¹⁹

Roma-Part sınırında küçük bir kent krallığı olan Oshroene, genellikle Part yanlısı bir politika izlemekle beraber Roma İmparatorluğu ile iyi ilişkiler kurmaya da özen göstermiştir. Tranjan'ın saldırgan politikalarını benimseyen Septimus Severus (ö. 211) döneminde Roma'nın Doğu'ya doğru genişleme politikası yürütmesinin ardından Roma ile Edessa arasındaki gerilim yükseldi.¹²⁰

¹¹⁵ Mark W. Graham, *News and Frontier Consciousness in the Late Roman Empire*. University of Michigan Press, (2006): s. 153.

¹¹⁶ Ross, *Roman Edessa*, s. 18-19.

¹¹⁷ Graham, *News and Frontier Consciousness in the Late Roman Empire*, s. 113; Ross, *Roman Edessa*, s. 14-15.

¹¹⁸ Ross, *Roman Edessa*, s. 14-15; Denzey, "Bar Daysan of Edessa", s. 161- 162.

¹¹⁹ Ross, *Roman Edessa*, s. 15, 22, 27-28.

¹²⁰ Ross, *Roman Edessa*, s. 29, 83; Adler, "Sextus Julius Africanus", s. 531.

■ Atina Akademisi

Edessa Kralı IX. Abgar, Roma'nın saldırgan politikalarına karşı çıkmakla birlikte Part yanlısı bir ayaklanmaya da destek verdi. Ancak aldığı yenilginin ardından Roma ile iyi ilişkiler kurma çabasına girişti. Roma ile ilişkilerini güçlendirebilmek için Roma kültürünü benimseme (Romalaştırma-Helenleştirme) yoluna gitti. Öncelikle, kendi adını Lucius Aelius Aurelius Septimius Abgarus olarak değiştirerek Roma-Part mücadelesinde Roma yanlısı bir politika izledi. Edessa'nın yerel geleneklerini Roma gelenekleri ile değiştirmeyi içeren bir dizi reform yaptı. Romalı tarihçi Dio Cassius'a göre Edessa kralı Roma imparatorunu memnun etmek amacıyla önemli bir dini kült olan Atargatis kültünün bir gereği olan hadım etme uygulamasını yasaklayarak hadım olanların elinin kesilmesini emretti.¹²¹ Ancak Romalılar, hadım etme geleneğinden rahatsızlık duydukları kadar bir aşağılama biçimi olarak algıladıkları uzuvların amputasyonundan da rahatsızlık duyuyorlardı. Romalılarca Edessa kralının barbarca eylemlerinden başka bir şey olarak görülme bu politikanın başarısızlıkla sonuçlanması kaçınılmazdı.¹²² Dönemin Roma uygulamalarına dair önemli bilgiler sunan Bar Daysan, Romalıların Arabistan'ı işgal ettikten sonra sünnet uygulaması ve benzeri uzuvların kesilmesini içeren mevcut tüm yasaları/gelenekleri kaldırdığını vurgulamaktadır. Ayrıca, Abgar'ın "kendini hadım eden herhangi bir adamın elinin kesilmesini" emrettiğini ve o günden sonra hiçbir Edessalının

kendini hadım etmediğini,¹²³ böylece bu politikanın yerel ölçüde başarıya ulaştığını belirtir. Ancak Dio'nun aksine bunu, Roma ile ilişkilerini geliştirmekten ziyade inancını değiştirdiği için yaptığını iddia eder.¹²⁴ Dio ise Abgar ve ailesinin Roma'ya çağrılarak tutuklanması ve Edessa Krallığı'nın düşüşünü Abgar'ın bu despotik uygulamalarına bağlamaktadır.¹²⁵

Edessa'da Hristiyanlığın yapılanma süreci, siyasi yapılanma süreciyle paralel bir şekilde ilerlemiştir.¹²⁶ Bu paralellik, Abgar'ın Hristiyanlığı devlet dini olarak kabul ettiği dönemde, Bar Daysan ve Afrikanus gibi dönemin önde gelen Hristiyanlarıyla ilişki kurmasıyla açıklanabilir. Kayserili Eusebius, Edessa'da Hristiyanlığın geleneksel kökenlerini V. Abgar'a dayandırırken, F.C. Burkitt, Abgar'ın İsa ile yazışmaları, havari Addai'nin Edessa'ya gelişi ve Abgar'ın mucizevi bir şekilde iyileşmesi hikâyesinin daha sonraki dönemlerde Edessa Hristiyanlığının apostolik kökenlerini yaratmak için tasarlandığını ve Büyük Abgar'ın (IX. Abgar) Hristiyanlığı kabul eden ilk Edessa kralı olduğunu ileri sürer. Bunun yanı sıra yeni kraliyet dinine meşruiyet kazandırmak için de dönemin tanınmış Hristiyanları olan Afrikanus ve Bar Daysan ile karşılıklı çıkarlara dayalı ilişkiler geliştirdiğini vurgular.¹²⁷

¹²³William Cureton, ed. *Spicilegium Syriacum: Containing Remains of Bardesan, Meliton, Ambrose and Mara Bar Serapion*, Vol. 67. Rivingtons, 1855: s. 30-32.

¹²⁴ Cureton, *Spicilegium Syriacum*, s. 30-32.

¹²⁵ Adler, "Sextus Julius Africanus", s. 532.

¹²⁶Ekinci, *Ortaçağ'da Urfa*, s.178.

¹²⁷Burkitt, *Early Eastern Christianity*, s. 1-38.

¹²¹ Adler, "Sextus Julius Africanus", s. 531; Ross, *Roman Edessa*, s. 30, 444-45, 61-62.

¹²² Adler, "Sextus Julius Africanus", s. 532.

■ Urfa Akademisi

Ancak William Adler, Büyük Abgar döneminde Hristiyanlığın resmi statüsünde hiçbir değişiklik olmadığını; Abgar'ın sarayda Hristiyanlarla olan ilişkisinin dini kimlik ile değil, Helenistik krallık ve saray kültürünün ideolojisi ile şekillendiğini, çünkü Abgar'ın da dâhil olduğu Helenistik kralların kendilerini bir iç dayanışma çemberi, yakın kişisel dostlar ile çevrelediğini belirterek Burkitt'in bu savını reddeder. Adler'e göre Bar Daysan ve Abgar arasındaki ilişki, aynı sarayda büyüyerek aynı eğitimi paylaşmalarına, yani ortak kültürel paylaşımaya dayalı ağırlarla örülüydü. Epifanus, ikisi arasındaki dostluğun çocukluk döneminde ortak eğitime ve çıkarlara dayandığını ve Bar Daysan'ın Abgar'ın dostluğu sayesinde sarayda sivriyen bir aristokrat olduğunu vurgular.¹²⁸

Addai Doktrini'ne göre Abgar'ın Hristiyanlığı kabulünün nedeni, Bar Daysan ile yakın bir dostluk ilişkisi kurmuş olmasıydı. Bu yüzden de Abgar yarı Hristiyan bir kraldı.¹²⁹ Epifanus ise anlatıyı tersine çevirerek Bar Daysan'ın Hristiyanlığa geçişinin nedeninin, IX. Abgar'ın Hristiyanlığı kabulünün bir sonucu olduğunu vurguladı.¹³⁰ Epifanus bu konuda şu ifadelerle yer vermektedir: “En başından itibaren, Bar Daysan, Abgar ile kendini yüceltti, onunla ortak çalıştı ve eğitimini paylaştı.”¹³¹ Segal ise, Büyük Abgar'ın yeni dini benimsemesine gerek olmadığını, sadece Hristiyanlara karşı iyi niyet bes-

lemiş olabileceğini belirtmektedir.¹³² Julius Africanus, Abgar için “**kutsal adam**” ve “**en dindar ve eğitilmiş/öğrenmiş**” demektedir, fakat Hristiyan olduğuna değinmemektedir. Abgar, Edessa'nın kültür adamı ve ünlü filozofu Bar Daysan ile arkadaşlık kurduğuna göre kendisinin de bilge bir yönetici olması oldukça muhtemeldi.¹³³

Abgar'ın Hristiyanlığı kabulü, Roma-Edessa ilişkilerinin başka bir boyutunu daha değerlendirmemizi gerektirmektedir. Edessa kralı Abgar ve onun yakın dostu Bar Daysan'ın Hristiyanlığı kabul ettikleri dönemde, Roma topraklarında Hristiyanlara yerel çapta zulümler uygulanmaktaydı. Septimus Severus döneminde, Hristiyan propaganda faaliyetlerine yönelik çeşitli önlemler alınma ihtiyacı duyuldu. Bu dönemde, Roma tanrılarına tapan paganların kitlesel din değişimi nedeniyle Hristiyanların nüfusunda çok hızlı büyüme gerçekleşmiş ve paganlar ve Hristiyanlar arasındaki çatışmalar yoğunlaşmıştı.¹³⁴ Özellikle İskenderiye İlmihal Okulu'nun ve Hristiyan cemaatinin entelektüel lideri olan Clement'in¹³⁵ toplumun her tabakasından pagan unsurlara hitap etmesi, Roma imparatorlarının müdahalelerine neden olmuştu.¹³⁶

¹²⁸Segal, *Edessa the blessed city*, s.70.

¹²⁹Segal, *Edessa the blessed city*, s.70; Burkitt, *Early Eastern Christianity*, s. 34.

¹³⁰Paul Keresztes, “The Emperor Septimius Severus: a Precursor of Decius.” *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* H. 5 (1970): 569, 574-76; O. M. Petrechko, “The Police of The Severan Dynasty Towards Christianity.” *Chronology in the Timeline of Historical Knowledge*: 115-116.

¹³¹Linwood Fredericksen, “St. Clement of Alexandria”, *Encyclopedia Britannica*.

¹³²Keresztes, “The Emperor Septimius Severus: a Precursor of Decius”, s. 569, 574-76.

¹²⁸Adler, “Sextus Julius Africanus”, s. 533-534.

¹²⁹Burkitt, *Early Eastern Christianity*, s. 27.

¹³⁰Burkitt, *Early Eastern Christianity*, s. 158.

¹³¹Adler, “Sextus Julius Africanus”, s. 534.

Öte yandan önemli bir Hristiyan nüfusu barındıran Edessa'nın Roma sınırındaki varlığı, Edessa Hristiyanlarını tedirgin etmiş olmalıydı. Nitekim *Addai Doktrini*'nde Kudüs ve Roma'nın yanı sıra Edessa kentinin üçüncü bir önemli kent olarak karşımıza çıkması,¹³⁷ gerçekte, Roma Hristiyan zulmünün yoğunlaştığı dönemde, “ilk Hristiyan Krallık” veya “Kutsanmış Şehir” olarak ön plana çıkarılan Edessa'nın da tıpkı Kudüs gibi, Roma'nın özel ilgi ve himayesine duyduğu isteği göstermektedir.¹³⁸

Kudüs ve Roma'nın yanı sıra Edessa kentinin üçüncü bir önemli kent olarak karşımıza çıkması, gerçekte, Roma Hristiyan zulmünün yoğunlaştığı dönemde, “ilk Hristiyan Krallık” veya “Kutsanmış Şehir” olarak ön plana çıkarılan Edessa'nın da tıpkı Kudüs gibi, Roma'nın özel ilgi ve himayesine duyduğu isteği göstermektedir.

Afrikanus'un Abgar ve Bar Daysan ile ilişkisine gelince, Edessa'yı ziyaret eden bir Hristiyan filozof, kronograf ve Roma ordusunda bir subay olan Afrikanus'un,¹³⁹ *Ktesoi* adlı eseri, kendisini Doğu'daki çeşitli halkların gelenek ve uygulamalarının bilgisine sahip bir uzman olarak sunma ve böylece Roma imparatoru Severus Alexander'in onayını kazanma çabasının bir ürünüdür. Öte yandan daha önce de bahsettiğimiz gibi *Ktesoi* adlı eserinde Afrikanus'un, danışmanlığını yaptığı prens Manu'ya eşlik ettiği bir av etkinliği sırasında Manu'nun avcılık ve Bar Daysan'ın okçuluk becerilerini tasvir etmesi, Edessa saray kültürünün ve Prens Manu'nun yöneticilik yeteneklerinin sergilenmesinde bir araç olarak kullanıldığını göstermektedir.¹⁴⁰

Aristokratik eğitimin temel unsurlarında biri olan avlanma, yöneticinin cesaretinin, erdeminin ve yöneticiliğe uygunluğunun sembolüydü. Robin Lane Fox, antik çağlarda üst sınıflar arasında en prestijli aktivitenin okçuluk olduğuna vurgu yaparak aynı düşüncüyü paylaşan insanlar arasında ittifaklar oluşturma ve bu ittifakları güçlendirmenin önemli bir aracı olduğuna dikkat çekmektedir; böylece avcılığın evrensel yaygınlığı nedeniyle farklı yönetici sınıflar arasında bir yakınlık ve aşinalık kurulması sağlanırdı. Roma'da imparatorluk er-

demlerinden biri olarak kabul edilen avlanma, farklı topluluklarla olan ittifakları onaylamada bir araç olarak kullanılmaktaydı.¹⁴¹ Afrikanus'un Roma ile gerilim dolu ilişkilerin sürdüğü bir dönemde Edessa'yı ziyaret etmesi, Abgar'a Manu'nun beceri ve erdemlerini sergileme ve kendisinin halefi olmaya uygun olduğunu göstermesi noktasında siyasi avantaj sağlamıştır.¹⁴²

Bar Daysan'ın Edessa sarayı ve toplumundaki konumu ve Abgar ile ilişkisini belirlemeden Bar Daysan'ın entelektüel eğilimlerini anlamak zor gibi görünmektedir. Öncelikle Edessa kent aristokrasisinin önemli bir temsilcisi olarak karşımıza çıkan Süryani filozof Bar Daysan, hayatının büyük bir bölümünü Oshroene sarayında, VIII. Abgar'ın himayesi altında sürdürdü. Prens Manu (IX. Abgar) ile aynı aristokratik eğitimi aldı ve büyük ölçüde Pers etkisi altındaki Edessa saray kültürü ile büyüdü. IX. Abgar'ın iktidara yükselişiyle beraber Bar Daysan'ın da konumu kralın yakın dostu ve danışmanı olarak yükseldi. Edessa Krallığı'nın Roma-Part sınırında bulunmasının ve Roma'nın Hristiyan zulmünün verdiği gerginlik, imparatorluk politikalarına da yön vermiştir. Bar Daysan, derin bir dini, felsefi, etnografik ve astronomik bilgi birikimine ve soylulara özgü birtakım becerilere sahipti. Bar Daysan'ın sergilediği kişisel beceriler – *Süryanice ve Yunanca'ya hakim, şair, filozof, ilahiyatçı, okçuluk gibi saraylılara özgü aktiviteler* – ve kralın yakın arkadaşı sıfatı, Edessa kraliyet aristokrasisinin gelenekleri ile örtüşmektedir. Dolayısıyla, Bar Daysan'ın Edessa toplumunda ve sarayında bilgeliğiyle ön plana çıkması, Edessa Krallığı'nın siyasi ve dini politikalarına destek olacak konumda olduğunu gösterir.

Roma'nın Hristiyanlara karşı sert politikalar uyguladığı bir dönemde Abgar'ın, Hristiyanlığı benimseyişine ve kendi politikalarına meşruiyet kazandırabilmek için Bar Daysan'ın desteğine ihtiyaç duymuş olabilir. Abgar, Roma'nın Edessa Krallığının müttefiki olan Partları yenilgiye uğratmasının ardından Roma ile ilişkilerini geliştirmek ve Roma baskısını azaltabilmek amacıyla Roma imparatorluk geleneklerini benimseme, yani Romalılaştırma yoluna gitmişti. Bu noktada Yunan ve Helen kültürünün yanı sıra Roma pagan geleneklerinin de derin bilgisine sahip Bar Daysan'ın Abgar'ın uygulamalarına yön vermiş olması kaçınılmazdı. Nitekim Bar Daysan'ın *Ülkelerin Kanunları Kitabı* adlı eserinde Roma geleneklerine geniş yer verdiğini görmekteyiz.

Benzer şekilde İsa ve Abgar arasında geçtiği söylenen yazışma/mektuplaşma, birçok akademisyen tarafından bir kurgu olarak görülürken, Bar Daysan'ın *Ülkelerin Kanunları Ki-*

¹³⁷Jan Willam Drijvers, “The Protonike Legend and the ‘Doctrina Addai’”, *Studia Patristica XXXIII*, (1997): s. 521.

¹³⁸Drijvers, “The Protonike Legend and the ‘Doctrina Addai’”, 117.

¹³⁹Ross, *Roman Edessa*, s. 122.

¹⁴⁰Adler, “Sextus Julius Africanus”, s.537.

¹⁴¹Robin Lane Fox, “Ancient Hunting: from Homer to Polybios”, *Human Landscapes in Classical Antiquity*, Routledge, 2013: s. 138, 143, 146, 148.

¹⁴²Adler, “Sextus Julius Africanus”, s. 539.

■ Urfa kalesinin iç kesiminden bir görünüm.

tabı'nda bu yazışmanın gerçekliğini savunması ve bir takım yerel gelenekleri uygulamadan kaldırmasını Abgar'ın inancının bir gereğine bağlaması, varsayımımızı güçlendirmektedir. Bu bağlamda Bar Daysan'ın *Ülkelerin Kanunları Kitabı*'nı Abgar'ın politikalarını ve Süryani Hristiyanlığını desteklemek için kullandığı iddia edilebilir.

Abgar dönemine dair yeterli bilgiye sahip olmadığımız için Abgar'ın imparatorluk ideolojisine dair net bir şey söylemek zordur. Fakat son Edessa Kralı XI. Abgar'ın ve iki oğlunun siyasi tutsaklar olarak 216'da Roma'ya götürülmesinin ardından Bar Daysan'ın Edessa'dan Ani Kalesi'ne sürülmesi bilgisi, Roma'nın Edessa Hristiyanlığının kurulmasında ve geniş bir cemaate dönüşmesinde kritik bir rol oynayan Bar Daysan'ı önemli bir tehdit olarak görmüş olabileceği ihtimalini aklımıza getirmektedir. Benzer şekilde, Bar Daysan'dan yaklaşık 150 yıl sonra eserler kaleme alan Efraim'in Bar Daysan ve haleflerine yönelttiği sert eleştiriler, Bar Daysan'ın öğretilerinin Hristiyanlık için uzun yıllar bir tehdit olarak algılanmaya devam ettiğinin en güçlü işaretlerinden birdir.

Bar Daysan'ın Eserlerinin Kısa Bir Değerlendirmesi

Bar Daysan'ın eserlerinin hiç biri günümüze ulaşmayı başaramadı. Onun felsefi ve teolojik görüşleri hakkındaki bazı bilgileri, Efraim, Theodore bar Koni, Daralı John, Barhadbe-saba, Moses Bar Kepha, Süryani Musa, Julius Afrikanus, Bar Hebraeus, Arap piskopos George, Kayserili Eusebius, Porfory, Epifanus, Agapius, Mesudi, İbn el-Nedim ve Şehristani gibi

sonraki dönem yazarlardan edinmek durumundayız. Bunlardan ilk ikisi en eski, dolayısıyla en az değişime uğrayan veya en az tahrif edilmiş kaynaklardır. Batılı yazarlar çoğunlukla Bar Daysan'ın öğretilerine yaptıkları referanslarda Bar Daysan'ın takipçilerinin (Bardesanitler) yazılarına dayanırken Arap yazarlar, çoğunlukla Süryani literatürüne dayanmaktadır.¹⁴³

Bar Daysan'ın ana muhatap olarak sunulduğu, öğrencisi Philippus tarafından Süryanice yazıldığı tahmin edilen *Ülkelerin Yasaları Kitabı* adlı eser, Bar Daysan'ın öğretileri, Edessa'nın kültürü ve Edessa'daki Helen kültürünün etkilerinin anlaşılmasına dair önemli bir kaynaktır. Ancak yine de Bar Daysan'ın ana görüşlerine dair bütüncül bir bilgi sunmamaktadır.¹⁴⁴ Diğer zengin kaynağımızı, Süryani Kilisesi ve Urfa Akademisi'nin önemli bir temsilcisi olan Efraim'in Heretiklere karşı yazdığı reddiyeler ve ilahiler oluşturmaktadır.

Bunun yanı sıra Yunanca ve Latince metinlerde, bir çoğu Bar Daysan'ın astral determinizme karşı özgür iradeyi savunmasını olumlu karşılayan, referanslarımız var. Bu yüzden onunla ilgili bazı bilgilerimizi daha sonraki yazarlardan edinmek durumundayız. Her ne kadar bu eserler değişken güvenilirlik derecelerine sahip olsalar da Bar Daysan'ın felsefi ve teolojik görüşleri hakkında çok şey anlatmaktadır.¹⁴⁵

¹⁴³Skjærvø, "Bardesianes", *Encyclopaedia Iranica*.

¹⁴⁴Newbold, "The Syriac Dialogue 'Socrates'", s. 101; Andrzej Uciecha, "Manichaeism in the Context of Efraim's Polemics", s.3; Ross, *Roman Edessa*, 118-120.

¹⁴⁵Ute Possekel, "Bar Daysan and Origen on Fate and the Power of the Stars", s. 521-22.

■ Cyrus Theodoret

Bar Daysan'ın düşünce dünyasının temellerini oluşturan iki ana hedef bulunmaktadır: II. Yüzyılda Edessa'da ön plana çıkan Marcion'un öğretilerini çürütmek ve antik çağda çok yaygın olan astral determinizimden¹⁴⁶ bir Hristiyan olarak uzaklaşma arzusu. Bu amaçlarla, çok çeşitli eserler kaleme almıştır. Bar Daysan, II. yüzyılda Edessa'da baskın Hristiyan, heretik mezhepler olan Marcion ve Valentinus'un ve diğer heretiklerin fikirlerini çürütmek amacıyla çeşitli diyaloglar yazdı.¹⁴⁷ Bu bağlamda Cyrus Theodoret, "O [Bar Daysan], Süryanice'de bazılarının Yunanca'ya tercüme ettiği pek çok eser yazdı. Ben de onun Marcion ve diğer birçok sapkına yönelttiği kader ile ilgili yazılarını ele aldım." şeklinde ifadelerle yer vermektedir.¹⁴⁸ Efraim, Bar Daysan'ın astrolojik incelemelerinin yer aldığı tezlere ve reddiyelerinde değinir. Ayrıca, Bar Daysan ve takipçilerinin mağaralarda buluştuklarını, ilahiler söylediklerini ve Bar Daysan'ın da dâhil olduğu çeşitli yazıları incelediklerini belirtmektedir. Epifanus'a göre Bar Daysan, yasayı ve peygamberleri, Eski ve Yeni Ahitleri ve kutsal kitaplarda yer almayan bazı bilgileri kullandı. Şimdi kayıp olan bu eserler, *Keldaniler Kitabı* (Ülkelerin Yasaları Kitabı'nda) ve *Zodyak İşaretleri İle İlgili Kitap* adını almaktaydı.¹⁴⁹ Efraim şöyle yazar: "Peygamberi değil, Zodyak'ın

kitaplarını okudu."¹⁵⁰ Arap piskopos Gewergis'in belirttiğine göre,¹⁵¹ Bar Daysan, gezegenlerin dönüşünü hesaplama yoluyla, dünyanın 6000 yıl sonra yok olacağını kanıtlamaya çalıştığı bir *Astronomi Kitabı* da yazdı. Mektubun içeriği şöyledir: *Antik bir insan olan ve olayların bilgisi ile tanınan Bar Daysan, göksel armatürlerin synodlarının birbirine dokunması ile ilgili oluşturduğu bir tezle şöyle yazmıştır: Satürn'ün iki devresi 60 yıl; Jüpiter'in 5 devresi 60 yıl; Mars'ın 40 devresi 60 yıl; Güneş'in 60 devresi 60 yıl; Venüs'ün 72 devresi 60 yıl; Ay'ın 720 devresi 60 yıldır; ve bu hepsinin bir synodu idi, yani onların bir synodunun zamanı; öyle görünür ki, bu tür synodların 100'ü için altı bin yıl olacaktır, bu şekilde: Satürn'ün 200 devresi 6 bin yıl; Jüpiter'in 500 devresi 6 bin yıl; Mars'ın 4 bin devresi 6 bin yıl; Güneş'in 6 bin yıl devresi 6 bin yıl; Venüs'ün 7 bin ve 200 devresi 6 bin yıl; Merkür'ün 12 bin devresi 6 bin yıl; Ay'ın 72 bin devresi 6 bin yıl; ve Bar Daysan, bu dünyanın sadece altı bin yıl ayakta kalacağını gösterme konusunda istekli olduğu zaman bu hesaplamaları yaptı.*¹⁵²

Bu kısa metinde, Merkür'ün devreleriyle ilgili küçük bir hesaplama hatası bulunmaktadır. William Cureton'a göre, "Merkür'ün 150 devresinin 60 yıl" olarak verildiği hesaplama, birkaç satır altındaki, "Merkür'ün 12 bin devresinin 6 bin yıl olarak verildiği hesaplama uymamaktadır. Bu nedenle, el yazmasında ilk örnekte, 120 için 150'nin ya da sonrakinde 15 için 12'nin okunduğu spesifik bir hata vardır."¹⁵³

Bar Daysan'ın bir diğer eseri, Bar Daysan ve üç öğrencisi, Philippus, Awida ve Bar Jamma arasında geçen teolojik bir diyalogdan oluşan *Ülkelerin Yasaları Kitabı*'dır. *Kader Üzerine* olarak da bilinen bu diyalogun büyük bir bölümünde Bar Daysan, insan yaşamında doğa, kader ve özgür iradenin etkisi üzerine açıklamalar yapar ve bireyi, eylemlerinde özgür bir pozisyona yerleştirerek astral determinizme meydan okur, ardından çeşitli halkların yasa ve geleneklerini örnekendirir.¹⁵⁴

Bar Daysan'ın Antonius¹⁵⁵ adlı bir imparatorun zulüm döneminde aktif olduğunu ileri süren Eusebius, Bar Daysan'ın *De Fato* (Kader üzerine) adlı eserini, *Preparatio Evangelica*'da "Arkadaşlarıyla Diyalog" adıyla tanıtmış, bu durum

¹⁵⁰Skjærvø, "Bardanes", *Encyclopaedia Iranica*.

¹⁵¹Hayes, *Urfa Akademisi*, s. 92.

¹⁵²Cureton, *Spicilegium Syriacum*, s.40.

¹⁵³Cureton, *Spicilegium Syriacum*, s. 84.

¹⁵⁴Dirk Bakker, *Bar Daysan's Book of the Laws of the Countries: A Computer-assisted Linguistic Analysis*, Diss. Leiden Institute for Religious Studies, Faculty of the Humanities, Leiden University, 2011: s. 12.

¹⁵⁵Eusebius, Bar Daysan'ı Antonius adlı bir imparatorun zulüm dönemine yerleştirirken, imparatorun tam adını belirtmemektedir. Fakat, Antonius, Roma İmparatorluğunu yönetmiş olan Antoninler hanedanlığındaki herhangi yedi (Nerva, Trajan, Hadrian, Antoninus Pius, Lucius Verus, Marcus Aurelius ve Commodus) imparatorlardan biri olabilir. Nathanael Andrade, Eusebius'un bahsettiği imparatorun Marcus Aurelius olabileceğine işaret etmektedir. Bkz. Nathanael Andrade. "Bar Daysan of Edessa and memories of Christian persecution in the Near East", *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 62.1 (2019); Burkitt, *Early Eastern Christianity*, s. 157.

¹⁴⁶ Astral determinizm, çeşitli gök cisimlerinin insanların yaşamları ve karakterleri üzerinde kaçınılmaz bir etki yarattığı inancını ifade eder. Bkz. Orlin, Eric, ed. *Routledge encyclopedia of ancient Mediterranean religions*. Routledge, 2015.

¹⁴⁷Ute Possek, "Bar Daysan and Origen on Fate and the Power of the Stars", s. 521-522.

¹⁴⁸Daniel Bryson, *A History of Textual Violence: What Two Lacunae in Bar Daysan of Edessa's Book of the Laws of Countries Can Tell Us about More Than Two Thousand Years of Homophobia*. Diss. The Claremont Graduate University, 2013, s. 14.

¹⁴⁹Denzey, "Bar Daysan of Edessa", s. 167.

her iki çalışmanın da farklı olabileceği tartışmalarını doğurmuştur. Çünkü Eusebius, *Preparatio Evangelica* adlı eserinde, Bardasan'ın *De Fato* adlı eserinde belli bir Antoninus'a hitap ettiğini ve bu imparator tarafından başlatılan zulme bir tepki olarak bu eseri yazdığını belirtirken, *Historia Ecclesiastica*'da böyle bir imada bulunmaz.¹⁵⁶ Ancak, Nathanael Andrea, "Eusebius'un Bar Daysan'ın edebi zekâsıyla ilişkilendirdiği zulmün hiçbir zaman Edessa'nın yerel tarihinin veya kollektif bilincinin bir parçası olmadığını" belirterek, bu zulüm anısının, Eusebius'un yarattığı bir kurgu olduğunu ileri sürer.¹⁵⁷ Böylece, hem *Preparatio Evangelica* hem de *Historia Ecclesiastica*'da Eusebius, tek bir metne, Bar Daysan'ın kader ile ilgili diyaloguyla özdeş olan *Yasalar Kitabı*'nın Yunanca versiyonuna atıfta bulunduğu belirtilir.¹⁵⁸

Ünlü bir şair ve müzisyen olan Bar Daysan, koşutluk anlamına gelen *Muskoto* veya *Muskata* adı verilen bir çeşit vezin ile 150 ilahiden oluşan bir *İlahiler Kitabı* da yazdı. Efraim'in belirttiğine göre, Süryani şiirinin yaratıcısı olan Bar Daysan, Davut'u taklit etti; mezmurlarının, Davut'un yerini almasını istedi ve besteleri Edessa'da yaygınlık kazandı. Bar Daysan'ın eğitsel teolojik öğretilerini şiirler yoluyla yaymasından rahatsızlık duyan Efraim, Bar Daysan takipçilerini kendi silahıyla vurmak amacıyla ilahiler besteledi, ancak onu taklit etmekten öteye gidemedi.¹⁵⁹ Efraim, Bar Daysan'ın ilahilerinin halkın üzerinde yarattığı ayartıcı etkiden sık sık bahsederek ona, bu bakımdan sert eleştiriler yöneltir.¹⁶⁰ Efraim'in Bar Daysan'ın şiirlerini taklit ederek yazdığı 17 ilahi, dizelerden oluşur: şiirleri, genellikle dördlüklerin bir araya getirilmesiyle kurulur ve dizelerin üçü, beşer hecelik iki küme ve dördüncüsü ise yedi heceden oluşmakla birlikte dokuzlu ya da dörder heceli iki küme ve beş heceli bir küme oluşturan onüçlü dizelere de sıkça yer verilmektedir. Theodore bar Koni'nin Bar Daysan'a atfettiği bir ilahinin beş kıtası koşutluk ve vezin içermektedir.¹⁶¹

Bar Daysan'a ait olduğu düşünülen diğer eserler arasında *Süleyman'ın Şarkıları* (*Theodes of Solomon*) adı verilen bir şarkı kitabı da yer almaktadır.¹⁶² Bar Daysan'ın *Süleyman'ın Şarkıları*'nın yazarı olduğu kesin olmasa da şarkılardaki birkaç ima, yazarlığını Bar Daysan'a atfetmemize yardımcı olur. Bar Daysan'ın hayatının bir noktasında gnostisizmden Hris-

■ Eusebius'un *Preparatio Evangelica* adlı eseri.

tiyanlığa geçişi bilgisi, "bıraktığım hata yolu" (xv. 6), "Kibirden kurtarıldım" (xvii. 2); *Odexxxviii*'nin tamamı; "yozlaşmış ve yozlaştırılmış bir damat", "yozlaşmış" ve "süslenmiş", "yoldan çıkıp tüm dünyayı yozlaştıran ve birçoklarını ziyafete davet eden ve onların bilgeliklerini ve bilgilerini kusmaları için zehirli şarabını içmelerine izin veren bir gelin ile kurtuluşu tasvir edilen bir hata biçiminden kutluyor." şeklindeki açıklamalar ile örtüşmektedir. Ayrıca, İmparator Antonius'un arkadaşının kendisini Hristiyanlıktan döndürmeye ikna edemeyişiyle uyumlu olarak, *Şarkılar*'da birkaç ima vardır. Ayrıca Bar Daysan'ın teolojisi, *Şarkılar*'ın açılış bölümünde yer alan ifade ile paralel niteliktedir: "Hiçbir insan, ey Tanrı, kutsal yerinizi değiştiremez ve onu değiştirmesi ve başka bir yere koyması mümkün değildir, çünkü onun üzerinde hiçbir gücü yok, çünkü başka yerler oluşturmada önce kutsal alanı tasarladınız." Ayrıca, *Şarkılar*'daki yazarın karakteri, *Yasalar Kitabı*'ndaki Bar Daysan'ın karakteriyle de uyum içerisinde olmakla beraber, *Yasalar Kitabı*, *Şarkılar*'daki yorumu zor olan birkaç şarkının tefsirine yardımcı olacak nitelikte fikirler (özellikle günah ve kötülüğe karşı tutum ile ilgili konularda) sunar.¹⁶³

¹⁵⁶Nicole Kelley, "Astrology in the Pseudo-Clementine Recognitions", *The Journal of Ecclesiastical History* 59.4 (2008), s. 612-613; Bakker, *Bar Daysan's Book of the Laws of the Countries*, s. 16.

¹⁵⁷Nathanael Andrade, "Bar Daysan of Edessa and memories of Christian persecution in the Near East", *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, 62.1 (2019): s. 94.

¹⁵⁸Nicole Kelley, "Astrology in the Pseudo-Clementine Recognitions", s. 613; Bakker, *Bar Daysan's Book of the Laws of the Countries*, s. 16.

¹⁵⁹Hayes, *Urfa Akademisi*, s. 97; Ute Possek, "Bar Daysan's Influence On Late Antique Christianity", s. 94-95.

¹⁶⁰Newbold, "Bar Daysan and the Odes of Solomon", s. 166-167.

¹⁶¹Hayes, *Urfa Akademisi*, s. 98, 101.

¹⁶²Hayes, s. *Urfa Akademisi*, 98, 101; Newbold, "Bar Daysan and the Odes of Solomon", s. 168.

¹⁶³Newbold, "Bar Daysan and the Odes of Solomon", s. 168-170, 173.

■ Bar Daysan'ın sığındığı Ani Kalesi, Kars ilinin doğusunda Ocaklı Köyü sınırlarında yer almaktadır.

Bar Daysan'a atfedilen diğer bir şiir, *Ruh Üzerine Şiir* adlı şiiri, *Yahudi Tuma'nın İşleri* adlı eserde yer almaktadır. *Ruh Üzerine Şiir*, burada yer alan diğer şiirlerden yapı bakımından çok farklıdır. Bu ilahi'de de vezin ve koşutluk vardır; sözcük seçimi ve cümle dizilimi Süryanice'ye özgüdür; birkaç Latince sözcük hariç, dil Süryanice'dir; ancak Bar Daysan'da bulmayı beklediğimiz Helen etkisinin izleri görülmez.

Bu metinde, 224 yılında yıkılan Part imparatorluğunun hala güçlü olduğuna ve Irak'taki Maysan kentinin Doğunun büyük ticaret merkezi olduğuna dair vurgu vardır. Bu yüzden, Hayes'e göre bu şiir, M.S. 180-220 yılları arasında, Bar Daysan'ın bir öğrencisi tarafından yazıldı. Konusu, Mısır'ın derinliklerine yolculuk yaparak ejderhanın koruduğu inciye aramakta olan bir prensin hikâyesi aracılığıyla ruhun göksel bedeninin aranmasıdır.¹⁶⁴ Segal, monarşi altındaki zengin Edessa aristokrasisinin çocuklarını Antakya, Beyrut, İskenderiye veya Yunanistan'a göndermeyi alışkanlık haline getirdiği uygulamanın kaynağının muhtemelen *Yahudi Tuma'nın İşleri*'ndeki bu şiir olduğunu belirtir.¹⁶⁵

Efraim'den edindiğimiz bilgiler ışığında, Bar Daysan'a ait olduğu düşünülen diğer iki eserden biri, *Gizemler Kitabı* (the Book of Mysteries) adlı bir eserdir.¹⁶⁶ Diğer eser ise Platonculara karşı- özellikle de maddi ve maddi olmayan cisimler arasındaki farka odaklanan *Domunus* olarak adlandırılan, çağ-

daşlarından biri olan Süryani filozof Albinus'a (M. 152 civarı) karşı yazdığı ilmi bir eserdir. Bu eser, maddenin kökeni üzerine bir tartışma içermekteydi. Her ne kadar bu eser günümüzde mevcut olmasa da Bar Daysan'ın öğrencisi tarafından yazılmış olan *Yasalar Kitabı*'nın dört temel unsurunun (rüzgar, su, ateş, ışık) maddesel olduğunu, maddeyi tanrının yaratmadığını vurguladığı maddenin kökeni¹⁶⁷ ile ilgili tartışmalar, bir nebze olsun bu eserin içeriğini tahmin etmemize yardımcı olacaktır. Ayrıca muhtemelen Süryanice kaynaklara bağlı kalan İbn el-Nedim, *Fihrist* adı verilen eserinde Bar Daysan'a ait olduğunu belirttiği üç kitaptan bahseder: *Aydınlık ve Karanlık (al-Nürwa'l-Zolma)*, *Gerçeğin Ruhsal Özü (Rūhānīya al-Ḥaqq)* ve *Değişkenler ve Kararlılar (al-Motaḥharrekwa'l-jamād)*.¹⁶⁸

216'da Roma İmparatoru Caracalla'nın IX. Abgar'ı yenilgiye uğratmasının ardından Ermenistan'a sürülen Bar Daysan, hayatının bu son dönemlerinde iki eser yazdı. Birincisi, *Hindistan Kitabı (De India)* adlı bir eserdir. Bar Daysan, bilgilerini Roma imparatoru Heliogabalus'un bir gezgin rahibi olan Hint Büyükelçisi Sramana'dan aldığı bu eserin birkaç bölümü Porfiry ve Stobaeus tarafından korunur.¹⁶⁹ Sürgünde yazdığı tahmin edilen diğer bir eseri ise Ermenistan'ın bilinen ilk ilahi yazarı olan Movses Khorenatsi (MS. 410–490)'nin *History of Armenia* (Ermeni Tarihi) adlı eserinde bahsi geçen *Ermeni Tarihi* adlı bir eserdir.

¹⁶⁷Nicola Denzey, Bar Daysan of Edessa", s. 166, 169.

¹⁶⁸Skjærvø, "Bardesanese", *Encyclopaedia Iranica*.

¹⁶⁹Hugh George Rawlinson, *Intercourse Between India and the Western World: From the Earliest Times of the Fall of Rome*. Asian Educational Services, 2001, s. 142.

¹⁶⁴Hayes, *Urfa Akademisi*, s. 99-101.

¹⁶⁵Segal, *Edessa the blessed city*, s. 31.

¹⁶⁶Skjærvø, "Bardesanese", *Encyclopaedia Iranica*.

Movses Khorenatsi (Haroneli Musa), Ani Kalesine sığınan Bar Daysan'ın orada kralların eylemlerinin de kaydının tutulduğu tapınak kayıtlarını okuduğunu; bunlara kendi zamanının olaylarını eklediğini, hepsini Süryanice yazdığını ancak kitabın daha sonra Yunanca'ya çevrildiğini belirtmektedir. Her ne kadar bu ifadenin doğruluğu tartışılsa da, bir gerçeklik payına da sahip olduğu kesindir.¹⁷⁰

Son olarak, Ute Possekel, Bar Daysan'a *Bar Daysan'ın Şifresi* adı verilen bir şifre atfetmektedir. Bu şifre, "*Bar Daysan'ın Alfabeti*" adı verilen bir alfabeye göre kısa metinlerin ve harflerin sayısal değerine göre kodlanmasını esas almaktadır. Bu şifre, Süryaniler tarafından Yunan aslından uyarlanmıştır ve "Greo-Romen kültürüyle somut bir bağlantının" da kanıtıdır. Gerçekte, bu kodlamanın Bar Daysan'ın ölümünden yaklaşık 300 yıl sonra kullanılmaya başlandığı ve bu alfabenin daha sonraki elyazmalarında ortaya çıktığı saptansa da Possekel'in iddiasına göre, bu kodlama eski Süryanice el yazmalarında görülen bir karalama alışkanlığıdır ve sapkın olarak ün salan Bar Daysan'ın, Julius Afrikanus ile kişisel tanışıklığı sırasında bu şifreyi Afrikanus'tan öğrenmesi ihtimali çok yüksektir.¹⁷¹

SONUÇ

Bar Daysan, Edessa sarayında yetişmiş ve Edessa aristokrat kültürünün önemli bir temsilcisi olmuştur. Edessa'nın coğrafi konumu gereği farklı kültürlerin karşılaşma alanında oluşu, Bar Daysan'ın düşünce dünyasının şekillenmesinde önemli bir etken olmuştur. Öte yandan Edessa'nın Roma-Part sınırında yer almasının verdiği gerilim ve Roma'nın Hristiyanlara karşı uyguladığı çetin politikalar, ilk Hristiyan krallık olan Edessa'nın siyasi varlığını tehdit etmiştir. Roma ile ilişkilerini iyileştirmeye çalışan Edessa kralları, Yunan kültürü-

¹⁷⁰ John Arendzen, "Bardanes and Bardesanites". İçinde: Herbermann, Charles (ed.). Catholic Encyclopedia. New York: Robert Appleton Company, 1913.

¹⁷¹ Ute Possekel, "Bar Daysan's Influence On Late Antique Christianity", s. 108-109, 111-112, 114.

KAYNAKÇA

- Adler, William. "Sextus Julius Africanus and the Roman Near East in the third century". *The Journal of the ological studies* 55.2 (2004): s. 520-550.
- Adler, William. "Sextus Julius Africanus And The Roman Near East In The Third Century." *The Journal of The ological Studies*, vol. 55, no. 2, 2004, pp. 520-550.
- Andrade, Nathanael. "Bardaisan of Edessa and memories of Christian persecution in the Near East." *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 62.1 (2019): 86-105.
- "Audaus". *Encyclopedia Britannica*. 2 (11th ed.). 1911.
- Arendzen, John (1913). "Bardanes and Bardesanites". In Herbermann, Charles (ed.). *Catholic Encyclopedia*. New York: Robert Appleton Company.
- Bakker, Dirk. *Bardaisan's Book of the Laws of the Countries: a computer-assisted linguistic analysis*. Diss. Leiden Institute for Religious Studies, Faculty of the Humanities, Leiden University, 2011.
- Barnard, Leslie W. "The Origins and Emergence of the Church in Edessa during the First Two Centuries AD." *Vigiliae christianae* 21.1 (1967): 161-175.
- Bauer, Walter. *Orthodoxy and heresy in earliest Christianity*. Philadelphia: Fortress Press, 1971.
- Brock, Sebastian. "Didymus the Blind on Bardaisan". *The Journal of Theological Studies*, vol. 22, no. 2, (1971): s. 530-531.
- Bryson, Daniel. *A History of Textual Violence: What Two Lacunae in Bardaisan of Edessa's Book of the Laws of Countries Can Tell Us about More Than Two Thousand Years of Homophobia*. Diss. The Claremont Graduate University, 2013.

Bu çalışmada, Edessa'nın bilinen ilk filozofu ve önemli bir Hristiyan teoloğu olarak karşımıza çıkan Bar Daysan'ı, dönemin kültürel ve politik bağlamı içerisinde ele almaya çalıştık. Bar Daysan'nın sahip olduğu dini-felsefi bilgi birikimi ve aristokratik yeteneklerinin, II. yüzyıl Edessa Krallığı'nın Roma ile ilişkilerinin şekillenmesinde önemli bir etkisi vardı.

nün önemli bir temsilcisi olan ve Roma pagan geleneklerinin bilgisine sahip Bar Daysan ile karşılıklı çıkar ilişkileri kurmuştur. Bu çalışmada, Edessa'nın bilinen ilk filozofu ve önemli bir Hristiyan teoloğu olarak karşımıza çıkan Bar Daysan'ı, dönemin kültürel ve politik bağlamı içerisinde ele almaya çalıştık. Bar Daysan'nın sahip olduğu dini-felsefi bilgi birikimi ve aristokratik yeteneklerinin, II. yüzyıl Edessa Krallığı'nın Roma ile ilişkilerinin şekillenmesinde önemli bir etkisi vardı. Bar Daysan'ın sahip olduğu kültürel miras, kendi döneminin kültürel, dini, etnik, siyasi ve daha birçok alan ile ilgili çok şey açıklama potansiyeline sahiptir.

- Buck, Christopher. "From Myth to Symbolism: The Ghost of Bardaisan in the Hymns of St. Ephrem the Syrian". *Center for Religious Studies*, (1992), s.1-39.
- Burkitt, F. Crawford. *Early Eastern Christianity: St. Margaret's Lectures, 1904, on the Syriac-speaking Church*. John Murray, 1904.
- Cosgrove, Charles H. "Singing Thomas: Anatomy of a Sympotic Scene in Acts of Thomas". *Vigiliae Christianae* 69.3 (2015): 256-275.
- Cureton, William, ed. *Spicilegium Syriacum: Containing Remains of Bardesan, Meliton, Ambrose and Mara Bar Serapion*. Vol. 67. Rivingtons, 1855.
- Denzey, Nicola. "Bardaisan of Edessa." *A Companion to Second-Century Christian 'Heretics'*. Brill, (2005). 159-184.
- "Didymus The Blind", *Encyclopaedia Britannica*.
- Drijvers, H. J. W. "Quqand the Quqites: An Unknown Sect in Edessa in the Second Century A.D." *Numen*, vol. 14, no. 2, (1967), s. 104-129.
- Drijvers, Han JW. "The School of Edessa: Greek Learning and Local Culture". *Centres of Learning*. Brill, (1995): 49-59.
- Drijvers, Jan Willam. "The Protonike Legend and the 'Doctrina Addai'." *Studia Patristica XXXIII*. 1997. 517-523.
- Ekinci, Abdullah. "Antik dönemde Edessa'nın Kültürel Arka Planı ve Bar Daysan". *Harran ve Çevresi, Şanlıurfa: Elif Matbaası*, 2019: s. 435-46.
- Ekinci, Abdullah. *Ortaçağ'da Urfa: (Efsane, Tarih, İnanç, Bilim ve Felsefe Kenti)*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2006.
- Eyland, Peter. "Early Christianity with Peter Eyland The diffusion of Christianity on both sides of the Roman Eastern Frontier." *Syriac Studies* (2012).
- Fox, Robin Lane. "Ancient hunting: from Homer to Polybios." *Human landscapes in classical antiquity*. Routledge, (2013): 133-167.
- Fredericksen, Linwood. "St. Clement of Alexandria". *Encyclopedia Britannica*
- Graham, Mark W. *News and frontier consciousness in the late Roman Empire*. University of Michigan Press, 2006.
- Griffith, Sidney. "Christianity in Edessa and the Syriac-Speaking World: Mani, Bar Daysan and Ephraem; The Struggle for Allegiance on the Aramean Frontier". *Journal of the Canadian Society for Syriac Studies* 2 (2002): 5-20.
- Hayes, E. R., and Yaşar Günenç. *Urfa Akademisi*. Yaba, 2005.
- Jones, AS Duncan. "A Homily of St. Ephrem." *The Journal of Theological Studies* 5.20 (1904): 546-552.
- "Theodore Bar Koni", *Encyclopaedia Britannica*.
- Kelley, Nicole. "Astrology in the Pseudo-Clementine Recognitions." *The Journal of Ecclesiastical History* 59.4 (2008): 607-629.
- Keresztes, Paul. "The Emperor Septimius Severus: a Precursor of Decius." *Historia: Zeit schrift für Alte Geschichte* H. 5 (1970): 565-578.
- Malouf, Lucien. "Agapios of Hierapolis". *New Catholic Encyclopedia*. 2. Auflage. Band 1, Detroit (2003): s. 173.
- Mc Collum, Adam Carter. "Ephrem, Against Heresies, Hymn 22".
- Morehouse, Robert Joseph. *Bar Dayşân and Mani in Ephraem the Syrian's Heresiography*. Diss. Catholic University of America, 2013.
- Newbold, Wm. Romaine. "Bardaisan and the Odes of Solomon". *Journal of Biblical Literature*, vol. 30, no. 2, (1911): pp. 161-204.
- Patterson, Stephen J. "The View from Across the Euphrates". *The Harvard Theological Review*, vol. 104, no. 4 (2011): s. 411-431.
- Petrecko, O. M. "The Police of The Severan Dynasty Towards Christianity." *Chronology in the Timeline of Historical Knowledge*: 104-119.
- Possekkel, Ute. "Bardaisan's Influence On Late Antique Christianity." *Hugoye: Journal of Syriac Studies* 21.1 (2018).
- Possekkel, Ute. "Bardaisan and Origen on Fate and the Power of the Stars." *Journal of Early Christian Studies* 20.4 (2012): 515-541.
- Ramelli, Ilaria. "Bardaisan of Edessa: A Reassessment of the Evidence and a new Interpretation." USA: Gorgias, (2009).
- Rawlinson, Hugh George. *Intercourse Between India and the Western World: From the Earliest Times of the Fall of Rome*. Asian Educational Services, 2001.
- Ross, Steven K. *Roman Edessa: Politics and Culture on the Eastern Fringes of the Roman Empire, 114-242 CE*. Routledge, 2000.
- Segal, Judah Benzion. *Edessa 'the blessed city'*. Oxford: Clarendon Press, 1970.
- Skjærvø, Prods Oktor. "Bardesan" *Encyclopaedia Iranica*, Cilt III. Fasikül. 7-8, 1988.
- Uciecha, Andrzej. "Manichaeism in the context of Ephraim's polemics with the Bardesanian doctrine and the system of Marcion in Proserefutations", *Vox Patrum* 52.2 (2008): s. 1199-1211.
- "Valentinus", *Encyclopedia Britannica*.
- Wm. Romaine Newbold. "The Syriac Dialogue 'Socrates.' A Study in Syrian Philosophy." *Proceedings of the American Philosophical Society*, vol. 57, no. 2, (1918): pp. 99-111.
- Wood, Philip and Kristian S. Heal. "Edessa." *The Encyclopedia of Ancient History* (2013).

Ruha'da
bir
münazaa
konusu

SU ve DEĞİRMENLER

Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ
Dr. Murat POLAT

Ruha'da bir münazaa konusu:

Su ve Değirmenler*

Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ
Dr. Murat POLAT

“

Ruha'da akan suyu paylaşmak ve bölüşmek konusunda ahali zaman zaman birbirleriyle anlaşamamıştır. Suyun kullanım hakkını elinde bulunduranlarla suyun tasarrufu konusunda hiçbir alakası olmayan kişiler arasında ya da hakça bir yol izlemeyerek suyun tamamını kullanmak isteyenler arasında münazaalar eksik olmamıştır.

”

XVIII. yüzyıl Avrupa'da sanayi devriminin boy attığı bir yüzyıldır. Bu yüzyıl; sanayi devriminde Fransa ve İngiltere'nin birbirleriyle rekabet ettiği,¹ yorulmak bilmeyen, ısıyı işe dönüştüren makinaların Avrupa'da insan emeği yerine kullanıldığı yüzyıldır.² Bu tarihlerde sanayileşme hareketleri Osmanlı Devleti'nde Avrupa'daki kadar atılım halinde değildi. Osmanlı Devleti'nin her yerinde buğday, arpa gibi tarım ürünleri genellikle akarsuyun olduğu yerlerde su değirmenleriyle, akarsuyun olmadığı yerlerde hayvan gücü ile çalışan değirmenlerle ya da insan gücü ile çalışan düzeneklerde öğütülür ve işlenirdi.

¹Immanuel Wallerstein, *Modern Dünya Sistemi Kapitalist Dünya Ekonomisinin Büyük Yayılmının İkinci Evresi 1730-1840*, çev. Latif Boyacı (İstanbul: Yarn, 2011), III/13-64.

²Michael Mann, *İktidarın Tarihi Sınıfların ve Ulus Devletlerin Yükselişi 1760-1914* (Ankara: Phoenix Yayınları, 2012), II/104.

* Bu çalışma, Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ yönetiminde Murat POLAT tarafından hazırlanan "XVIII. Yüzyılda Ruha'da Mütegalibe Hareketleri" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

XVII ve XVIII. yüzyılda Ruha sancağında buğday, arpa gibi tarım ürünleri su değirmenlerinde işleniyordu. Ruha'da su ve değirmen önemliydi. Ruha'da XVII ve XVIII. yüzyılda su ve su değirmeni kaynaklı birçok anlaşmazlık çıkmıştır. Bu anlaşmazlıklar taraflar arasında çözümlenememiş ve çözümlenemeyen sorun olarak hükümet merkezine şikâyet olarak yansımıştır. Bugüne kadar Ruha sancağında su ve değirmenlerden kaynaklı münazaalar konu almış bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmayla birlikte Ruha'da su ve değirmen üzerine olan ihtilaflar, suyun ve değirmenin Ruha köylüsü için önemi ortaya konacaktır.

Ruha'da reaya arasında ya da reaya ile askerî sınıf arasında birçok anlaşmazlık yaşanmıştır. Ruha'da yaşanan anlaşmazlıklardan ikisi su ve su üzerine inşa edilmiş değirmenlerin sebepsiz yere yıktırılması ve yakılması sonucu ortaya çıkmıştır.

Su değirmenleri, su ile çalışan bir yapıya sahiptirler. Ruha ahalisinin değirmenlerden kaynaklı münazaalarını ortaya koymadan önce Ruha'da sulardan kaynaklı çekişmeleri açıklamakta fayda vardır.

1. Ruha'da Su Münazaaları

Ruha'da birçok akarsu bulunuyordu. Ruha'da bulunan akarsulardan bazıları Yalak suyu,³ Fırat nehri,⁴ Cülab Nehri,⁵ Nehr-i Ayn-ı Hazret-i Halilü'r-Rahman'dır.⁶ Ruha'da fazla sayıda akarsuyun ve değirmenin bulunması Ruha'da yer isimlerini de etkilemiştir. Suyun ve değirmenin ismini verdiği bazı mekânlar: Karapınar Köyü,⁷ Kırkpınar, Akpınar mezraaları,⁸ Candeğirmen,⁹ Handeğirmen'dir.¹⁰

³ BOA. A.DVNS. ŞKT. 80. 266; BOA. A.DVNS. ŞKT. d. 23.

⁴ BOA. C.DH. 28.1381; BOA. C. DH. 5.201; BOA. HAT. 78.3246.

⁵ BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 123.140; BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 136.242.

⁶ BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 102.57.

⁷ BOA. A. DVNS. AHK. CZRK. d. 24. 16; BOA. DVNS. AHK. CZRK. d. 24.20.

⁸ BOA. TT. d. 998.101. s. 211.

⁹ BOA. AE. SMMD. IV.64. 7513.

¹⁰ BOA. TKGM. d. 330.4.

Ruha dışında bulunan Karakoyun nehrinin kullanım hakkı mülkiyet üzere Şeyh İsmail'e aittir. Şeyh İsmail Karakoyun Nehri'nden kendi ekili arazilerini suladıktan sonra geriye kalan suyu başkalarına kira yöntemiyle satarken kötü niyetli insanlar Şeyh İsmail'in Karakoyun suyunu kullanmasına ve kiraya vermesine engel olmuşlardır.

■ 80'li yıllarda Karakoyun Deresi (Şanlıurfa Valiliği arşivi)

■ GAP ile birlikte büyük oranda suya kavuşan bölge çiftçisi arasında, sulama sırası sorun olmaya devam etmektedir.

Ruha'da yaşanan su çekişmelerinde bir köye akan su, eskiden beri herkes tarafından kullanılırken genellikle aynı köyden olan bazı kişiler suyu kendi çıkarları için kullanmaya çalıştıkları olmuştur. Köyün suyunu kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak isteyen bu kişilerin suyu eski yatağından çıkartarak kendi istedikleri yöne, tarafa sevk ettikleri görülmüştür.¹¹ Suyu eski mecrasından çıkartan kişi ya da kişilerin amaçlarından biri inşa etmiş oldukları değirmenlerini su kuvvetiyle çalıştırmak¹² diğer amaç ise kendi tarlalarını sulamaktır. Ruha'da bazı nehir ve akarsuların kullanımında teamüller oluşmuştur. Bu teamüller kişilerin ya da köylülerin suyu münavebe usulüyle kullanmalarıdır.¹³

Ruha'da akan suyu paylaşmak ve bölüşmek konusunda ahali zaman zaman birbirleriyle anlaşamamıştır. Suyun kullanım hakkını elinde bulunduranlarla suyun tasarrufu konusunda hiçbir alakası olmayan kişiler arasında ya da suyun tasarrufunda hakça bir yol izlemeyerek suyun tamamını kullanmak isteyenler arasında münazaalar eksik olmamıştır. Ruha dışında bulunan Karakoyun nehrinin kullanım hakkı mülkiyet üzere Şeyh İsmail'e aittir. Şeyh İsmail Karakoyun Nehri'nden kendi ekili arazilerini suladıktan sonra geriye kalan suyu başkalarına kira yöntemiyle satarken kötü niyetli insanlar Şeyh İsmail'in Karakoyun suyunu kullanmasına ve kiraya verme-

“
Suyu eski mecrasından çıkartan kişi ya da kişilerin amaçlarından biri inşa etmiş oldukları değirmenlerini su kuvvetiyle çalıştırmak, diğer amaç ise kendi tarlalarını sulamaktır. Ruha'da bazı nehir ve akarsuların kullanımında teamüller oluşmuştur.
”

sine engel olmuşlardır. Şeyh İsmail kendi tasarrufunda olan suyun kullanılmasının engellenmesi üzerine İstanbul'a giderek şikâyetçi olmuştur. Şikâyet üzerine Temmuz 1726 tarihinde Şeyh İsmail'in tasarrufu altında olan Karakoyun nehrinden bağ ve arazisini sulaması ve kalan suyu başkalarına kiralamasını engelleyenlerin bunu yapmamalarına hüküm verilmiştir.¹⁴

¹¹ BOA. A. DVNS. AHK. CZRK. d. 24.18.

¹² BOA. A. DVNS. ŞKT. d.136. 242.

¹³ BOA. A. DVNS. AHK. CZRK. d. 24. 20.

¹⁴ BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 108.219.

■ *Yakın zamana kadar sulama amaçlı kullanılan Cülab suyu günümüzde kurumuş, yağışlı yıllarda su toplamaktadır.*

Ruha'da suyun kullanımı konusunda bazı köyler arasında teamüller oluşmuştur. Bu teamülün olduğu köyler Kabacık, Telaver ve Seksen viran köyleridir. Altmış günlük su kullanım uygulamasına göre Kubacık ve Telaver köylerinin suyu kırk gün, Seksenviran (Seksennören) köylerinin suyu yirmi gün süre ile kullanmaları gerekiyordu. Ancak Seksenviran köylüleri teamüllere uymayarak suyu sürekli kullanmak istemişlerdir. Bu maksatla Cülab nehrinden Kubacık ve Telaver köyüne akan suyun mecrası değiştirilmiştir. Seksenviran köyünün zorbaları bununla da kalmayarak Cülab nehrinden Kubacık ve Telaver'e uzanan su yollarını tahrip etmişlerdir. Kubacık ve Telaver köyü malikâne usulüyle işletilen köylerdir. Bu nedenle bu köyün malikânesini elinde bulunduran Mehmet ve köy ahalileri İstanbul'a giderek şikâyetçi olmuşlardır. Şikâyet sonucu kadime aykırı uygulamalardan kaçınılması ve Seksenviran köyünün zorbalarının kanuna aykırı hareketlerinin önlenmesine hükmedilmiştir.¹⁵

“

Ruha'da üzerinde niza olunan nehirlerin başında Cülab nehri geliyordu. Cülab nehri Ruha'da eski zamanlardan beri bilinen bir nehirdi. Bu nehirden yapılan sulama işlerinde çok çekişmeler olmuştur.

”

Ruha'da üzerinde niza olunan nehirlerin başında Cülab nehri geliyordu. Cülab nehri Ruha'da eski zamanlardan beri bilinen bir nehriydi. Bu nehirden yapılan sulama işlerinde çok çekişmeler olmuştur. Ruha kadısı Mustafa Efendi Ruha mahkemesine gelen Cülab nehri konusundaki bir anlaşmazlığı hükümet merkezine yazarak yaşanan soruna çözüm aramıştır. Cülab nehri üzerinde ziraî alanları sulama konusunda ihtilafa düşen bazı köylüler sulama alanlarına müdahale edildiği gerekçesiyle Ruha Kadısı Mustafa Efendiye başvurmuşlardır. Cülab nehrinin suları ile sulama konusunda sorun yaşayan köy ve köylülerin isimleri Rakka ahkâm defterine kaydedilmemiştir. Ancak Cülab nehrinden köylülerin mezruatını sulamasına engel olan kişi Ruha merkezinde yaşayan Hazineदार Selim Ağadır. Hazineदार Selim Ağa, Bere Giran köyüne malikâne yöntemiyle mutasarrıftır. Hazineदार Selim Ağa kendi malikâne köyüne Cülab suyunu akıtabilmek için bir bent inşa ettirmiştir. Hazineदार Selim Ağa'nın inşa ettirdiği bent diğer köylere suyun geçişini engellediğinden Ruha kadısı Mustafa Efendi durumu hükümet merkezine bildirmiştir. Mayıs 1745 tarihinde Ruha Kadısı Mustafa Efendi'ye diğer köylülerin mağduriyetinin giderilmesi için kanun üzere hareket etmesi yönünde hüküm gönderilmiştir.¹⁶

Ömer, Cülab nahiyesinde Ayn-ı Halil köyüne malikâne yöntemiyle mutasarrıf olmuştur. Ömer Ayn-ı Halil köyü ekili alanlarını eskiden beri Cülab nehrindeki suyla sulamıştır. Ancak isimleri şikâyet defterinde belirtilmeyen bazı kişiler Cülab nehrinden Ayn-ı Halil köyüne akan suyun önüne kesecek bu köyün tarımsal faaliyetlerinin durmasına dolayısıyla

¹⁵BOA. A. DVNS. AHK. CZRK. d. 24.18.

ziraî istihsalatın kesilmesine neden olmuşlardır. Malikâne köyünün zarara uğraması üzerine Ömer İstanbul'a bir dilekçe yazarak mağduriyetinin giderilmesi için emr-i şerif talep etmiştir. Ömer'in talebi hükümet merkezinde değerlendirilerek sonuçlandırılmış, Rakka beylerbeyi ve Ruha kadısına Ekim 1730 tarihinde bir hüküm yazılmıştır. Bu hükümle Ayn-ı Halil köyüne Cülab nehrinden akan suyun kesilmesinin önlenmesi emri verilmiştir.¹⁷

Çekişmeye sebep olan sulardan bir tanesi de Nehr-i Ayn-ı Halilü'r-Rahman suyuydu. Bu su Ruha dışındaki bahçelerden nebean ediyordu. Bu su ile şehir dışındaki bahçeler ve şehrin içerisindeki bağ ve bahçeler, bahçe ve bağ sahiplerinin ellerinde bulunan hüccet-i şer'iyelerine göre sulanıyordu. Ancak şehir içerisinde bu sudan sulama hakkı olmayan bağ ve bahçeler de sulanınca Nehr-i Ayn-ı Halilü'r-Rahman suyunun çıktığı bağ ve bahçe sahipleri Ruha mahkemesine gelerek bu durumu şikâyet etmişlerdir. Yapılan şikâyet hükümet merkezinde ma'kes bularak Nehr-i Ayn-ı Halilü'r-Rahman'ın suyu ile Ruha içerisinde sulama hakkına sahip kişilerin bahçelerinin mutad-ı kadime göre sulanması ancak sulama hakkı olmayan bağ ve bahçe sahiplerinin Nehr-i Ayn-ı Halilü'r-Rahman suyundan yararlanmaması konusunda hüküm verilmiştir.¹⁸

Ruha'ya bağlı Sulhan Bendir köyünde yaşayan Ali Beyli Cemaati ahalisi, Yalak Suyu kenarına iskân edilmiştir. Köy ahalisi köylerine gelen bu su ile tarlalarını suluyor ve içme suyu olarak kullanıyordu. Suyun kullanım hakkı Ali Beyli Cemaati'nin iken aynı köyden Masasa Bey adında bir kişi Yalak

“
Çekişmeye sebep olan sulardan biri de Nehr-i Ayn-ı Halilü'r-Rahman suyuydu. Bu su Ruha dışındaki bahçelerden nebean ediyordu. Bu su ile şehir içindeki ve dışındaki bağ ve bahçeler, sahiplerinin ellerinde bulunan hüccet-i şer'iyelerine göre sulanıyordu.
”

Suyu'nun üstüne iki göz değirmen inşa ettirerek köylülerin kullandığı suyun yönünü kendi değirmenine döndürmüştür. Köyün suyunun değirmene akmasıyla birlikte köylüler mahsullerini sulayamadıkları gibi içme suyu noktasında da darlığa düşmüşlerdir. Köye akan suyun kesilmesi ve köylülerin mağdur olması üzerine Ali Beyli Cemaati ahalisi hükümet merkezine giderek Masasa Bey'in haksız yere köyün suyunu kesmesini şikâyet ederek emr-i şerif talebinde bulunmuşlardır. Köy ahalisinin talebi üzerine Haziran 1724 tarihinde köylülerin bu davalarının hak ve adalet üzere görüşülmesi için Rakka (Ruha) valisine ve Ruha kadısına hüküm gönderilmiştir.¹⁹

¹⁷ BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 123.140.

¹⁸ BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 102.110.

¹⁹ BOA. A. DVNS. ŞKT. 80. 266.

■ Nehr-i Ayn-ı Halil'ür Rahman suyu 2000'li yılların başına kadar bahçelerin sulamasında kullanılmıştır.

■ Karakoyun Deresi üzerine kurulu değirmenlerden birinin mevkisi. 1-Değirmen binası. 2-Suyun önüne bent yapılarak yükseltilip, değirmen çarkına akıtıldığı nokta.

Köprülük köyündeki İbrahim²⁰ Mekme Oruç köyü malikâne sahibi Ali,²¹ Mamuca köyünden²² Hacı Halil b. Hacı Ganem,²³ Azni köyünden Ömer, Seyyit Ömer ve Şerir,²⁴ Bozabad nahiyesinden Ördek köyü ahalisi,²⁵ su ile ilgili sorunlar yaşamıştır.

2. Ruha'da Değirmen Münazaaları

İlk çağlardan itibaren insanlar tahıl tanelerinin işlenmesine gereksinim duymuşlardır. Tahıl tanelerini öğütmeye yarayan ilk aletler bugünkü havanlara benziyordu.²⁶ Su değirmenleri ortaçağ Avrupası'nda yalnızca tahıl öğütme işinde değil zeytinyağı çıkartmakta, kumaş, şeker²⁷ ve kâğıt üretimine kadar birçok alanda kullanılmıştır.²⁸ Osmanlı Devleti'nde su değirmenleri genel manada tahıl öğütmek amacıyla kullanılmıştır. Su değirmenleri çarklarının dönebilmeleri için akarsu ya da derelerin yeterli debiye sahip su potansiyeline sahip olması gerekiyordu.²⁹ Değirmen taşlarının dönebilmeleri için su, belirli

“
Ruha'da su üzerine yaşanan
çekişmeler; İnsanların kendi çıkarları
söz konusu olduğunda başkalarının
hak ve hukukunu çiğneme konusunda
cüretkâr davrandıklarını göstermiştir.

“
bir yükseklikten çarkların üzerine aktarılırdı.³⁰ İnsanlar ürettikleri tahılları su gücüyle çalışan değirmenlere getirirler ve burada tahıl istenilen büyüklüklere göre öğütülürdü. Değirmenler yalnızca tahılların öğütüldüğü mekânlar değildir. Değirmenler aynı zamanda sosyal mekânlardır. Buralarda insanlar birbirleri ile iletişimde bulunarak sohbet ederlerdir.³¹

Ruha'da birçok değirmen bulunuyordu.³² Bu değirmenlerden yirmi sekiz adedi bir vakfın işlettiği değirmenlerdi.³³ Vakıf değirmeni olan iki değirmen Divan Efendisi Vakfı ya da diğer

²⁰ BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 140.10.

²¹ BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 67. 12.

²² Bu köyde Divan Efendisi Vakfı'na ait ikli değirmen bulunuyordu. Bkz. VGM. DEF-TER. 2150. 2. 119.

²³ BOA. MSH. SSC. d. 8823.80.

²⁴ BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 130.52.

²⁵ BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 149. 165.

²⁶ Necat Kevseroğlu, "Kerkük Değirmenleri", *Bengi Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi* 2019/1 (2019), 6.

²⁷ Dilara Demirel - M. Gül Akdeniz, "Sanayileşme Öncesinde Geleneksel Şeker Üretim Yöntemleri ve Değirmenlerin Gelişimi", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12/1 (2019), 123.

²⁸ Carlo M. Cipolla, *Dünya Nüfusunun İktisat Tarihi*, çev. Mehmet Sırrı Gezgini (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 1992), 38.

²⁹ Ruhi Özcan, "Arşiv Belgeleri Diliyle Su Değirmenleri (Âsiyâb)", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 40 (2016), 196.

³⁰ İlker Yiğit - Ziya Çağrı Yazgan, "Osmanlı Dönemi Bir Sanayi İşletmesi Olarak Değirmenler: Tosya Nahiyesi Örneği (1578/1579)", *Erdem* 0/81 (2021), 179.

³¹ Adem Seymen, "Bayburt'ta Değirmencilik ve Etrafında Gelişen Kültürel Unsurlar", *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi* 4/9 (2021), 111.

³² Ruha'da bulunan ve isimleri tespit edilmiş olan değirmenlerle ilgili Tablo 1'i inceleyiniz. Ruha'da toplamda elli adet değirmen tespit edilmiştir. Fakat tabloda belgelerde bir ad verilmiş değirmenlere yer verilmiştir.

³³ BOA. TTH. d. 998. 109. s. 237; Osmanlı Arşivi D. Başkanlığı, 998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyar-ı Bekr ve Arab ve Zü'l-Kadriyye Defteri (937/1530) 1 (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire başkanlığı, 1998), 1/27.

Ruha'da tam yıl ve yarım yıl dönen değirmenlerin sayısı toplamı elliydi. Ruha'da bulunan elli değirmenin otuz altısı Cülab nahiyesinde bulunuyordu. Değirmenlerin Cülab nahiyesinde yoğunlaşması Ruha sancağının en büyük akarsuyu Cülab nehrinin bu nahiyeden geçmesinden kaynaklanmaktadır.

adıylı Abdurrahman Efendi bin Süleyman Efendi Vakfı'na aitti. Bu değirmenlere su değirmeni değil sel değirmeni deniyordu. Bu vakfa ait değirmenlerden bir tanesi Cülab nehri üstünde diğeri Karakoyun nehri üstündeydi. Vakfa ait üç değirmen ise satın alınarak vakfedilmiştir. Vakfedilen bu değirmenlerden iki tanesi Mamuca, bir tanesi ise Kambak köyünde bulunuyordu.³⁴ Ruha'da değirmence zengin olan nahie Cülab nahiyesiydi. Cülab nahiyesine bağılı Anaz, Mamuca³⁵ ve Yenice-i Ulya köylerinde de birer değirmen bulunuyordu. Ruha'da tam yıl ve yarım yıl dönen değirmenlerin sayısı toplamı elliydi. Ruha'da bulunan elli değirmenin otuz altısı Cülab nahiyesinde bulunuyordu. Değirmenlerin Cülab nahiyesinde yoğunlaşması Ruha sancağının en büyük akarsuyu Cülab nehrinin bu nahiyeden geçmesinden kaynaklanmaktadır.³⁶

Ruha'da sık yaşanan sorunlardan biri bazı değirmenlerin bir köyün kullandığı akarsuyun üzerine yapılarak köyün kullanması gereken suyu değirmenin kullanması ve böylece de köyün ekili alanlarının zarar görmesi üzerine yaşanmıştır. Değirmen köyün kullandığı akarsuyun üzerine kurulduğunda ekili ziraî alanların dışında suyun içme suyu olarak yararlanması da ortadan kalktığından dolayı köylüler mağduriyet yaşayabilmiştir.

³⁴VGM.DEFTER.2150.2.119.

³⁵ Bu değirmen yukarıda ismi geçen Divan Efendisi Vakfı'na sonradan vakfedilmiş olmalıdır.

³⁶Ahmet Nezihi Turan, *XVI. Asırda Ruha (Urfa) Sancağı* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1993), 132,133.

Ruha'da Elmacı İbrahim'in Horor denilen yerde Bey Değirmeni adından bir değirmeni vardır. Elmacı İbrahim bağ ve bahçesini Cülab nehrinden akan su ile suluyor ve değirmenini bu su ile çalıştırıyordu. Ancak Kaslaman köyü ahalipleri Cülab nehrinden kendi köylerine akan suya kanaat etmeyerek Horor'a akan suyu yatağından (mecra-yı kadiminden) çıkararak Kaslaman köyüne akıtmışlardır. Değirmenin çalışmasının durması, bağ ve bahçesinin zarar görmesine üzerine Elmacı İbrahim hükümet merkezine giderek bu durumu şikâyet etmiştir. Şikâyet üzerine Rakka vali ve kadısına Mayıs 1732 tarihinde hüküm gönderilerek kanuna aykırı bir şekilde Kaslaman köylülerinin yapmış olduğu eylemlerin engellenmesi istenmiştir.³⁷

Ruha'da yaygın olarak yaşanmış değirmen sorunlarından bir tanesi de var olan bir değirmenin biraz üst tarafına değirmen inşa etmektir. Cülab nehri üzerinde Mustafa isimli bir kişinin işlettiği Anaz değirmeni diye bir değirmen vardı. İsmail isimli bir kişi Anaz değirmenine yarım saat uzaklıkta bir mesafede harap bir değirmen satın almıştır. Ancak İsmail bu değirmeni tamir etmek yerine Anaz değirmeni yakınına bir değirmen inşa etmiştir. Oysa değirmenlerin çalışma prensibi suyun çarkları döndürme prensibine dayanır.

³⁷ BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 136.242.

Değirmen Adı	Bulunduğu Yer	Belgenin Adresi	Belgenin Tarihi
Ağ Değirmen	Cülab Nahiyesi	Osmanlı Arşivi D. Başkanlığı, Muhâsebe-i Diyar-i Bekr 1, 1/86.	29 Ekim 1590
Kab Değirmeni	Şehr Nahiyesi	Osmanlı Arşivi D. Başkanlığı, Muhâsebe-i Diyar-i Bekr 1, 1/86.	29 Ekim 1590
Dürc Değirmeni	Cülab Nahiyesi	Osmanlı Arşivi D. Başkanlığı, Muhâsebe-i Diyar-i Bekr 1, 1/87.	29 Ekim 1590
Sırrın Köyü Değirmeni	Sırrın Köyü	Turan, XVI. Asırda Ruha Sancağı, 132	

Tablo 1: Ruha'da bulunan Değirmenler

■ *Halilürrahman Suyu ile çalışan Boyahane (Yeraltı) Çarşısında bir su değirmeni. (Foto: M. Sadık Alican)*

Suyun çarkları döndürebilmesi için kuvvetli suya ihtiyaç vardır. İsmail'in Anaz değirmenine yakın değirmen inşa etmesi Anaz değirmeninin çalışmasını ve randımanını etkilemiştir. Mustafa, değirmeninin işlevsiz kalmasını üzerine mağduriyetini hükümet merkezine yapmış olduğu şikâyet ile giderebilmiştir.³⁸

Ruha'da değirmenler üzerindeki çekişmeler yalnızca suyun kullanılmasından kaynaklanmıyordu. Değirmen üzerindeki nizaların bazıları eşkıyalık olaylarından dolayı da olabiliyordu. XVI. yüzyıl sonunda değirmen basma³⁹ örnekleri azken; XVII ve XVIII. yüzyıllarda değirmenler daha fazla eşkıyanın hedefi olmuştur. Bektaş'ın bir değirmeni vardı. Şikâyet defterinde Bektaş'ın değirmeninin Ruha'da nerede olduğu belirtilmemiştir. Ruha'ya bağlı Suruç nahiyesinde⁴⁰ Aleyhanlı cemaatinden Göcü, Hüseyin, İsmail ve bazı diğer kişiler Bektaş'ın değirmenini yıkmışlar, değirmende olan mahsulatı gasp etmişlerdir. Bektaş hükümet merkezine giderek kendisine yapılan zulmü anlatmış ve şikâyetçi olmuştur. Aralık 1704 tarihinde hükümet merkezinden gönderilen hükmle Bektaş'a yapılan haksızlıkların giderilmesine hükmedilmiştir.⁴¹

³⁸ BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 72.248.

³⁹ BOA. AE. SSÜL.İ.5.284.

⁴⁰ Suruç bu belgede (A. DVNS. ŞKT. d. 41.327) Ruha'nın bir nahiyesi olarak ifade edilmiştir. Suruç bazı belgelerde müstakil bir sancak, bazı belgelerde ise Birecik'e bağlı bir nahiye olarak görülmüştür.

⁴¹BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 41. 327.

“
**Elmacı İbrahim bağ ve bahçesini
Cülab nehrinden akan su ile suluyor
ve değirmenini bu su ile çalıştırıyordu.
Ancak Kaslaman köyü ahalipleri Cülab
nehrinden kendi köylerine akan suya
kanaat etmeyerek Horor'a akan suyu
yatağından (mecra-yı kadîminden)
çıkartarak Kaslaman köyüne
akıtmışlardır. Değirmenin çalışmasının
durması, bağ ve bahçesinin zarar
görmesine üzerine Elmacı İbrahim
hükümet merkezine giderek bu
durumu şikâyet etmiştir.**

”
Bahadırlı Boy Beyi Kör Süleyman, kardeşleri Kara Mehmet, Mustafa ve Kör Ali yirmi-otuz arasındaki tüfekli kişilerle gelerek El-Hac Halil'in bulunduğu yerin evlerini yakmış ve burada birçok insanı öldürmüşlerdir.

Bu baskında var olan bir değirmen yakılmıştır.⁴² Bu durum Rumkale naibi tarafından hükümet merkezine bildirilmiş ve suçluların Rakka'ya sürülmesi kararlaştırılmıştır.⁴³

Osmanlı Devleti'nde bir yere değirmen inşası belirli kurallara bağlı olarak inşa edilebiliyordu. Rakka valisi müteveffa Ahmet Paşa ve Ahmet Paşa'nın adamları olan mütesellim Süleyman, ekmekçi başı Mehmet ve arpa emini Ali Harran, Harrin köyleriyle Ulubağ mezrasının olduğu yerlere değirmenler inşa ettirmişlerdir. Bu kişiler yukarıda isimleri zikredilen köylerin suyunu bu değirmene akıtarak köylerin mezruatının harap olmasına sebebiyet vermişlerdir. Bu köylere tasarruf eden Abdurrahman hükümet merkezine dilekçe yazarak haklarını aramıştır.⁴⁴

Ruha'ya bağlı Bozabad nahiyesi Tatar Bükü köyüne bir değirmen inşa edilmişti. Değirmeni inşa eden kişi vefat ettiğinde Murat isminde bir kişi değirmeni zorla ele geçirmiştir. Bu durum karşısında köy ahalisi ve Gazanfer Çavuş değirmenin hukukunu koruyabilmek amacıyla Ruha mahkemesine müracaat etmişlerdir. Ruha kadısı değirmene yapılan hukuksuzluğu hükümet merkezine bildirdiğinde, yapılan hukuksuzluğun giderilmesine hükmedilmiştir.⁴⁵

Ruha'da bina edilmiş değirmenlerin hepsi özel şahıs malı değildi. Bazı değirmenler vakıf değirmeni olarak işletiliyordu. Şeyh Ramazan Efendi'nin Babü'l-Emir mahallesinde Halvetiye tarikatı için bina eylediği tekke-i cedid için Harbende köyünde Türölçe Değirmeni ismiyle anılan bir bab ve aynı köyde iki bab değirmeni vakfetmişti.⁴⁶ Ruha'da Dilaver Paşa Vakfı teşekküllerinden Ruha merkezine yakın bir değirmen bulunuyordu. Bu değirmeni sekiz seneliğine Ruha sakinlerinden olan Çizmecioğlu isimli kişi üç yüz elli kuruşa kiralamıştı. Çizmecioğlu icar üzere işlettiği değirmenlerin kirasını ödememiştir. Çizmecioğlu'nun değirmen kirasından dolayı 1180 kuruş borcu olmuştur. Vakfın idarecilerinden olan Hatice Hanım isimli kadın, Çizmecioğlu'ndan değirmen kiralarnı tahsil edebilmek ve bu değirmeni Çizmecioğlu'ndan alarak başkasına kiraya vermek için İstanbul'a giderek Çizmecioğlu'nu şikâyet eder.

Bu durum karşısında Mayıs 1780 tarihinde Ruha kadısına bir hüküm gönderilerek Hatice Hanım'ın mağduriyetinin giderilmesi istenmiştir.⁴⁷ Çizmecioğlu Hasan ile Hatice Hanım'ın davası sonlanmamış ve Hatice Hanım ile oğlu Mustafa Rıfat yine Çizmecioğlu'nu şikâyet ederek mağduriyetlerinin giderilmesi için Divan'dan hüküm çıkartmayı başarmışlardır.⁴⁸

⁴² BOA. A. DVNS. AHK. CZRK. d. 24.84.

⁴³ BOA. A. DVNS. AHK. CZRK. d. 24.80.

⁴⁴ BOA. AE. SMHD. I. 195.15278.

⁴⁵ BOA. A. DVNSMHM. d. 80.37.

⁴⁶ BOA. TKGM. d. 412. 3.

⁴⁷ BOA. A. DVNS. AHK. CZRK. d. 25.3.

⁴⁸ BOA. A. DVNS. AHK. CZRK. d. 25. 6.

■ Boyahane Değirmeni, Gümrük Hanı ve Pazar Camii'nden akan Halilürrahman Suyu, Eskici Pazarı olarak bilinen yerde halen kundurucuların bulunduğu çarşıda Eskici Pazarı Değirmeni veya Pazar Değirmeni adıyla anılan değirmeni çalıştırır. Değirmen yeri fotoğraftaki şekilde iki dükkana çevrilmiş, iki dükkân arasında da mekanın su ile ilişkili olduğunu andıran bir çeşme yapılmıştır. (Foto: İbrahim Halil Şeker)

■ Geçmişte, üzerine değirmenler kurulan Germüş Köyü'ndeki su kaynağı ve bugünkü kalıntıları.

Vakıf değirmen statüsünde olan bir değirmen de Kara Kaya Nehri üzerinde inşa edilmiş değirmendir. Değirmen, El-Hac Ramazan tarafından 1485/1486 tarihinde kurulan vakfın bir parçası olarak hizmet veriyordu. Değirmen Sırrın köyüne yakın Germüş yolunda Kara Kaya nehri üzerinde bulunuyordu. Ayşe Hanım vâkıfın şartı gereği değirmenle ilgilenmiştir. Ancak Ayşe Hanım vefat edince değirmene Ayşe Hanım'ın kızı Hatice tasarruf etmiştir. Vakfın kurucusu olan El-Hac Ramazan erkek ve kız evladı kalmadığı takdirde değirmenin Medine-i Münevvere vakıflarına verilmesini vakfiyesinde belirtmiştir. Medine-i Münevvere'den Hacı Mehmet Ağa, El-Hac Ramazan'ın evladı kalmadığı gerekçesiyle değirmene el koymuştur. Durum mahkemeye intikal ettirildiğinde Ayşe Hanımın, Hatice Hanım'ın kızı olduğu tespit edilerek, değirmene tekrar Ayşe Hanım'ın tasarruf etmesi kararı alınmıştır.⁴⁹ El-Hac Ramazan tarafından bina ettirilen değirmen üzerindeki tartışmalar sönmemiştir. Hacı Ali isimdeki kişi değirmene haksız yere mülkiyet üzerine el koyunca değirmene tasarruf eden Hatice Hanım Ruha Mahkemesi'ne durumu bildirmiştir. Ruha kadısı da Hatice Hanım'ın tasarruf ettiği değirmenin haksız bir şekilde Hatice Hanım'ın elinden alınması üzerine İstanbul'a mektup yazarak Hatice Hanım'ın mağduriyetini bildirmiştir. Eylül 1724 tarihinde Divan, Hacı Ali'nin Hatice Hanım'ın değirmenini iadesine karar vermiştir.⁵⁰

Ruha'da İbrahimiye Medresesi Vakfı'na bağlı Cülab Nehri üzerinde bir değirmen (âsiyâb) bulunuyordu. Bu değirmeni El-Hac İbrahim Arabî isminde bir kişi işletiyordu. Bu değirmen Rakka yakınlarında bulunuyordu. Rakka dizdarı Ömer ve Mehmet El-Recep bu değirmene el koymuşlardır. El-Hac İbrahim Arabî değirmene olan müdahaleyi önlemek için hükümet merkezine dilekçe yazarak emr-i şerif talebinde bulunmuştur. El-Hac İbrahim Arabî'nin bu başvurusu üzerine Rakka dizdarı Ömer ve Mehmet El-Recep'in değirmene müdahalelerinin önlenmesi amacıyla Eylül 1726 tarihinde Rakka (Ruha) valisine ve Ruha kadısına hüküm gönderilmiştir.⁵¹ Rakka dizdarı Ömer'in müdahale ettiği değirmen bununla kalmamıştır. Rakka dizdarı Ömer, kendi ekili tarlalarını sulayabilmek için Hacı İbrahim ve Yusuf'un değirmenlerine akan suyun yatağını değiştirmiştir. Rakka dizdarı Ömer'in bu hamlesi karşısında Hacı İbrahim ve Yusuf haklarını hükümet merkezine bizzat giderek savunmuşlar ve kale dizdarının zulmüne boyun eğmemişlerdir.⁵²

SONUÇ

Ruha'da fazla sayıda değirmen bulunuyordu. Ruha'daki değirmenlerden bazıları vakıf değirmeni olarak hizmet ediyordu. Özel şahısların da kurmuş olduğu değirmenler bulunuyordu. Ruha'da değirmen sahipleri ya da değirmen işleten vakfın mütevellileri değirmenlerini kiraya verebiliyordu. Değirmen kiralayan bazı kişiler kimi zaman kiraladıkları değir-

⁴⁹BOA. AE.SAMD.III. 188.18188.1.1.

⁵⁰BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 102.57.

⁵¹BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 109. 216.

⁵²BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 104.29.

■ Sular şehri Edessa adıyla da anılan Şanlıurfa'da, Halilürrahman Suyu'nun aktığı güzergah boyunca çok sayıda yapı bugün daha işlevsel hale getirilebilecek durumdadır. Kanalizasyon altyapısının yenilenmesiyle su, bahçelere boşaldığı kısma kadar büyük oranda temiz olarak gelmektedir. Yukarıdaki fotoğrafta görünen değirmenden önce onlarca evin içinden geçen su, Hızanoğlu Sokağı boyunca sokak ortasında, yer altındaki kanalında akmaktadır.

menin kira bedelini hak sahiplerine ödemiyorlardı. Bu durum Ruha'da gerginliklerin çıkmasına sebebiyet veriyordu. Mağdur kişiler böyle durumlarda haklarını hükümet merkezine şikâyetle bulunarak alabiliyorlardı. Ruha'da değirmene dayalı ortaya çıkan bir diğer sorun; inşa edilen bazı değirmenlerin bir köyün suyunu tamamen azaltmasıydı. Değirmen inşa edilen yerden kimi zaman köye hiç su ulaşamazdı. Bu tür sorunlarda da ahali sorununu hükümet merkezine yaptığı şikâyet ile çözmüştür. Ruha'da birbirine yakın inşa edilen değirmenler suyun akım gücünü düşürdüğünden dolayı da birbirine yakın değirmenden ikinci değirmen hep zarar görmüş ve bu zarar sonucu mağdur olan değirmenci sorununu Divan'a gidermiştir. Değirmenlerin karşılaştığı bir sorun da eşkıyanın değirmenleri yıktırması ya da değirmenleri yakmasıdır. Değirmen konusunda mağduriyet yaşayan Ruhalı değirmenciler haklarını Divan'a başvurarak almışlardır. Ruha'da değirmenler üzerinde ortaya çıkan gerginliklerden anlaşılıyor ki herkesin istediği yere değirmen inşa ettirebilmesi mümkün değildir. İki değirmen arasında belirli mesafenin olması gerekmektedir. Bir köye akan suyun üstüne değirmen kurmak ya da değirmen olan bir yerin suyunu kesmek var olan teamüllerin hiçe sayılması anlamı taşımaktadır. Zira değirmenlerin kimseyi mağdur etmeyecek yerlere yapılması gerekiyordu.

Ruha'da yaşanan su ve değirmen ile ilgili münazaa çok sayıda yaşanmıştır. Kanunen suyu tasarrufu altında tutan kişinin tasarrufundaki suya bir başkasının el koymaya çalışması, su yatağının değiştirilmesi gibi uygulamalar; su sahiplerini mağdur etmişti. Mağduriyet yaşayan kişilerin haklarını savunması ve durumu yargı yoluyla çözme girişimleri meselenin daire-i adalette çözülmesi konusunda mağdurların göstermiş oldukları hassasiyeti açıklamaktadır. Su konusunda yaşanan münazaalar genellikle bir köye giden akarsuyun mecrasının değiştirilerek suyun inşa edilmiş değirmene akıtılması, köylülerin tarlalarını suladıkları akarsuyu hakkaniyetle paylaşmaması ve cebabireden olan kişilerin suyun önüne keyfi olarak bent yaptırarak köye su salmaması ve münavebeli kullanılması gereken suyun münavebeli kullanılmaması şeklinde yaşanmıştır. Su üzerindeki münazaalar insanî hırsı, kişisel çıkarları öncelediği açıktır. Ruha'da su üzerine yaşanan çekişmeler; insanların kendi çıkarları söz konusu olduğunda başkalarının hak ve hukukunu çiğneme konusunda cüretkâr davrandıklarını göstermiştir. Ruha'da yaşanan su sorunları hükümet merkezine yapılan şikâyetlerle çözülmüştür.

■ Yer altında bugünkü haliyle boyahane çarşısı Halilürrahman Suyu (Foto: M. Sadık Alican)

■ Pazar Değirmeni'nden sonra Dabbakhane Çarşısında yer alan, kaynaklarda surlara dayalı olduğu bahsedilen Sultanlık Değirmeni hayvan girişlerinin (bağırsak) yıkandığı kısımdan sonra geliyordu.

■ Cincıklı Hamam ile Hızanoğlu Camii arasında yer alan Cincıklı Değirmeni'nin olduğu yer caminin kuzeydoğu köşesinde yer alıyordu. Değirmenden çıkan su, Cincıklı Hamamı önünden devam ederek başka değirmenlere yol alıyordu.

■ Cincıklı Değirmeni'nden ve Hızanoğlu Sokak'tan geçen Halilürrahman Suyu, Pınarbaşı Mahallesi'nin doğusundaki meydana piyar (pınar) adlı yerde açığa çıkar. Buraya hayvanlarına su içirmek için buraya halk gelir, yine bu pınardan evlerine su taşırldı. Pınardan sonra fotoğraftaki minibüsün köşesinde su bir yükseltiden aşağıya dökülür. Halk buraya da su sesinden hareketle "horor" adını verir. Şehir kanalizasyonu ile karışan su, buradan aktıktan sonra ileride halen Kasm'ın Değirmeni olarak bilinen Yukarı Bokluca Değirmenini döndürürdü.

■ Yukarı Bokluca Değirmeni de günümüzde yıkılmış, yerine iki katlı betonarme bir ev inşa edilmiştir.

■ *Aşağı Bokluca Değirmeni (Tore'nin değirmeni) Ahırvan denen yerden hemen önce bulunur. Suya şehir kanalizasyonunun eklenmesiyle çalışır, Rızvaniye Vakfı'na ait değirmen, yakın zamana kadar Tore isimli vatandaş tarafından çalıştırılmıştır. (Foto: İbrahim Halil Şeker)*

■ *Demirkapı Değirmeni, daha önce tamamen bahçeler içerisinde yer alan dere yatağı kenarında bulunuyordu. Dere yatağı 2000'li yılların başında kuzeye doğru kaydırılmış, değirmenin olduğu yer de yol olmuştur. Çalıştığı yıllarda büyükçe bir demir kapısı olduğu için Demirkapı adını almıştır.*

■ **Kaz Değirmeni, Karakoyun Deresi ile Halilürrahman Suyu'nun birleşerek bahçelere aktığı noktada bulunuyordu. Kışın yağışlı olduğu, sel suların geldiği zaman faaliyete geçen bir değirmendi. Bu suyun paylaşımı, 2000'li yılların başlarına kadar bölgede bahçe sulaması yapan vatandaşlar arasında tartışma konusu olmuştur. DSİ'nin pompaj sulaması tesis etmesiyle su kaynaklı münazaalar sona ermiştir.**

■ **Sel Değirmeni de bahçelerin içinde yer alır. Eski dere yatağında taş yapısına ait kalıntıların yer aldığı değirmen de günümüzde yok olmuştur. Bu değirmen, Halilürrahman Suyu ile çalışan son değirmendir. (Foto: İbrahim Halil Şeker)**

KAYNAKÇA**Arşiv Kaynakları****Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı**

- BOA. A. DVNS. AHK. CZRK. d. 24. 16.
 BOA. A. DVNS. AHK. CZRK. d. 24.18.
 BOA. A. DVNS. AHK. CZRK. d. 24.20
 BOA. A. DVNS. AHK. CZRK. d. 24.80.
 BOA. A. DVNS. AHK. CZRK. d. 24.84.
 BOA. A. DVNS. AHK. CZRK. d. 25. 6.
 BOA. A. DVNS. AHK. CZRK. d. 25.3.
 BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 102.110.
 BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 102.57.
 BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 104.29.
 BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 108.219.
 BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 109. 216.
 BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 123.140.
 BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 130.52.
 BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 136.242.
 BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 136.242.
 BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 140.10.
 BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 149. 165.
 BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 41. 327.
 BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 67. 12.
 BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 72.248.
 BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 136. 242.
 BOA. A. DVNSMHM. d. 80.37.
 BOA. A.DVNS. ŞKT. 80. 266.
 BOA. AE. SMHD. I. 195. 15278.
 BOA. AE. SMMD. IV. 64. 7513.
 BOA. AE. SSÜL. I. 5.284.
 BOA. AE.SAMD.III. 188.18188. I. 1.
 BOA. C. DH. 28.1381.
 BOA. C. DH. 5.201.
 BOA. DVNS. AHK. CZRK. d. 24.20.
 BOA. HAT. 78.3246.
 BOA. MSH. SSC. d. 8823.80.
 BOA. TKGM. d. 330.4.
 BOA. TKGM. d. 412. 3.
 BOA. TT. d. 998.105.
 BOA. TT. d. 998. 100.
 BOA. TT. d. 998.101. s. 211.
 VGM.DEFTER.2150.2.119.

Araştırma ve Tetkik Eserler

- Cipolla, Carlo M. *Dünya Nüfusunun İktisat Tarihi*. çev. Mehmet Sırrı Gezgin. İstanbul: Ötürken Neşriyat, 1992.
 Demirel, Dilara - Akdeniz, M. Gül. “Sanayileşme Öncesinde Geleneksel Şeker Üretim Yöntemleri ve Değirmenlerin Gelişimi”. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12/1 (2019), 122-141.
 Kevseroğlu, Necat. “Kerkük Değirmenleri”. *Bengi Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi* 2019/1 (2019), 6-21.
 Mann, Michael. *İktidarın Tarihi Sınıfların ve Ulus Devletlerin Yükselişi 1760-1914*. Ankara: Phoenix Yayınları, 2012.
 Osmanlı Arşivi D. Başkanlığı. *998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr ve Arab ve Zü'l-Kadriyye Defteri (937/1530) I. 2 Cilt*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire başkanlığı, 1998.
 Özcan, Ruhi. “Arşiv Belgeleri Diliyle Su Değirmenleri (Âsiyâb)”. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 40 (2016), 195-204.
 Seymen, Adem. “Bayburt’ta Değirmencilik ve Etrafında Gelişen Kültürel Unsurlar”. *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi* 4/9 (2021), 111-126.
 Turan, Ahmet Nezihi. *XVI. Asırda Ruha (Urfa) Sancağı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1993.

Wallerstein, İmmanuel. *Modern Dünya Sistemi Kapitalist Dünya Ekonomisinin Büyük Yayılımının İkinci Evresi 1730-1840*. çev. Latif Boyacı. İstanbul: Yarı, 2011.

Yiğit, İlker - Yazgan, Ziya Çağrı. “Osmanlı Dönemi Bir Sanayi İşletmesi Olarak Değirmenler: Tosya Nahiyesi Örneği (1578/1579)”. *Erdem* 0/81 (2021), 175-200.

Mahmut Karakaş, Haran Dergisi

Sözlü Kaynaklar:

Fuat Rastgeldi (Yerel Tarih Araştırmacısı)

Sait Çölbay (72) Pınarbaşı Mh. Sakini.

Celal Çiçekçi (57) Değirmenci Oğlu.

**Osmanlı Devleti Döneminde
Urfa Sancağında Zuhur Eden
Salgın Hastalıklar**

PANDEMİLER

Dr. Murat POLAT

Veba

Humma

Kolera

Covid-19

Tifüs

Salmonella

Öz

Fertler toplumun bir parçasıdır. Fert toplum içerisinde yaşarken bir takım yükümlülükleri vardır. Kişi öncelikle kendi sağlığını korumalıdır. Kendi sağlığını tehlikeye atan fert topluma ve kendisine karşı olan vecibelerini de yerine getiremez. Toplumun içerisinde bulaşıcı hastalığa yakalanan insan; hastalıktan sadece kendisini etkilenmez. Bulaşıcı hastalığa yakalanan birey kendisini, çevresini, içerisinde yaşadığı toplumu tehlikeye attığı gibi devletin önemli işlevlerini yerine getirememesine sebebiyet verir. Aynı şekilde bulaşıcı hastalığa maruz kalan bir toplum, devlete vermesi gereken vergisini ödeyemediği durumlarda toplum ve devlet iktisadî açıdan zorluklar yaşar.

Bu çalışmanın amacı farklı zaman dilimlerinde, Osmanlı Devleti'nin Ruha Sancağında zuhur etmiş olan bulaşıcı hastalıklar ve bu hastalıkların şahsa, topluma ve devlete yansımalarını ortaya çıkartmaktır. Çalışmada Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'ndaki arşiv belgelerinden yararlanılmıştır. Belgeler doküman analizine tabi tutulmuştur. Arşivden elde edilen belgeler yorumlanarak Ruha'da ortaya çıkan salgınlar kişiye, Ruha'ya ve ülkeye etkilerine değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devletinde salgın, Salgın hastalıklar, Urfa'da kolera, Urfa'da veba, Urfa'da humma, Urfa'da taun.

Abstract:

The individual is part of the society. The individual has some obligations while living in the community. The person must protect the own health first. The person who endangers his own health cannot fulfill his responsibilities towards the society or his responsibilities towards himself. When a person has a contagious disease in the society, this situation; it doesn't just affect the person himself.

A person infected with an infectious disease endangers himself, his environment, the society he lives in, as well as his state. In a climate with infectious disease, the state cannot be expected to perform important functions. Like wise, a society exposed to yellow illness cannot pay the state the tax it has to pay, and it paralyzes the society economically.

The purpose of writing this article; The aim of this course is to examine the yellow diseases that occur in the Sanjak of the Spirit of the Ottoman State in different time periods and the reflection of the diseases on people, society and the state in the light of archive documents.

Keywords: Epidemic in the Ottoman state, Epidemics, cholera in Urfa, Plague in Urfa, Fever in Urfa, Taun in Urfa.

Osmanlı Devleti Döneminde Urfa Sancağında Zuhur Eden Salgın Hastalıklar

Pandemiler

Dr. Murat POLAT*

Giriş

Bireyin önce kendisine, sonra ailesine, içinde yaşadığı topluma karşı sorumlulukları vardır. Bireyin bu çok yönlü sorumluluğunu icra edebilmesi sağlıklı olmasına bağlıdır. Sağlıklı olmak için özen göstermek, sadece bireyin sağlığını ilgilendiren bir husus değildir. Zira; bireyin sağlığı bozulmaya başladığında, kişi kendi vecibelerini ve topluma karşı vecibelerini de yerine getiremez. Kişinin sağlıklı olmak sorumluluğu, sadece toplumdaki vecibelerini yapmak ile de sınırlı değildir. Topluma karşı vecibelerimizi yerine getirmek kadar, toplumun bir bireyi olarak, topluma hastalık yaymamak da kişinin topluma karşı sorumluluğudur.

Toplum ve bireyin faaliyetlerini kaliteli bir şekilde sürdürebilmeleri, sağlıklı olmaları şartına bağlıdır. Bireyin hayatını idame ettirebilmesi bedenî ve ruhî sağlığını koruması ile ilişkilidir. Sağlığını kaybeden birey, bir takım kişisel ve sosyal faaliyetlerini yapamaz hale gelir. Sağlığını kaybetmiş birey, kişisel ihtiyaçlarını karşılamak ya da sosyal vecibelerini yerine getirmek için topluma karışmaya çalıştığında kendisinde zuhur eden rahatsızlıkları topluma taşıyacağı açıktır. Hele hele kişide ortaya çıkan enfeksiyonel rahatsızlıklar, tıpkı dijital bir dosyayı kopyalayıp yapıştırmak işlemi gibi, toplumda hızla yayılmaya başlayacaktır. Bir toplumda toplumun bireyleri belirli zaman diliminde aynı hastalığa maruz kaldığında bu durum salgındır.¹

*osmaniyelimuratpolat@gmail.com - ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8089-5876>

¹ Friedrich Schnurrer, *Materialien Zu Einer Allgemeinen Naturlehre der Epidemien und Contagien*. (Tübingen: Heerbrandt, 1810), 13.

“
Sağlıklı olmak için özen göstermek,
sadece bireyin sağlığını ilgilendiren bir
husus değildir. Zira; bireyin sağlığı
bozulmaya başladığında, kişi kendi
vecibelerini ve topluma karşı
vecibelerini de yerine getiremez.
Kişinin sağlıklı olmak sorumluluğu,
sadece toplumdaki vecibelerini
yapmak ile de sınırlı değildir.

”

Salgın hastalıklar, istila ordusundan daha tesirlidir. İstila ordusu bir beldeye girdiğinde bile reâyâ genelde mutut yaşantısına devam etmiştir.

Ancak; salgın, bir topluma girdiğinde yaptığı tahribat bir kasırga tahribatıdır.

Salgınlar, gerisinde ölümler, kıtlıklar, işsizlikler, viran olmuş harabe beldeler bırakır. Salgın, memlekette intizam ve inzibatı sarsar. Salgın yaşanan kentte karamboller olur.

Sârî hastalıkların, bireyi ilgilendiren boyutu olduğu kadar, toplumun demografik gelişimini ilgilendiren tarafı vardır. Devleti ise ekonomik, sosyal, demografik, kültürel birçok açılardan ilgilendirir vechesi vardır. Makalemizde Osmanlı Urfa'sı'nda farklı zamanlarda görülen bulaşıcı hastalıklar, arşiv belgelerinden yararlanılarak açıklanacak, analiz edilecek ve değerlendirilecektir.

Salgın, meydana geldiğinde, genellikle yıkıcı sonuçları birlikte getirir. Bu sonuçlar, birçok alanda kendisini gösterir. Osmanlı Devleti zamanlarında ortaya çıkan birçok salgın hastalığın etkisi, yalnızca bulunduğu bölgeyi değil, bütün ülkeyi etkilemiştir.² Bu duruma makalemizin ilerleyen sayfalarında örnekler verilecektir.

Osmanlı Devletinde, farklı zamanlarda zuhur eden salgının etkilerini birçok alanda değerlendirmek mümkündür.

- 1- Ekonomi.
- 2- Askerî (İdari, asayiş, inzibatî)
- 3- İş gücü, can ve mal kaybı.
- 4- Sosyal alan.

Yukarıda sıralanan maddeleri tek tek müstakil maddeler halinde yazmak birbiri ile bağlantılı konuları, birbirileri ile ilişkisini koparabileceği endişesiyle; konular madde madde değil, birbiri içinde sarmal bir şekilde ele alınacaktır.

Salgın hastalıkların ekonomik yönden birçok vechesi vardır. Bu vechelerin başında can kaybı nedeni ile ekilebilir alan-

ların boz/boş kalmasıdır. Ekilebilir alanın boş kalması,³ devletin tarımsal üretimden kaynaklı vergi gelirinin düşmesi demektir. Boş bırakılan yerde zarar eden sadece devlet değil sipahide zarar ediyordu. Ruha'da sipahinin gelirinin düşmesi ise asayiş bozukluklarını tetikliyordu.⁴

Salgın hastalıklar, istila ordusundan daha tesirlidir. İstila ordusu bir beldeye girdiğinde bile reâyâ genelde mutut yaşantısına devam etmiştir. Ancak; salgın, bir topluma girdiğinde yaptığı tahribat bir kasırga tahribatıdır. Salgınlar, gerisinde ölümler, kıtlıklar, işsizlikler, viran olmuş harabe beldeler bırakır. Salgın, memlekette intizam ve inzibatı sarsar. Salgın yaşanan kentte karamboller olur.⁵

Salgın olduğunda insanlar birbirleri ile teması azaltır ya da keser. Urfa salgın hastalıklar konusunda kent hafızası olan bir şehirdir. Osmanlılardan çok önceleri M.VI. yüzyıl başlarında Ruha ve civarında kıtlık ve salgın hastalıklar olmuştur. Ruha halkının bir kısmı hem salgın hastalık, hem kıtlık kırıbağı ile ölüme sürüklenmiştir.⁶

Orta ölçekli şehirlerde kıtlığa yol açan olaylar, tabii olaylardır⁷ ki bu olayların başında da salgın hastalıklar gelir. Ruha'da salgın, beraberinde kıtlığı getirmiş, salgın ve kıtlığa asayişsizlik, eşkıyalık olayları da eklenince Ruha yaşanılmaz, sönük, bir şehir hâline bürünmüştür. Câzibesini kaybeden şehirden insanlar kaçmaya çalışmışlardır. Taun salgınına denk gelen bu zaman diliminde muhtemelen kentteki salgını, kentten kaçılan yerlere de yaymıştır. Urfa'nın taundan harap olduğu yıllar, alış verişin kesildiği,⁸ insanların hayatlarından ümidini kestiği yıllardır.⁹ Salgın nedeni ile hastalığa maruz kalan sipahi, kendisine tahsis edilen araziye köylüye verememiş, kendisi de ekemediğinden aç kalmak tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır.¹⁰ Açlık, salgın hastalık insanların evlerini sattırmış, memleketlerini terk ettirmiştir. Bu terkler, emek açığını arttırmış, işlenemeyen toprakları arttırmıştır, ziraat yapılabilir toprakları daraltmıştır. Bu durum kıtlık ve pahalılığı beraberinde getirmiştir.¹¹

Salgın hastalıklar, iktisadi hayatta ticareti ve ticaret erbabını doğrudan etkilemiştir. Veba, alış veriş ortadan kaldırmış, şehrin ticaret yoğunluğunu azaltmıştır.¹²

3 BOA. C. ZB. 33.1624.

4 BOA, C. ZB. 33. 1624.

5 BOA, C. ML. 689-28260;BOA, TS. MA. d.1341;BOA, Y. PRK. ASK. 77-105.

6 Mar Yeşua, *Urfa ve Diyarbakır'ın Felaket Çağı 494-507* (İstanbul: Yeryüzü Yayınları, 1996), 55-60.

7 F. Sabri Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası* (İstanbul: Derin Yayınları, 2006), 15.

8 BOA. C. ZB. 33.1624.1.1.

9 BOA, C. ZB. 33-1624.

10 BOA. C.ZB. 33. 1624. 2. 1.

11 BOA. C. ML. 689-28260.

12 BOA. C.ZB. 33. 1624. 2. 1.

2 BOA, C.İKTS, 45-2215.

Ruha'da ortaya çıkan taunlar, sadece şehir ticaretini etkilememiştir. Ruha'daki veba salgınları, şehirlerarası ticarete de darbe vurmuştur. Bu durum Ruha ve Diyarbakır'da zuhur eden salgının Kayseri ticareti ve ekonomisini vurması ile görülmüştür. Salgın nedeni ile Diyarbakır vilayetinden mazı gelmemesi, ileride daha detaylı açıklanacağı gibi Kayseri ticaretini karıştırmıştır.¹³

Ortaçağ'da hem Avrupa hem de Yakın Doğu veba gibi salgın hastalıklarla mücadele etmiştir.¹⁴ İslâm dünyasında da birçok tâun olayı kaydedilmiştir. 627'de Medâin'de meydana gelen Şîrûyetâunu, Hz. Ömer zamanında Hayber Yahudileri arasında çıkan veba salgını¹⁵ Urfa ve çevresinin de fetih yıllarında 639'da Kudüs ile Remle arasında yer alan Amvâs tâununda¹⁶ içlerinde Urfa ve çevresinin ordu komutanı Ebû Ubeyde b. Cerrâh ve Muâz b. Cebel gibi sahâbenin ileri gelenlerinin de bulunduğu 25-30.000 kişi vefat etmiştir.¹⁷ XVII. yüzyıldan itibaren İslâm ülkelerinde görülen veba salgınlarının öldürücülük oranı Avrupa'ya göre daha düşüktür.¹⁸

Osmanlı Devleti, XIV, XVI, XVII ve XVIII yüzyıllarda birçok salgın hastalığa şahitlik etmiştir. XIV. yüzyılda veba hastalığı Osmanlı toplum hayatının ayrılmaz bir parçası idi. Zira; Osmanlı toplum üyeleri vebayı iyi tanıyorlardı.¹⁹ Osmanlı Devleti'nde payitaht, veba açısından Asya'nın tehlikeli kapılarından biri idi. Veba, İstanbul'a yerleşmiş gibi idi. Doğu kentleri çoğu zaman vebanın tekrarlanan darbelerine diğer kentlerden daha fazla maruz kalmıştır.²⁰ Mısır, vebanın yoğun olduğu bir bölgeydi.²¹ Suriye, Mısır'ın kapısı, Suriye'de Ana-

dolu'nun kapısı idi. Urfa'nın Suriye ile sınır olması Urfa'yı salgın hastalık açısından etkilemiştir.

Osmanlı Devleti döneminde, Ruha'da veba vakalarını irdelemeyen önce, veba konusunda bilgi vermek yerinde olacaktır.

1. Ruha'da Görülen Veba Salgınları

Ruha'da birçok veba salgını birbirinden farklı zamanlarda görülmüştür. Ruha'da ortaya çıkan veba salgınlarını incelemeyen önce veba hastalığı ile ilgili bilgi vermek konunun anlaşılması açısından faydalı olacaktır.

1.1. Vebanın Özellikleri

Veba, Yersinia Pestis adında bir bakteriden kaynaklanmaktadır.²² Damlacık yolu ile bulaşır. Hastalık hızlı gelişir. Veba hastalarında, mortalite yüksektir. Veba ilk olarak nasıl ortaya çıkmıştır? Veba hastalığı evvelce farelerde zuhur etmiştir. Ölü fare üzerinde bulunan pireler, farenin vücudunu terkederler. Veba mikrobunu taşıyan pireler, insan vücudunda barınmaya başlarlar. Veba mikrobunu taşıyan pireler, ısırıkları insanlara hastalığı aşılarlar.

Vebaya yakalanan farelerin ölmesine dair belgeler söz konusudur.²³ Vebanın insanlara geçişi, çeşitli şekillerde olur. Vahşi doğa ile meşgul olanlar vebayı topluma taşıyan en önemli unsurdur.²⁴ Vebanın birçok çeşidi vardır. Veba çeşitlerinden birisi yukarıda zikredildiği gibi, pirenin ısırması sonucu oluşan veba hastalığı ki buna hıyarcıklı veba deniyordu. Diğer çeşidi ise; öksürük ve damlacık yoludur.²⁵ Aslında vebanın görünüş şekline baktığımızda üç çeşit olduğu görülür.

13 BOA. C.İKTS. 45-2215.

14 Lawrence I. Conrad, "Taun and Waba Conceptions of Plague and Pestilence in Early Islam", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 25/3 (1982), 268.

15 Ahmet bin. Yahya El-Belezuri, *Fütuhu'l-Buldan*, çev. Mustafa Fayda (İstanbul: Siyer Yayınları, 2013), 32.

16 Mustafa Fayda, "Amvâs", *TDV. İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV., 1991), 3/100.

17 İbn-i Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye* (Beyrut: Ahmed Ebu Mülhim, 1407), VII.

18 Nükhet Varlık, "Tâun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011), 40/175-177.

19 Nükhet Varlık, "Osmanlılarda Veba Salgınları", *Toplumsal Tarih* 296 (2018), 35.

20 Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1989), 1/221.

21 Edmond Dupouy, *Le Moyen Âge Médical* (Paris: Société D'éditions Scientifiques, 1895), 48.

22 Varlık, "Tâun", 40/175; Gisele Marien, *The Black Death in Early Ottoman Territories: 1347-1550* (Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009), 6-14.

23 Sıhhiye Muâvenet-i İctimaiye Vekâleti, *Sıhhiye Müze Atlası*. (Sıhhiye Muâvenet-i İctimaiye Vekâleti, 1926), 59.

24 Marien, *The Black Death in Early Ottoman Territories: 1347-1550*, 6-14.

25 Kübra Benli, *Klasik Dönem Osmanlı Sağlık Sistemi ve Salgın Hastalıklar (1300-1600)* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017), 42-43.

Bunlar kasıklara tesir eden veba mikrobi, koltuk altlarına tesir eden veba mikrobi ve boyunda bulunan bezlerin şişmesi ile görülen veba mikrobudur. Bu son kısım veba, yukarıda da bahsedildiği gibi, hıyarcıklı vebadır.

Veba mikrobi ciğerlere yerleştğinde çoğalarak zaturreye dönüşür. Hastalığa yakalananın, vücudu ateş gibi yanar. Vebaya yakalananların yaklaşık %50'si hayatını kaybeder. Ciğerde çoğalan veba, öksürük ve tükürükle vücuttan atılır. Tükürükle dışarıya atılan mikrobi, başka bir kişi teneffüs ettiğinde mikrop farklı bir kişiye bulaşmış olur. Veba konusunda bilgiler arttıkça hastalıkla ilgili serum ve aşı geliştirilebilmiştir.²⁶

Veba mikrobi bulaşan evde; temizliğe dikkat edilmelidir. Faresiz, piresiz evlerde yaşamak, vebalı kişilerle temas etmemek, veba hastası olan kişilerle münasebeti kesmek ve bu hastaların evlerine gitmemek önemlidir.²⁷

Veba ile ilgili yukarda kısa bilgi verilmiştir. Urfa'da zuhur eden veba vakaları aşağıdaki bölümlerde açıklanmıştır.

1.2. Urfa'da Veba/Humma Vakaları

Urfa'nın veba hastalığı ile tanışması eskilere dayanır. 309 yılında Mezopotamya'da veba hastalığı görüldüğü bilinmektedir. Yine 359 yılında Amid'de veba salgını olmuştur. Veba salgını konusunda İslâm Peygamberi Hz. Muhammed, "Veba bir yerde zuhur ederse, siz de orada iseniz bulunduğunuz yerde kalın. Şayet başka bir yerde ise oraya girmeyin."²⁸ demiştir. Urfa sancağında sârî hastalıklar, arkası arkasına devam etmiştir. Bu hastalıkların bazı zamanlar önü alınamamıştır.

Her salgın hastalık, kendisi ile birlikte birçok olumsuzluğu da beraberinde getirir. İşsizlik, can kaybı, iş gücü kaybı, ticaretin durması, büyümenin negatif seyretmesi gibi birçok olumsuzluk salgın hastalık yıllarında görülen olaylardır. H. 25 Recep 1208/M. 26 Şubat 1794 tarihinde kaleme alınan bir belgede anlatılan olaylar Ruha'nın salgın hastalık olayında düştüğü durumu göstermesi açısından önemlidir. Belgede Ruha'nın ne kadar büyük bir yerleşim yeri olduğunu, birçok köyü olduğunu ifade edilmiştir. 1711 tarihinde Ruha, sefer olmayan yıllarda 17.500 kuruş hazeriyye vermek ile yükümlü idi. Sefer yıllarında ise Ruha'nın imdad-ı seferiyyesi 35.000 kuruştur. Belgeye göre bu tarihlerde Ruha, büyük musibetlere mübtela olmuştur. H.1200/M.1785-1786 yılında Abdi Paşa zamanında halk, fakir ve zayıf düşmüştür. Birçok köy ve mezrası üç yıldır harap ve virandır. Urfa halkı, 1785 tarihinden beri kötü niyetli insanlardan dolayı huzur ve refah içerisinde değildi.²⁹

26 Sıhhiyye Muâvenet-i İctimaiyye Vekâleti, *Sıhhiyye Mûze Atlası*, 59.

27 Sıhhiyye Muâvenet-i İctimaiyye Vekâleti, *Sıhhiyye Mûze Atlası*, 59.

28 J.D. Tholozan - G. Masson, *Histoire de la Peste Bubonique en Mesopotamie* (Paris: Librairie de l'Academie de Medecine, 1874), 5-6.

29 BOA. Yb. 04-5.1.

H.1200/M.1785-1786 yılında Abdi Paşa zamanında Urfa, büyük musibetlere mübtela olmuştur. Halk, fakir ve zayıf düşmüştür. Birçok köy ve mezrası üç yıldır harap ve virandır. Urfa halkı, 1785 tarihinden beri kötü niyetli insanlardan dolayı huzur ve refah içerisinde değildi. Urfa halkına kötü niyetli, eşirradan insanlar musallat olmuş ve ahali bu sebepten başka yerlere göç etmek zorunda kalmıştır. Bu sırada Urfa'da taun çıkmıştır.

Urfa halkına kötü niyetli, eşirradan insanlar musallat olmuş ve Ruha ahali bu sebepten başka yerlere göç etmek zorunda kalmıştır. Bu sırada Ruha'da taun çıkmıştır. Taunun çıktığı tarihte Millilü Timur, herkesin malını zapt etmiştir. Bu da yetmez gibi "fukarâ-yicerâyim" diye 35-40 köyden vergi almıştır. Aslında imdad-ı seferiyye ve hazeriyye vergileri hane sayısına göre alınırdı. Kayıtlarda Urfa vergi mükellefleri, hanelerinde oturuyor görünmektedir. Oysa Ruha halkı, hem salgın hem de kentte anarşinin hâkim olmasından dolayı göç etmiştir. Az bir nüfus ile Ruhahların 35.000 kuruş vergiyi ödemeleri mümkün değildi. Ruha kadısı, İstanbul'a bir ariza göndererek kentteki salgının durumunu ve Millilü Timur'un halka yaptıklarını ve bunun sonucu halkın farklı yerlere göç ettiğini anlatmıştır. Ruha kadısı, zikrettiği sebep ve özürler nedeni ile imdad-ı seferiyye tutarı olan 17.500 kuruşun alınmamasını istemiştir.³⁰

Ruha XVIII. yüzyıl sonlarında siyasî çalkantı içerisinde idi. Ruha aynı zamanda 1800'lü yılların başındaki taun ile mücadele ediyordu. Aslında Tholozan 1800 yılların başında Mardin Nizib ve Gizira'da veba salgını olduğunu ifade etmiştir.³¹ Bu şehirler sayılırken Urfa'nın bu şehirlerin içerisinde olmaması şaşırtıcıdır. Zira arşivdeki veba belgelerinin azımsanamayacak bir kısmı Ruha'yı veba hastalığı noktasında adres göstermiştir. XVIII.yüzyıl sonunda padişaha gönderilmek üzere kâğıta akıtılan mürekkep, padişahın sağlık ve sıhhatinin devam etmesi için dua ile başlamıştır. Yazı, padişahın birçok sıfatı varken "hemvâre-i vücûd-ı mürüvvet endûrları-

30 BOA. C. ML. 689-28260.

31 Tholozan - Masson, *Histoire de la Peste Bubonique en Mesopotamie*, 14.

■ *Veba salgınının baş gösterdiği toplumlar, öncelerde bunu bir ‘Tanrının Gazabı’ olarak nitelendirdi. Bazı toplumlar ise, salgının nedenini, burçlara (astrolojiye), hurafelere, cadılara bağlamış, hatta cadı oldukları ileri sürülen kişiler, hastalıktan kurtulmak için yakılmıştır. Tanrı’nın gazabını yatıştırmak için Orta Çağ karanlığındaki batı toplumlarında, ‘vebalıların yakılması’, ‘cadı’ ve ‘Yahudi avı’ meşhurdur. (Batı dünyasında vebalıların yakılmasını tasvir eden bir çizim.)*

ekdâr-ı dehrdenme’ mûn ve eyyâm-ı ömr-i devletleri memdûd ve efzûn olmak ed’iyyesihâlisası" şeklinde sağlık, uzun ömür ve kederden uzak olmak gibi sağlık ifade eden sözleri sıralaması, hem padişaha hürmet hem de hiç şüphesiz sağlığın taun mikrobunun pençesine düşmüş olan Ruhâlıların ahvâline bir hatırlatma ve gönderme yaptığını düşündürmektedir. Zira; taun gibi; dönemin insanlarına korku salan bir musibet zamanında, Ruha’nın altmış kadar kanaat önderinin taun mikrobunun kendilerini düşüreceği tehlikeyi göze de alarak hastalığın kendilerine bulaşma tehlikesine rağmen toplanmaları, İstanbul’a durumlarını yazmaları son derece önemlidir.

Ruha’nın anarşi durumuna çözüm bulmak, taun hastalığı döneminde başsız kalan vilayeti, bir resmi idareye kavuşturmayı amaçlayan dilekçeye Ruha’nın birçok kanaat önderi imza atmıştır. Cami-i Kebir Müderrisi Ahmet ve aynı caminin hatibi El-Hac Mehmet, aynı caminin vaizi İbrahim, Süleymaniye Müderrisi El-Hac Mehmet, İbrahimiye Müderrisi Mustafa, aynı yerin hatibi Emin, Hâmise Müderrisi Mehmet Mübarek, Ridaniye Müderrisi Ali, Tahziriyeye Müderrisi Es-Seyyid Mehmet Mesut, Urfa Müftüsü ve Müderris Es-Seyyid El-Hac İbrahim, Kara Burç Camii Hatibi Ahmet, Islahiye Camii İmamı Halil, Arabi Camii Hatibi Hüseyin, Yusuf Paşa Camisi Vâizi İsmail, Halilürrahman Camisi Vaizi Muhammet, Hüseyin Paşa Camii Vâizi Hüseyin, mâlikane sahipleri; İsmail, Abdullah, Osman, Mustafa, Mehmet Sait ve Ruha’nın

“
... şehrin içerisinde ve dışarısında taun-ı veba çıkmıştır. Salgının ortaya çıkması ile herkes evlerine çekilmek zorunda kalmıştır. Alış veriş kesilmiştir. Taun o derece insanları korkutmuştur ki, alışveriş yapabilmek mümkün görülmemiştir. Herkes taun gidene kadar bir kenara çekildi.”

daha pek çok ileri geleninin, yıllardır süregelen tauna rağmen sosyal mesafeyi dahi görmeyerek ortak dilekçe yazmak için bir araya gelmeleri önemlidir.³²

32 BOA. C.ZB. 33. 1624. 2. 1.

Ruha'da veba salgını, dalgalar halinde tekrarlamıştır. Bu salgınlardan bir tanesi 1812 yılında vuku bulmuştur. Burada belirtilen salgın hastalıkla yukarıda bahsedilen salgın hastalığın aynı dönemlere rast gelen salgın hastalık olması muhtemeldir.

Ruha'nın ileri gelenleri, dilekçede şehrin idarî ve askerî yöneticilerinin, Moskov seferine (Osmanlı-Rus Savaşı) katılmak üzere sefere gittiklerini ifade etmiştir.³³

Dilekçe şu şekildedir: Ruha isyanından sorumlu Millilü Timur hakkında çok şikâyet vardır. Millilü Timur, köyleri, kasabaları tahrip etmiştir. Bu sırada şehrin içerisinde ve dışarısında taun-ı veba çıkmıştır. Salgının ortaya çıkması ile herkes evlerine çekilmek zorunda kalmıştır. Alış veriş kesilmiştir. Taun o derece insanları korkutmuştur ki, alışveriş yapabilmek mümkün görülmemiştir. Herkes taun gidene kadar bir kenara çekildi. Şehrin idarecileri, Osmanlı Rus savaşına gitmiştir. Ruha'da görevli Miralay Mehmet Bey, Moskov seferine katılabilmek adına, sipahinin perişanlığına bakmamıştır. Miralay Mehmet Bey sefer hazırlığı için ev ve eşyalarını satmış, sefere iştirak etmiştir. Bu otorite boşluğunda ve salgın esnasında, herkes canı ile boğuşurken, Millilü Timur şehre girerek timarları ve köyleri zapt etmiştir. Kendince subaşı tayin ederek şehirdeki tarımsal ürünlere el koymuştur. Kıtlik, anarşi ve salgından dolayı şehrin içerisinde başka bir yerde yiyecek bir şey kalmamıştır. Gerçekten de salgın hastalık yılları, emek kaybının fazlalaşması, ölüm olaylarının artması nedeni ile üretim azalmıştır. Bu durumlar da kıtlığa sebebiyet vermiştir. Ruhalıları, salgın ve Millilü Timur sebebi ile tarım yapamamıştır. Ruha beldesinin geçmişteki bu acı dolu durumunun müsebbiplerinin cezalandırılması, yani adalet hissi nedeni ile şehrin ileri gelenleri bu olaydan uzun bir zaman sonra dilekçe girişimini başlatmıştır.

Ruha'da veba salgını, dalgalar halinde tekrarlamıştır. Bu salgınlardan bir tanesi 1812 yılında vuku bulmuştur.³⁴ Burada belirtilen salgın hastalıkla yukarıda bahsedilen salgın hastalığın aynı dönemlere rast gelen salgın hastalık olması muhtemeldir.

Yukarıda bahsedildiği üzere, Ruha'nın yöneticileri, Osmanlı Rus Savaşına gitmiş olduklarından dolayı kentte bir yö-

netim boşluğu doğmuştur. Millî aşireti iskânbaşı Timur, bu boşluktan yararlanarak Ruha halkına çok kötülük yapmış, şehri kuşatmış ve birçok insanı öldürmüştür. Bu sırada; Cezar Ahmet Paşa³⁵ şehrin bu kötü durumunu düzeltmek üzere Ruha işlerine memur edilmiştir. Ruha halkı, Cezar Ahmet Paşa'nın Ruha'nın işlerini düzene sokmak üzere gönderildiğini haber aldıklarında kaçışlarını sona erdirmişler ve Ruha'ya dönmüşlerdir. Ruha halkı, Cezar Ahmet Paşa'nın Ruha'nın işlerini düzene koyacağına inanıyordu. Ancak yukarıda da zikredildiği gibi; Ruha'da çıkan taun şehirde etkili oluyordu.

Millilü Timur'un bölgeye bu denli zararlar vermesi hükümeti harekete geçirmiş ve idam edilmesine karar verilmişti. Bu görev için Bağdat Valisi Süleyman Paşa ve Diyarbakır Voyvodası İbrahim Paşa görevlendirmiş ancak Millilü Timur firar etmiş ve Sincar tarafına kaçmıştır.

Cezar Ahmet Paşa, Ruha'da taun olduğunu haber alarak şehre girmek istememiştir. Cezar, aslında bir nevi karantina altında gördüğü Ruha'ya, taundan dolayı girmemiştir. Aslında Cezar'ın bu durumu şuurulu bir durumdur. Zira şiddetli bir salgının pençesine düşmüş bulunan şehre girmek mantıklı ve isabetli bir karardır. Cezar'ın Ruha'ya girmemesi, bu çerçevede değerlendirilmelidir. Ancak Ruha'nın 60 civarındaki eşrafı Cezar'ın şehre girmemesini farklı yorumlayarak Cezar'ın taundan dolayı Ruha'ya girmekten çekindiğini yaymışlardır. Cezar'ın kente girmemesi, Millu Timur'u cesaretlendirmiştir. Söz konusu alimlerin ifadesi ile aynı fonda bulunan birinci belgede "ahz ve atâ hadd-i imkânda olmayub indifâ'-ı tâûna-intizâren" şeklinde taunun şiddeti anlatılmıştır. Aynı fonda bulunan diğer belgede ise bu durum "derûn ve birûn -ı belde de taun zuhûruyla herkes hayâtından me'yûs ve ahz ve atâ merfû olmağın def'-i tâûna terkibe intizâr" şeklinde ifade edilmiştir. Herkes taunun bitmesini beklemiştir.³⁶ Belgeden de anlaşılacağı gibi; Ruha'da herkes hayatından korkmuş ve emin olamamıştır. Alış veriş, ticaret ortadan kalkmıştır.

³³ Midhat Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi V* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011), 5/2806,2847-2848.

³⁴ Tholozan - Masson, *Histoire de la Peste Bubonique en Mesopotamie*, 48.

³⁵ Cezar Ahmet Paşa, Sayda vilayeti bervech-i malikane olarak daha sonra ise Mısır, Suriye işlerini düzene koyması amacı ile Şam valiliği verilmiş, Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesi üzerine Napolyon ile mücadele etmekle görevlendirilmiş bir Osmanlı Paşasıdır bkz. Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi V*, 5/2788,2789; Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet III*, ed. Özcan (İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 3/106, 350.

³⁶ BOA. C.ZB. 33. 1624. 2. 1.

■ Fransa'nın Toulouse kentinde, Kara Ölüm dönemine ait toplu mezardaki veba mağdurları.

Urfa'da 1728 tarihinde ve 1874 tarihinde iki büyük veba salgını olmuştur.³⁷ Ancak söz konusu bu iki salgını arşiv belgelerimizle teyit edemedik.

Taun salgını, Urfa'nın civarındaki yerleşim yerlerine de önemli zararlar vermiştir. Bu durumdan dolayı bile olsa, yani Urfa merkezde bir salgın olmasa da, Urfa'ya yakın yerde salgın olması; hiç şüphesiz ki Urfa'nın bu durumdan etkilenmesine neden olmuştur. Bu duruma güzel iki örneği birbiri ile ilişkilendirip değerlendirelim.

İlk olay: H.16 Şaban 1035/M. 13 Mayıs 1626 tarihinde, İskenderun'da taun baş göstermiştir. Taun çıkmadan önce Fransız, İngiliz gemileri İskenderun limanına geliyor ve yüklü ticaret yapıyorlardı. Ancak salgın zuhur edince İngiliz, Fransız gemileri İskenderun'a gelmez olmuş İngiliz ve Fransız gemilerinin İskenderun'a gelmemeleri, İskenderun voyvodaları Ramazan b. Mustafa ve Mustafa b. İbrahim'i harekete geçirmiştir. İskenderun liman gelirlerini iltizam etmiş bu iki kişi, İskenderun Mahkemesi'ne başvurarak taun zuhuru nedeniyle Fransız ve İngiliz gemilerinin İskenderun'a girmemelerinin zararlarına sebep olduğunu mahkemede ifade ederek bu durumla ilgili hüccet istemiştir.

Söz konusu belge Arapça kaleme alınmıştır.³⁸ Aynı konudaki diğer belgeler ise Osmanlı paleografyası ile yazılmıştır. Bu iki voyvoda mahkeme bir durumu tespit ettirmiştir. Mahkeme ise tespit edilen bu durumu bekletmeden İstanbul'a ariza olarak yazmıştır.³⁹ Arizaya, İstanbul'dan cevap gelmiştir. Cevapta; İskenderun voyvodaları Ramazan b. Mustafa ve Mustafa b. İbrahim, taun sebebi ile Tunus, Cezayir, Fransız, İngiliz gemileri İskenderun'a gelmemesinden dolayı zarar etiklerini ve gereğinin yapılmasını mahkemeden istemişlerdir. Söz konusu belgelerde İskenderun'da ortaya çıkan taundan dolayı, şehirde bulunan yabancıların kendilerini taundan korumak için şehirde barındıkları yerden çıkmamaları ilginçtir. Bu tedbir bir nevi kişinin kendisini karantinaya alması ya da sosyal izolasyon uygulamasıdır.⁴⁰

İskenderun'da cereyan eden bu olay, Urfa'yı nasıl etkilemiştir? Aralarında nasıl bir ilişki kurulabilir? Bu sorulara doğrudan bir cevap olmasa bile; Diyarbakır ve çevresinde zuhur eden taun olayının Kayseri'yi nasıl etkilediğini incelemek bu sorulara bir çeşit cevap teşkil edecektir.

H.11 Rebiü'l-Evvel 1215 tarihli belgeye göre, Kayseri'de mübaşir narh konması amacı ile ayakkabıcı, pabuççu, sahtiyan esnafını gezmiştir. Mübaşir, esnaftan fiyat teklifi almıştır.

37 Necmeddin Akyay, "Türkiye'de Veba Salgınları ve veba Hakkında Eski Yayınlar", *Mikrobiyoloji Bülteni* 8/2 (1974), 211.

38 BOA. TS. MA. d. 1341.

39 BOA. TS. MA. d. 1341.

40 BOA. TS. MA. d. 1341.

Deriyye, Basra, Bağdat, Şam, Halep, Osmanlı Devleti ile mücadele halinde bulunan Suud Vehhâbi, oğulları ve dört erkek kardeşi söz konusu salgına yenik düşmüştür. Bölgede zuhur eden salgının kaç kişinin canını aldığı bilinmemektedir. Ancak uzun süre Osmanlı Devletini uğraştıran Suud Vehhâbi isyanında, Suud Vehhâbilerin yakınlarının taun gibi bir salgında hayatlarını yitirmeleri trajikomik tarihe düşülen bir not olsa gerektir.

Ancak mübaşirin esnaftan aldığı fiyatlar ile piyasa fiyatı birbirini tutmamıştır. Mübaşir, Kayseri kadısına sahtiyanın âlâsının 4,25, evsatinın 3,5, ednasının 3,25 olduğunu arzemiştir. Kayseri kadısı, bu kadar yüksek meblağı kabul etmemiştir. Kayseri pabuççu ve sahtiyan esnafı, düşük fiyatta ürün işleyemeyeceklerini, kendilerine mazının geliş fiyatının yüksek olduğunu ifade etmişlerdir. Mazı, bir tür akmeşenin böcek sokması ile oluşan, saç boyamakta ve dericilikte ve başka işlerde kullanılır bir üründür.⁴¹

Esnaf, Kayseri kadısını İstanbul'a şikayet etmiştir. İstanbul, Kayseri sahtiyan ve pabuççu esnafının neden yüksek fiyatla iş yaptıklarını araştırdığında fiyatların yükselme sebebinin Kayseri esnafı keçi derisi ve mazıları Diyarbakır'dan aldığı ortaya çıkmıştır.

Bu tarihte 1240 yılının ramazan ayının son günlerinde (20-30 Şubat 1800) Diyarbakır'da taun zuhur etmiş, Diyarbakırlılar mazıyı Kayseri'ye satmak yerine, İzmir ve Halep'e satmaya başlamıştır. Bu durum fiyatları fırlatmıştır. Aslında 1800'lü yıllarda Urfa'da, yukarıda anlatıldığı gibi veba çok şiddetli geçmiştir. Yani aynı dönemde Urfa'da da veba vardır. Diyarbakır'da meydana gelen taun, Kayseri'yi etkilemiştir. Bu nedenle mücavir yerlerde meydana gelen salgınların komşu bölgeleri etkilemesi kaçınılmazdır. Kayseri esnafının mağduriyetinin giderilmesi için Diyarbakır beylerbeyliğine hüküm gönderilerek Diyarbakırlıların mazıyı Kayseri'den başka bir yere satmamaları istenmiştir.⁴²

H.13 Cemâziye'l-Evvel 1224/M. 26 Temmuz 1809 tarihli bir salgın belgesi Suud ailesi ile ilgili olması hasebiyle önemlidir. Söz konusu tarih, Ruha'da uzun süren taun salgını ile aşağı yukarı aynı döneme denk gelmektedir. Deriyye, Basra, Şam, Halep ve Bağdat'ta taun hastalığı çıkmıştır. Bölgede baş gösteren taun, Urfa'ya buradan mı gelmiştir? Yoksa Urfa'da zuhur eden taun, bu bölgeleri mi etkilemiştir? Bu soruya elimizdeki belgeler şimdilik cevap vermekten acizdir. Bir gerçek var, o da bu bölgelerle Ruha'da çıkan veba salgınının yaklaşık olarak aynı döneme denk gelmiş olmasıdır.⁴³

Deriyye, Basra, Bağdat, Şam, Halep, Osmanlı Devleti ile mücadele halinde bulunan Suud Vehhâbi, oğulları ve 4 erkek kardeşi söz konusu salgına yenik düşmüştür. Bölgede zuhur eden salgının kaç kişinin canını aldığı bilinmemektedir. Ancak uzun süre Osmanlı Devletini uğraştıran Suud Vehhâbi isyanında Suud Vehhâbilerin yakınlarının taun gibi bir salgında hayatlarını yitirmeleri trajikomik tarihe düşülen bir not olsa gerektir.⁴⁴

Söz konusu belgede Suud Vehhâbi için "manend-i ashâb-ı fil helâk olub, bir günde yüzden fazla urban helak olmuştur." ibaresi dikkat çekici kilit ifadedir.

2. URFA'DA LEKELİ HUMMA (TİFÜS)

Urfa'da lekeli humma ya da diğer adı tifüs, tespit edemediğimiz arşiv belgelerine göre Nablus'tan Urfa'ya nakledilecek mahpuslar konusu ile gündeme gelmiştir. Nablus'tan Urfa'ya nakil olunacak mahkûmlara tifüs bulaşması endişesi hasıl olmuştur. Ruha'da yaşanan bu durumu açıklamadan önce tifüs hakkında bilgi vermek faydalı olacaktır.

41 Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 1257.

42 BOA. C. İKT. 45-2215.

43 BOA. C. İKTS.45-2215; BOA. C.ZB. 33. 1624. 2. 1; BOA. Yb. 04-5.1".

44 BOA. TS. MA.e (TSMa No: 5727/1) Yer No: 748-60.

■ **Lekeli humma** adıyla bilinen tifüs, savaş ve yoksulluğun hastalığı olarak da adlandırılır. Ciltte ufak kırmızı ve kaşıntılı lekelenmelerle beliren tifüs, bulaşıcı bir hastalıktır.

2.1 Lekeli Hummanın Özellikleri

Lekeli humma, genellikle yolculuklar ve savaşlardan sonra ortaya çıkan bulaşıcı bir hastalıktır. Bu hastalıkta; vücudun birçok yerinde lekeler görüldüğü için hastalığa bu isim verilmiştir. Lekeli humma aşamalı bir şekilde başlar. Daha sonra hastanın harareti yükselir. Baş ağrır. Kolları ve ayakları dermansızdır. İkinci veya üçüncü günü, hasta yatmağa mecbur kalır. Hafif hafif titremeler, ürpermeler hastayı iyice zayıf düşürür. Bazen hastalık, ani titreme ile başlar. Hastanın yüzü pişkin ve kırmızıdır. Gözlerde dahi kırmızılık olur. Dili paslıdır. Derece-i harareti 39-40 derece arasındadır. Hastalığın dördüncü ve beşinci gününe doğru hastanın vücudunda kırmızı kırmızı leke çıkar. Bu lekeler zamanla tüm vücudu istila eder. Hastalık, 14-15 gün devam eder. Sonra, yavaş yavaş ateş düşer. Hasta iyi olur. Lekeli hummadan ölüm, bazen yüzde 10 bazen yüzde 25'e kadar çıkar. Lekeli humma her halde tehlikeli bir hastalıktır. Lekeli hummanın en hızlı bulaş yolu bitlerdir. Hastaların kanını emen bitin içinde lekeli humma çoğalır. Lekeli humma taşıyan bitler kişiyi ısırıldığında hastalığı insana aşılar.

Lekeli hummadan kurtulmak için temizliğe dikkat ve riayet etmek lazımdır. Ancak temizliğe dikkat ve riayet sayesinde, insan kendini lekeli hummadan koruyabilir.

2.2 Urfa'da Lekeli Humma Vakası

Hastalığın ortaya çıkması açıklanırken lekeli hummanın savaş ya da yolculuklardan sonra zuhur ettiği ifade edilmiştir.

“**Lekeli humma her halde tehlikeli bir hastalıktır. Lekeli hummanın en hızlı bulaş yolu bitlerdir. Hastaların kanını emen bitin içinde lekeli humma çoğalır. Lekeli humma taşıyan bitler kişiyi ısırıldığında hastalığı insana aşılar.**”

Lekeli humma hastalığı da savaş durumu içinde olan Osmanlı sınırında çıkması doğaldır.

Nablus Hapishanesinden, Urfa Merkez Hapishanesi'ne bir miktar mahkûm nakledilmek istenmiş; ancak Nablus mahpuslarının Urfa hapishanesine gelmemeleri iradesini taşıdığını yine söz konusu yazıdan öğreniyoruz. Nablus mahkûmlarının Urfa hapishanesine kabul edilmemek istenmesinin en önemli sebebi, Urfa mahpusları içerisinde lekeli humma hastalığının görülmüş olmasıdır. Lekeli humma bulaşıcı olması, Nablus mahpuslarının Urfa'ya sevk edilmesi ile hastalığın, bu mahkûmlara da bulaş riski olmasındandır. Zira Nablus mahkûmları, Urfa Hapishanesine gelirse hapishane kalabalıklaşacak, hapishanenin nüfusu ve insan yoğunluğu kesif hale gelecektir. Bu nedenle söz konusu mahkûmların gelmesi istenmemiştir.

1918

Urfa Merkez Hapishanesi'nde lekeli humma hastalığı olması sebebi ile Urfa Sıhhiye Müdüriyeti, Urfa Merkez Hapishane Müdürlüğü'nden mahkûmlar arasında bir nevî karantina uygulamasını istemiştir. Sıhhiye Müdürlüğü'nün bilinen karantina görüşüne rağmen, Urfa Merkez Hapishanesi mahkûmları arasındaki sosyal mesafeyi daraltıcı, Nabluslu mahkûmların Urfa Hapishanesi'ne yerleştirilmeleri uygun olmamıştır.

2020 yılında yaşanan Covid-19 pandemisinde devletlerin hapishane politikaları ile 1918 Urfa'sında yaşanan hapishane politikasını karşılaştırmak mümkündür.

Zira Nabluslu mahkûmların yerleştirilmelerinin hata olacağını ifade eden irade; aslında hapishanede salgın riskine dikkat çekmiş ve kalabalıklaşmasının uygun olmadığını ifade etmiştir.

2020

2 Mayıs 1334/M. 2 Mayıs 1918 Perşembe tarihli mürekkebin kaleme akması, Nablus'tan mahpusların ancak hapishane kesafetinin azaltılması ile mümkün olacağını ifade etmiştir. Lekeli Humma, Urfa hapishanesinde, bir-iki mahkûmda değil, birçok mahkûmda görülmüştür.⁴⁵ Bu sebepten dolayı lekeli hummanın Urfa hapishanesinde zuhur etmesine rağmen, Nablus'tan mahkûm nakli düşüncesi hatadır. Zira hapishane atmosferi zaten kapalı ve havasızdır. Birlikte zorunlu yaşamlarına hükmedilmiş, özgürlükleri suçları bedeli alınmış mahkûmların kalabalık, kapalı havasız yaşam alanlarına Nabluslu mahkûmların ortak olması, lekeli humma bulaşının artması anlamı taşıyordu. Urfa Merkez Hapishanesi'nde lekeli humma hastalığı olması sebebi ile Urfa Sıhhiye Müdüriyeti, Urfa Merkez Hapishane Müdürlüğü'nden, mahkûmlar arasında bir nevî karantina uygulamasını istemiştir. Sıhhiye Müdürlüğü'nün bilinen karantina görüşüne rağmen, Urfa Merkez Hapishanesi mahkûmları arasındaki sosyal mesafeyi daraltıcı, Nabluslu mahkûmların Urfa Hapishanesi'ne yerleştirilmeleri uygun olmamıştır. O günkü bahse konu yazının mürekkebi dayanıklı evsafı olduğundan, belge bugünüme ışık tutmuştur. 2020 yılında yaşanan Covid-19 pandemisinde devletlerin hapishane politikaları ile 1918 Urfa'sında yaşanan hapishane politikasını karşılaştırmak mümkündür. Zira Nabluslu mahkûmların yerleştirilmelerinin hata olacağını ifade eden irade; aslında hapishanede salgın ve hapishanenin kalabalıklaşmasının uygun olmadığını ifade etmiştir.

Nabluslu tutukluların Urfa Merkez Hapishanesinde cezalarını çekmelerine bir vesile gerekiyordu. Nablus mahpuslarının Urfa Merkez Hapishanesinde yaşamlarına, Ergani'ye sevk edilebilecek elli kürek mahkûmu vesile olabildi. Şöyle ki Urfa'da bulunan elli kürek mahkûmunun suçları temyiz mahkemesinde onanmıştır. Kürek mahkûmlarının aslı yerleri Ergani idi. Dava süreci bitmiş, temyizce onanmış elli kürek mahkûmu, Ergani'ye sevk edildiğinde Urfa Merkez Hapishanesi'nin nüfus kesafeti azalmış olacaktı. Böylece lekeli humma hastalığının yayılması riski aza inmiş olacaktı. Erganili mahkûmların sevk edilme durumları Nabluslu mahkûmlara yer açmıştır.⁴⁶

Yukarıda anlatılan olaydan tam bir gün sonra, hapishane idaresi, hapishanede lekeli humma hastalığının hapishanede duyulmasından mıdır bilinmez, lekeli hummanın tedavisi için farklı kalemlerden sarf edilmek üzere kendisine ödenek istemiştir. Hapishane müdürlüğü ayrıca mahpusların muayene ve tedavi edilmeleri için farklı kalemlerden sarf edilmek üzere kendisinden ödenek istemiştir. Hapishane müdürlüğü ayrıca mahpusların muâyene ve tedâvî edilmeleri yollu bir de yazı yazmıştır.

45 BOA. DH. MB. HPS. M. 33.53.

46 BOA. DH. MB. HPS. M. 33.53. 5.

Urfa'daki mahpusların lekeli humma hastalığından iyileşip iyileşmediğini, bu hastalıktan hapishanede vefat olup olmadığı açık değildir. Ancak lekeli humma gibi bir hastalığın tedavisi cihetine, hapishane idaresinin irade koyması önemli bir çabadır.

R. 14 Mayıs 1331/M. 27 Mayıs 1915 tarihinde Suriye'den iki Rus vatandaşı zorunlu olarak Urfa'da ikamete mecbur bırakılmıştır. Bu iki Rus'tan birinin adı Theodor Bendcof, diğerinin adı Grassim Boulgakof'tur. Bu iki Rus'tan Grassim Boulgakof 26 Aralık 1915 tarihinde hummadan vefat etmiştir. Diğer Rus ise dizanteri sonucu hayatını kaybetmiştir. Theodor'un dizanteriden, Grassim'in hummadan kendi ecelleri ile vefat ettikleri devlet tarafından ayrıca doktor raporu ile tevsik edilmiştir.⁴⁷

3. URFA'DA KOLERA

Kolera salgını, Osmanlı Devleti'nde fazlaca görülmüş bir salgındır. Bu salgın sadece Anadolu topraklarında görülen bir salgın değildir. Avrupa'da fazla görülen bir salgın hastalıktır.⁴⁸ Ancak Kolera salgını Urfa'da da fazla görülmüştür. Urfa'da kolera salgınına geçmeden önce kolera hastalığı ile ilgili kısa bilgiler vermek faydalı olacaktır.

3.1 Koleranın Özellikleri

Kolera son derece bulaşıcı bir hastalıktır.⁴⁹ Koleranın ana vatani Hindistan olarak bilinir. Zira Hindistan'ın havası, iklimi, akarsuları kolera mikrobu oluşması ve çoğalması için uygun ortamlı bir yerdir.⁵⁰ Kolera hastalığının kendine mahsus özellikleri vardır. Mikrop alındıktan bir kaç gün sonra hastada şiddetli kusmalar görülür kusmayı ishal izler. İshal arttıkça idrar azalır. Hastanın gözleri içine çöker. Gözün etrafı morlaşır. Elleri ve ayakları buruşur. Kuvvetten düşer, halsizleşir. Koleraya yakalananlar vücut bağırsıklığına göre kurtulur ya da vefat eder.

3.1.1. Kolera Nasıl Geçer?

Kolera mikrobu, hastanın gaitasında fazla miktarda bulunur. Bu enfeksiyonlu gaitaya temas, mikrobu vücuda alınmasına sebep olur. Lavabo hijyeni (kapılar, musluklar, masraba, tuvalet taşı) temiz olmalıdır. Bu mikrop ağızdan vücuda alınır. Mikrobu alan şahısta, kısa bir süre sonra hastalık başlar. Hastalanan adam ekmek, meyve gibi gıdalara dokunursa mikrop gıdalara geçer. Hasta nereye dokunursa mikrop oraya bulaşır. Kolera vakası görülen eve gidilmemeli, Kolera hastalarıyla temastan kaçınılmalıdır.

47 BOA. HR.SYS. 2144-35.

48 Bernard Voelderink, *Über die Cholera-Epidemie* (Stetin: Verlag Von Otto Spaethen, 1866), 1-47; Bethmann Hollveg, *Cholera-Epidemien*, ed. H. Brauser (Berlin: Verlag von August Hirschwald, ts.), 1-115.

49 Sıhhiye Muavenet-i İctimaiyye Vekâleti, *Sıhhiye Müze Atlası*, 25.

50 Th Rumpf, *Die Colera Indica und Nostras* (Jena: Verlag von Gustav Fische, 1898), 1-3; Fr Schneider, *Wnaderung der Cholera* (Tübingen: Verlag Der Laupp'schen, 1877), 1-5.

Kolera mikrobu, hastanın gaitasında fazla miktarda bulunur. Enfeksiyonlu gaitaya temas, mikrobu vücuda alınmasına sebep olur. Mikrop ağızdan vücuda alınır. Mikrobu alan şahısta, kısa bir süre sonra hastalık başlar. Hastalanan kişi gıdalara dokunursa mikrop gıdalara da geçer. Hasta nereye dokunursa mikrop oraya bulaşır. Kolera vakası görülen eve gidilmemeli, Kolera hastalarıyla temastan kaçınılmalıdır.

Koleradan korunabilmenin birinci yolu kolera hastasına temas etmemektir. Hastanın gaytası kireç ya da dezenfektanlarla etkisiz hale getirilmelidir. Koleranın yanında olan kişiler, ayrı bir gömlek ya da önlük giymelidir. Eller dezenfekte edilmelidir. Hastanın çamaşırı, elbise, yorganı ayrı temizlenmeli ve örtülü olmalıdır. Hastaya ait kaplardan kesinlikle yenilip içilmemelidir. Sular kaynatılarak içilmeli, temizlikte kullanılan suların da kaynatılmış, mikroptan arındırılmış olması gerekir. Hatta yemek yenilen kapların da kaynatılmış sularla yıkanması gereklidir.⁵¹

3.2. Urfa'da Kolera Vakası

Urfa Sancağında, çeşitli zamanlarda kolera salgını görülmüştür. Bu salgının bir kısmı Urfa'nın Halep'e bağlı olduğu dönemde gerçekleştiği için Urfa kolasını Halep vilayeti üzerinden öğreniyoruz. Urfa'da yaşanan kolera salgını Maraş, Antakya, Belen, Sarım, Halep,⁵² Şam, Hadide⁵³ gibi geniş alanlarda da görülmüştür.

1890 tarihinde Halep'te görülen ve temizliğin önemi vurgulanan kolera salgını; Halep'in bir sancağı olan Urfa da görülmüştür. Halep'te ortaya çıkan salgında Cebel-i Lübnan, Beyrut Vilayetleri ile Kudüs mutasarrıflığına Halep ve sancaklarında zuhur eden kolera salgını hakkında bilgi verilmiştir.⁵⁴

Urfa'da cereyan eden kolera hastalığı Urfa Şer'iyye Sicil Defterlerinden 220, 222, 223 numaralı defterlere de konu olmuştur. Söz konusu defterlerde çokça ölüm vakası olmasına rağmen şer'iyye sicil defterinde bulaşıcı hastalıktan vefat eden kişi tespit edilememiştir.

51 Sıhhi Müze Arşivi, 25.

52 BOA, Y.PRK.ASK. 66. 18

53 BOA, Y.PRK.ASK. 77. 105

54 BOA, Y.PRK.SH. 66-18.

Nijerya'yı saran salgın: Kolera

OCAK'TAN BU YANA KOLERA SALGINI ÜLKEDE YAYILMAYA DEVAM EDİYOR

SALGIN, BAŞKENT ABUJA'NIN YANI SIRA 22 EYALETTE YAYILDI

1 OCAK-1 AĞUSTOS ARASINDA

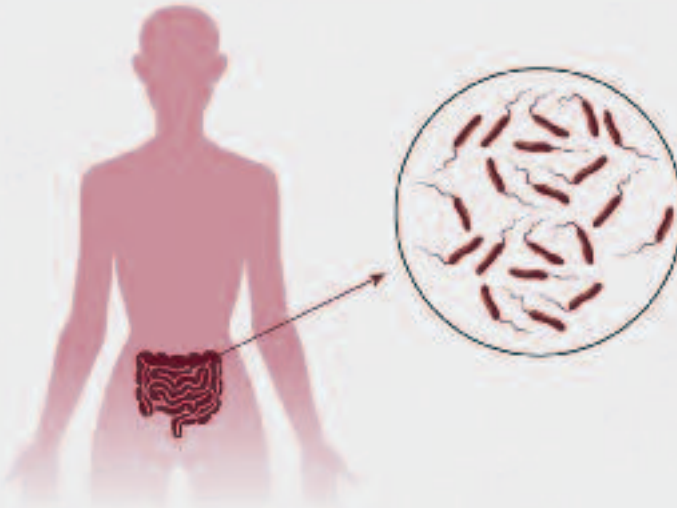
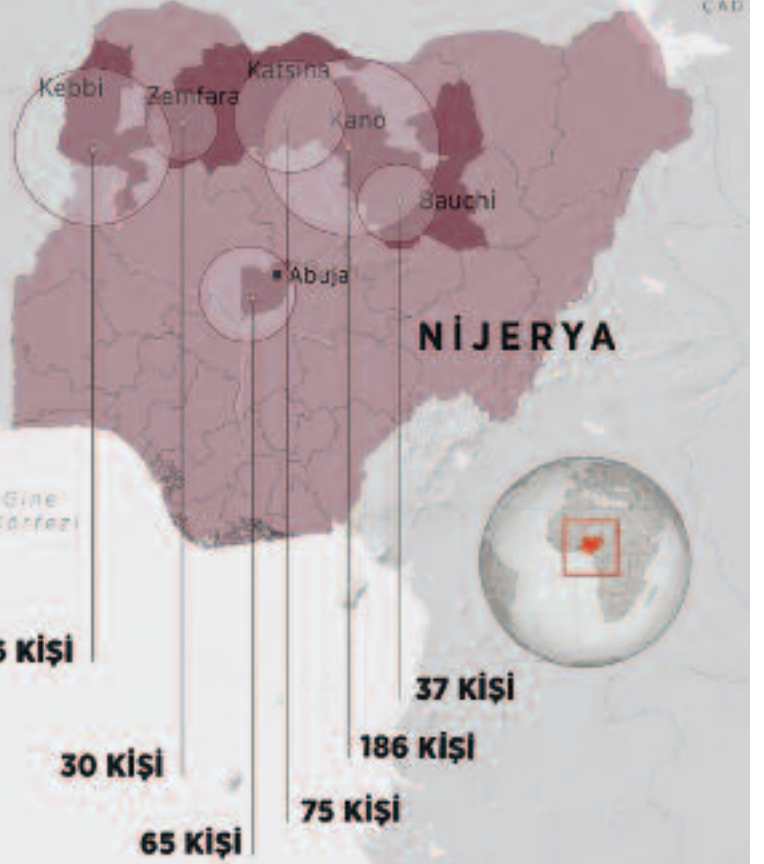
31 BİN 425

KOLERA TEŞHİSİ KONULDU

816 KİŞİ

SALGINDAN YAŞAMINI YİTİRDİ

Dünya, yeni tip koronavirüsle (Kovid-19) mücadele ederken; Batı Afrika ülkelerinden Nijerya, Kovid-19 salgınının yanı sıra kolera tehdidiyle karşı karşıya

KOLERA NEDİR?

- Koleraya "**vibrio cholerae**" adlı bir **bakteri** neden oluyor
- **Gıda ve su yoluyla** bulaşan bir hastalık
- **Siddetli ishale ve vücutta su kaybına** neden oluyor
- Tedavi edilmediği takdirde **ölümcül** olabiliyor
- Hastalık en çok **sanitasyonun yetersiz olduğu yerlerde** görülüyor

Urfa'da H. 16 Zilhicce 1304 / M. 5 Eylül 1887 tarihinde kolera salgınından bir kişi vefat etmiştir.⁵⁵ Urfa'da 25 Kanun-ı Evvel 1306 / M. 6 Ocak 1891 tarihinde on gün süre ile kolera vakası görülmemiştir.⁵⁶ 9 Safer 1308 / M. 24 Eylül 1890 tarihi itibarı ile Urfa ve Harran'da kolera vakaları görülmeye devam ediyordu. Ancak Urfa ve Harran'daki bu vakalar orduya, dolayısı ile askere bulaşmamıştı. 9 Eylül-10 Eylül 1890 tarihinde Halep'te koleradan vefat eden sayısı ikiydi.⁵⁷ Urfa'nın bağlı olduğu Halep vilayet merkezinde 29 Safer 1308 / 14 Ekim 1890 tarihinde koleraya yakalananlardan 10 kişi vefat etmiştir. 13 Ekim 1890 tarihinde ise kolera bulaşmış toplamda 19 kişi Halep'te hayatını kaybetmişti.⁵⁸ 6 Rebiü'l-evvel 1308 / 20 Ekim 1890 tarihinde Dahiliye Nezareti, Urfa'da koleradan vefat edenlerin sayısını 3 olarak açıklamıştır.⁵⁹ 15 Ekim 1890 tarihinde Urfa'da koleradan vefat eden sayısı 3, Birecik'te bir kişiydi.⁶⁰

28 Ağustos 1891 tarihinde Kolera salgını ve bulaşı azaltmak için Halep ve bağlı kazalarında dolayısı ile Urfa'da karantinanın uygulanması İstanbul tarafından istenmiştir. Başkent Halep'te, Urfa'da vuku bulan kolerayı söndürebilmek için temizlik kurallarına riayet edilmesini istemiştir. 28 Ağustos 1891 tarihinde kolera tedbirlerinden biri de İstanbul'a davet edilen ve Halep'te oturan Müftüzade Mehmet Nuri Efendiye öncelikle karantina uygulanması istenmiştir. Müftüzade Mehmet Nuri Efendi'nin karantinaya alınması için İzmir karantina müdiriyyetine telgraf çekilmiş ve bu kişinin tahafuzhanede⁶¹ bir süre tutulması istenmiştir.⁶² 28 Kasım 1891 tarihinde Birecik'in Ciranlı Köyünde bir kişi kolera sebebi ile vefat etmiştir.⁶³

SONUÇ

Osmanlı Devletinde görülen salgın hastalıkların birçok türü, bir sancak olarak Urfa'da da görülmüştür. Urfa'da yaşanan pandemi, işsizlik, evsizlik, anarşiyi tetiklemiştir. Sancakta vuku bulan salgın hastalığın hangi türü olur ise olsun, halkın salgın ve sâri hastalığa karşı şuur düzeyi oldukça yüksek olduğu tespit edilmiştir. Urfa'da yaşanan taun salgınında halkın evlerinden çıkmaması, alış veriş yasaklamaları bu durumu ispat etmeye yeter durumdadır. Salgın hastalık karşısında devlet, daha hastalık yayılmadan, önlemek için koca bir gemiyi yaktırmıştır. Bu durum salgın hakkında dönem insanların bilinç düzeyini göstermesi açısından önemlidir. Halepli alimin karantinada tutulması salgın hastalık konusundaki şuur düzeyinin üst seviyelerde olduğunu göstermesi açısından

Urfa'da yaşanan en ağır salgının XVIII. yüzyıl sonu ile XIX. yüzyılda olduğunu söylemek mümkündür. Bu salgından sonra en büyük salgın arşiv belgelerine göre Halep ve çevresinde çıkan ve Urfa'da da görülen kolera salgınlarıdır. Urfa'da yaşanan salgınlar bir yıla sınırlı kalmamıştır.

önemlidir. Başkentten, Urfa ve Halep halkının temizlik tedbirlerine riayet etmelerinin istenmesi yine salgın hastalıklar konusunda devletin salgın hastalıklara karşı kayıtsız kalmadığını göstermesi açısından değerlidir. Halep'ten, Urfa'dan, Maraş'tan, Antakya'dan kolera salgınları sırasında İstanbul'un sürekli rapor alması ve buralara talimatlar göstermesi salgın konusunda Devlet-i Aliyyenin geçmiş yaşanmışlardan tecrübe kazandığını göstermiştir. Ayrıca; J.D. Tlolozan'ın eserinde İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in "Veba bir yerde zuhur ederse, siz de orada iseniz bulunduğunuz yerde kalın. Şayet başka bir yerde ise oraya girmeyin." sözüne yer vermesi önemli bir husustur.

Urfa'da yaşanan en ağır salgının XVIII. yüzyıl sonu ile XIX. yüzyılda yaşandığını söylemek mümkündür. Bu salgından sonra büyük salgın arşiv belgelerine göre Halep ve çevresinde çıkan ve Urfa'da da görülen kolera salgınlarıdır. XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde zaman zaman salgınların geldiğini farklı kaynaklar bildirmiştir. Arşiv belgeleri de Urfa'da yaşanan salgınların bir yıla sınırlı kalmadığını göstermiştir.

Urfa'da salgın hastalıkların yaşanmasının en önemli sebeplerinden biri, Urfa'nın ana geçiş güzergâhında olmasından kaynaklanmıştır. Urfa, Suriye vasıtası ile Mısır'a bağlanabiliyordu. Mısır, birçok salgın hastalığa yataklık yapmaya uygun bir atmosfer ve iklim sahipti. Ayrıca Urfa, Halep, Diyarbakır, Basra, Bağdat yollarının çakışma noktalarından biri idi. Bu durum hastalıkların kolayca Ruha'ya taşınmasında etkili olmuştur.

Özetle Osmanlı Urfa'sında yaşanan salgınlar şehrin ekonomisini, idaresini, asayişini etkilemiştir. Ancak şehrin demografisini kökten etkileyecek bir güce hiç bir zaman ulaşamamıştır.

55 BOA, Y.PRK.SH. 2-55

56 BOA, Y.PRK.SH. 65-27.

57 BOA, Y.PRK.SH. 65-27

58 BOA, Y.PRK.SH. 65-112.

59 BOA, Y.PRK.SH. 66-18.

60 BOA, Y.PRK.SH. 65-1113.

61 Karantina evi demektir.

62 BOA, Y.PRK.SH. 3. 44.

63 BOA, Y.PRK.ASK. 77. 105.

KAYNAKÇA

- Ahmet Cevdet Paşa. Tarih-i Cevdet, 3. cilt. haz. Abdulkadir Özcan. (İstanbul: Türk Tarih Kurumu, 2018).
- Akyay, Necmeddin "Türkiye’de Vaba Salgınları ve veba Hakkında Eski Yayınlar". Mikrobiyoloji Bülteni, 8/2, (Nisan 1974), 209-216.
- Benli, Kübra. "Klasik Dönem Osmanlı Sağlık Sistemi ve Salgın Hastalıklar (1300-1600). (Yüksek Lisans Tezi: Selçuk Üniversitesi, 2017).
- Braudel, Fernand. Akdeniz ve Akdeniz Dünyası. 1.cilt, çev. Mehmet Ali Kılıçbay. (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1989).
- Burcu Mecan. "XIX. Yüzyılda Osmanlı’da Çiçek Salgınları ve Çiçek Hastalığı ile Mücadele" (Yüksek Lisans Tezi: Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017).
- Dağ, Mustafa, Urfa’da Sağlık (1900-1950) Hastaneler, Eczaneler, Hekimler ve Hastalıklar, İstanbul 2021.
- Ekinci, Abdullah, Asoğlu İsmail, Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Misyoner Hekimler ve Urfa’daki Faaliyetleri, Şehir ve İrfan(5), 106-117.
- Edm Dupouy. Le Moyén Age Medical (Paris: Yayınevi bilinmiyor., 1888).
- Fayda, Mustafa, "Amvâs", DİA İslam Ansiklopedisi, C. 3, İstanbul 1991,
- Fr. Schneider. Wnaderung der Cholera. (Tüningen:Verlag Der Laupp’schen, 1877).
- Goeden. Cholera-Epidemie. (Stetin: VerlagVonOttoSpaethen ,1866)
- Hollweg, Bethmann. Verlauf Der Cholera-Epidemien. ed. H. Brauser. (Berlin: VerlagVon August Hirschwald, 1862).
- I. Conradi Lawrence, "Täunand Wabâ", Journal of the Economicand Social History of the Orient, Vol. XXV, Part III.
- İbn Kesir, el-Bidäye ve’n-nihäye (nşr. Ahmed Ebû Mülhim v.dğr.), Beyrut 1407/1987.
- M.D., Frid Schhurrer, Materialienzu Einer Allgemeinen Naturlehre der Epidemienund Contagien. (Tübingen: Bey Jacob FriedrichHacrbrant, 1810).
- Mar Yesua. Urfa ve Diyarbakır’ın Felaket Çağı 494- 507. 2. bsk. (İstanbul: Yeryüzü Yayınları, 1996).
- Marien, Gisele. "The Black Death in Early Ottoman Territories 1347-1550" (Yüksek Lisans Tezi, The Departmant of Bilkent University, 2009).
- Rumpf, Th. Colera İndicaund Nostras. (Jena: Verlag Von Gustav Fischer, 1898).
- Sertoğlu, Midhat. Mufassal Osmanlı Tarihi 5. cilt. (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011).
- Sihhiyye Muâvenet-i ictimaiyye Vekâleti. Sihhiyye Müze Atlası. (Yayın yeri kitapta bulunamamıştır: Sihhiyye Muâvenet-i İctimaiyye Vekâleti, 1926). 27.
- Şemseddin Sami. Kâmûs-ı Türkî, 3. bsk. (İstanbul: Çağrı Yayınları,1989)
- TC. Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşiv Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Fon Kodu: C.İKTS, Yer Bilgisi: 45-2215.
- _____. BOA, Fon Kodu: TS. MA. d. 1341.
- _____. BOA, Fon Kodu: Y.PRK.ASK. Yer No: 77. 105.
- _____. BOA, Fon Kodu: Y.PRK.SH. Yer No: 3. 44.
- _____. BOA, Fon Kodu: Y.PRK.SH. Yer No: 65-113.
- _____. BOA, Fon Kodu: Y.PRK.SH. Yer No: 66-18.
- _____. Fon Kodu: C.ZB. Yer Bilgisi: 33-1624.
- _____. BAO, Fon Kodu: C. ML. Yer Bilgisi: 689- 28260.
- _____. BAO, Fon Kodu: DH. MB. HPS. M. Yer no: 33.53.
- _____. BAO, Fon Kodu: DH. MB. HPS. Yer No: 65.32.
- _____. BAO, Fon Kodu: HR.SYS. Yer No: 2144-35.
- _____. BAO, Fon Kodu: Y. PRK. ASK. Yer Bilgisi: 77-105.
- _____. BAO, Fon Kodu: Yb. 04.5.1.
- _____. BOA, Fon Kodu: MA.e (T SMA No: 5727/1) Yer No: 748-60.
- _____. BOA, Fon Kodu: HAT Yer No: 157 -6564.
- _____. BOA, Fon Kodu: Y.PRK.ASK. Yer No: 65. 112.
- _____. BOA, Fon Kodu: Y.PRK.ASK. Yer No: 66. 18
- _____. BOA, Fon Kodu: Y.PRK.SH. Yer No: 2-55.
- _____. BOA, Fon Kodu: Y.PRK.SH. Yer No: 65-112.
- _____. BOA, Fon Kodu: Y.PRK.SH. Yer No:66-27.
- Tholozan, J.D..Histoire de la Peste Bubonique En Mésopotamie. ed.G.Masson. (Paris: Libraire de la L’académie de Médecine, 1874).
- Varlık, Nükhet "Osmanlılarda Veba Salgınları" Toplumsal Tarih, 296: (Ağustos 2018): 30-36.
- Varlık, Nükhet. "Taun" TDA İslâm Ansiklopedisi. 40: (İstanbul, TDV İslâm Ansiklopedisi, 2011): 175-177.
- Conrad, Lawrence I. "Taun and Waba Conceptions of Plague and Pestilence in Early Islam". Journal of the Economic and Social History of the Orient 25/3 (1982), 268-307. <https://doi.org/10.2307/3632188>
- Dupouy, Edmond. Le Moyen Âge Médical. Paris: Société D’éditions Scientifiques, 1895.
- El-Belezurî, Ahmet bin. Yahya. Fütuhu’l-Buldan. çev. Mustafa Fayda. İstanbul: Siyer Yayınları, 2013.
- Fayda, Mustafa. "Amvâs". TDV. İslam Andiklopedisi. 3/100. İstanbul: TDV., 1991.
- Hollveg, Bethmann. Cholera-Epidemien. ed. H. Brauser. Berlin: Verlag von August Hirschwald, ts.
- İbn-i Kesir. El-Bidaye ve’n-Nihaye. Beyrut: Ahmed Ebu Mülhim, 1407.
- Marien, Gisele. The Black Death in Early Ottoman Territories: 1347-1550. Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Rumpf, Th. Die Colera İndica und Nostras. (Jena: Verlag von Gustav Fische, 1898.
- Schneider, Fr. Wnaderung der Cholera. Tüningen: Verlag Der Laupp’schen, 1877.
- Schnurrer, Friedrich. Materialien Zu Einer Allgemeinen Naturlehre der Epidemien und Contagien. Tübingen: Heerbrandt, 1810.
- Sertoğlu, Midhat. Mufassal Osmanlı Tarihi V. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011.
- Sihhiyye Muâvenet-i İctimaiyye Vekâleti. Sihhiyye Müze Atlası. Sihhiyye Muâvenet-i İctimaiyye Vekâleti, 1926.
- Şemseddin Sami. Kâmûs-ı Türkî. İstanbul: Çağrı Yayınları, 3. Basım, 1989.
- TC. Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşiv Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). "Fon Kodu: C. ML. Yer Bilgisi: 689-28260", ts.
- TC. Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşiv Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). "Fon Kodu: C.ZB. Yer Bilgisi: 33. 1624. 2. 1", ts.
- TC. Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşiv Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). "Fon Kodu: MA.e (T SMA No: 5727/1) Yer No: 748-60.", ts.
- TC. Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşiv Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). "Fon Kodu: C. İKT. Yer No: 45-2215", ts.
- TC. Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşiv Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). "Fon Kodu: DH. MB. HPS. M. Yer No: 33.53", ts.
- TC. Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşiv Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). "Fon Kodu: DH. MB. HPS. Yer No: 65.32.", ts.
- TC. Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşiv Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). "Fon Kodu: HAT Yer No: 157 -6564", ts.
- TC. Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşiv Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). "Fon Kodu: HR.SYS. Yer No: 2144-35", ts.
- TC. Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşiv Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). "Fon Kodu: TS. MA. d. 1341", ts.
- TC. Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşiv Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). "Fon Kodu: Yb. 04-5.1", ts.
- TC. Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşiv Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). "Y. PRK. ASK. Yer Bilgisi: 77-105", ts.
- Tholozan, J.D. - Masson, G. Histoire de la Peste Bubonique en Mesopotamie. Paris: Libraire de l’Academie de Medecine, 1874.
- Ülgener, F. Sabri. İktisadî Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası. İstanbul: Derin Yayınları, 2006.
- Varlık, Nükhet. "Osmanlılarda Veba Salgınları". Toplumsal Tarih 296 (2018), 30-36.
- Varlık, Nükhet. "Taun". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 40/175-177. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011.
- Voelderink, Bernard. Über die Cholera-Epidemie. Stetin: Verlag Von Otto Spaethen, 1866.
- Yeşua, Mar. Urfa ve Diyarbakır’ın Felaket Çağı 494-507. İstanbul: Yertüzü Yayınları, 2. Basım, 1996.

Urfa'da mistik bir mekan

Hindiye Tekkesi

Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ
Dr. Berna TORKAK

■ Hindiye Tekkesi sokak kapısı kitabesinde; Besmele ve şهادet kelimesinden sonra, hicri 953 (miladi 1546) tarihinde imar edildiği belirtilmektedir.

Urfa'da Mistik Bir Mekan: Hindiye Tekkesi

Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ
Dr. Berna TORKAK

Bu tekke Urfa'da toplumun kaynaşmasına önemli bir rol oynamıştır. Zira bu tekkede gerek yerli halk gerekse de farklı topluluklara mensup insanlar bir araya gelmiştir. Bir sivil toplum kuruluşu olarak görev icra eden Hindiye Tekkesi, Hint halkının toplumlarına ve kültürlerine bağlı kalmasını sağlamıştır.

İslam dünyasında dinin etkilediği önemli müesseselerin başında tekkeler¹ gelmektedir. Selçuklu ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda harç vazifesi gören tekkeler aynı zamanda tarikatların İslam coğrafyasına nüfuz etmesini sağlamıştır.²

Tasavvufi hayatın merkezi konumunda bulunan tekkeler,³ tarikat eğitimi ve tasavvuf terbiyesinin verildiği mekânlardır.⁴ Bu mekânlar birer eğitim ve öğretim merkeziydi.

Çünkü tekkelerde tebliğ ve irşadda ehliyetli kişiler yetiştirilmekteydi.⁵ Söz konusu bu mekânlardan biri Urfa'daki Hindiye Tekkesi'dir. Bu tekke Urfa'da toplumun kaynaşmasına önemli bir rol oynamıştır. Zira bu tekkede gerek yerli halk gerekse de farklı topluluklara mensup insanlar bir araya gelmiştir. Bir sivil toplum kuruluşu olarak görev icra eden Hindiye Tekkesi, Hint halkının toplumlarına ve kültürlerine bağlı kalmasını sağlamıştır.⁶

Urfa'daki Hindiye Tekkesi Hızanoğlu Sokakta olup Hızanoğlu Cami'nin doğu kısmında yer almaktadır.⁷ Tekkenin bulunduğu mahalle tekke ismine binaen Hindiye Mahallesi olarak anılmaktadır.⁸

¹ Osmanlı Türkçesi metinlerinde tekye şeklinde yazılan tekke kelimesinin çoğulu tekâyâdır. Bu kelime 15. yüzyıldan sonra Osmanlı Türkçesi'nde kullanılmaya başlanmıştır. Mustafa Kara, "Tekke", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV, 2011), Cilt: 40, s. 368.

² Nedim Bakırcı ve Hüseyin Kürşat Türkan, "Tekke ve Zaviyelerin Balkanlar'daki Rolü ve Önemi", *Türük*, Sayı: 1, (2013), s. 146.

³ Cem Apaydın, "Belgeler Işığında Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması Üzerine Bir Değerlendirme", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 32, (2017), s. 149.

⁴ Mustafa Kara, *Din Hayatı Sanatı Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, (İstanbul: Dergah Yayınları, 1977), s. 50; Semih Ceyhan, "Tarikat ve Tekke Kavramlarına Dair", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, (İstanbul: İsam Yayınları, 2015), s. 32.

⁵ İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, (İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2019), s. 17.

⁶ Bahattin Turgut, *Urfa Vakıfları (1850-1900)*, (İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2020), s. 107.

⁷ Abdulhalim Durma, *Evlîyalar Şehri Urfa*, (Şanlıurfa: Erol Matbaası, 2015), s. 124.

⁸ BOA, MVL., 100/76.

FOTOĞRAF: Cihat Kürkçüoğlu/2001

■ *Accilû bi's-salâti kable'l-fevt / Ve Accilû bi't-tevbeti kable'l-mevt Fi sene 1287 (Hadîs-i Şerîf Meâli : Vakit geçmeden namazı kılmakda, ölüm gelmeden tövbe etmekde acele et. (Hindiye Tekkesi avlu kapısındaki kitabe)*

Tekkenin sokak kapısı üzerindeki Arapça kitabeye nazaran H. 953 (1546) senesinde inşa edilmiştir.⁹ Ancak Urfa Şer'iyye Sicilleri'ndeki H. 1264-(1848) tarihli berat suretine göre Hindiye Tekkesi, IV. Murad tarafından inşa ettirilmiştir. Bağdat Seferi'ne (1638-1639) giderken Urfa'ya uğrayan IV. Murad, burada Hindiye Tekkesi'nin inşa edilmesi emrini vermiştir.¹⁰

Hindiyan şeyhinin beratına göre IV. Murad, tekkeyi Hintli alim ve fukaranın ikamet etmeleri, ibadet ve zikirle uğraşmaları için inşa ettirmiştir.¹¹ Bu sebepten dolayı tekkeye *Hindiyan*¹² (*Hindiye*) *Tekkesi* ismi verilmiştir.

IV. Murad tekkenin devamlılığını sağlamak için de Halilürrahman Vakfı'ndan günlük 32 adet ekmek, 5 okka et, 11 köpek aşı, 1 adet bahçe, 4 adet ev ve 2 adet dükkânı bağışlamıştır. Hintli alim ve fukaranın günlük yemeklerini düşünen IV. Murad'ın aynı zamanda tekkenin çevresindeki köpeklerin doyurulmasını düşünmesi, hayvan sevgisine verdiği önemi göstermektedir. Tekkenin tahsisat ve tayinatından Hintliler dışında Afganilerin de istifade etmeye çalıştığı görülmektedir. Tekkeyi basıp tayinat ve tahsisatın kendilerine ait olduğunu iddia eden Afganiler, Hintli alim ve fukaraya müdahalede bulunmuşlardır. Afganilerin bu müdahalesi sonrasında olay mahkemeye intikal etmiştir. Mahkeme de tahsisatın Afganilere değil Hintlilere ait olduğu kararını vermiştir.

Hindiye Tekkesi'nin şeyhliğini berat suretinde de görüldüğü üzere Ahmed Hindi yapmıştır. Ahmed Hindi'den sonra ise Gulam Muhammed,¹³ Şeyh Receb Hindi,¹⁴ Veliyüddin Hindi,¹⁵ Gulam Muhammed'in oğlu İmam Mehmed Baki, İmam Mehmed Baki'nin oğlu Abdurrahman ve Seyyid İbrahim yapmıştır.¹⁶

⁹ Tekkenin zaman içerisinde eski yapılarının yıkılmasından dolayı yeni yapılar inşa edilmiştir. Örneğin 1870 yılında eski yapısı yıkılıp bir adet mescit inşa edilmiştir. Yine 1922 yılında da tekkeye odalar inşa edilmiştir. A. Cihat Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa İli Camileri*, (Ankara: Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, 2013), s. 113; Hatice Kübra İlhan, *Urfa Halilürrahman Su Yolu Aksının (Antik Daysan Nehri) Kentsel Doku Bağlamında İncelenmesi, Hindiye Tekkesi ve Leyliciler Evi'nin Koruma Önerisi*, (Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2017), s. 139.

¹⁰ Bahattin Turgut, *Urfa Vakıfları (1850-1900)*, (İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2020), s. 107; Hatice Kübra İlhan, *Urfa Halilürrahman Su Yolu Aksının (Antik Daysan Nehri) Kentsel Doku Bağlamında İncelenmesi, Hindiye Tekkesi ve Leyliciler Evi'nin Koruma Önerisi*, (Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2017), s. 139.

¹¹ IV. Murad gibi Fatih Sultan Mehmed de İstanbul Aksaray ve Üsküdar'da Hintli seyyah ve dervişlerin barınması için tekke kurmuştur. bkz. M. Baha Tanman, "Hindiler Tekkesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV, 1998), Cilt: 18, s. 67-69.

¹² Arşiv belgelerinde Kudüs-i Şerif'de, Adana Köprübaşı'nda ve Halep'te aynı isimle zikredilen *Hindiyan Tekkesi* ve *Zaviyesi*'nin mevcut olduğu görülmektedir. Bkz., BOA, AE.SMST.III., 322/ 25941; BOA, AE.SABH.I., 76/5329; BOA, İ.Ş.D., 116/6964; BOA, HH.İ, 90/7.

¹³ BOA, EV.d., 12962.

¹⁴ BOA, A.} MKT. NZD., 122/75.

¹⁵ BOA, UŞS, 228, s. 475, h. 952.

¹⁶ Ali Emre İşlek, *Osmanlı Devleti'nde Hindi Tekkeleri*, (Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020), s. 142; Mahmut Karakaş, *Cumhuriyet Öncesi*

H.1260 tarihli vakıf defterinde Hindiye Tekkesi'nin varidat kayıtlarını incelediğimizde her yıl Harran'daki bahçeden 60 akçe, Karaburç Camii yanındaki iki adet dükkândan 68 akçe, Cami-i Kebir Vakfı'ndan 6 akçe, Mencik Vakfı'ndan 12 akçe, Ayn-ı Halilürrahman Vakfı'ndan 15 akçe, Mevlid-i Halilürrahman Vakfı'ndan ekmek ve et için 1800 akçe gelir sağlandığı görülmektedir. Tüm bu gelirlerinin toplamı her yıl 1961 akçedir. Tekkenin her yıl giderleri isemütevelli için 200 akçe, tekke duvarına masraf için 100 akçe, maaş ve muhasebe tertibi için 118 akçe, et ve civar vakıflar için de 1543 akçe olmak üzere toplamda 1961 akçedir.¹⁷

H. 1262 tarihli vakıf defterinde ise Hindiye Tekkesi'ne her yıl Karaburç Camii yanındaki dükkân kirasından 80 akçe, Cami-i Kebir Vakfı'ndan 6 akçe, Mencik Vakfı'ndan 12 akçe, Halilürrahman Vakfı'ndan 3 akçe, Mevlid-i Halilürrahman Vakfı'ndan ekmek ve et için 1800 akçe, Harran'daki bahçeden de 60 akçe gelir sağlanmaktadır. Bu tarihlerde tekkenin geliri toplam 1961 akçedir. Tekkenin giderleri iseyine H. 1260 yılındaki gibi toplamda 1961 akçedir.¹⁸ H. 1260 ve H. 1262 yıllarında Hindiye Tekkesi'nin gelir ve giderlerinde herhangi bir değişiklik olmamıştır.

Vakıf defterlerinde görüldüğü üzere Hindiye Tekkesi'ne gelir sağlayan önemli kuruluşlar vakıflar olmuştur. Bu vakıflardan biri de Halilürrahman Vakfı'ydı. Ancak H. 1184 yılında Halilürrahman Vakfı mütevellisi, Hindiye Tekkesi'ne veril-

■ Hindiye Tekkesi'nin H. 1260 yılındaki Gelir ve Giderleri / (BOA, EV.d., 12373, s. 5)

mesi gereken yiyecek ve meblağı tahsil etmemişti. Bunun üzerine ulema, ayan ve Hindiye fukarası Divan-ı Hümayun'a¹⁹ arzuhal sunarak, Halilürrahman Vakfı'nın mütevellisinden şikâyetçi olmuştu. Bu şikâyet üzerine Divan-ı Hümayun da olayın mahallinde çözülmesine karar vermişti.²⁰

Hindiye Tekkesi'ndeki bu olaydan sonra H. 1267 yılında da Kadiriyye Şeyhi Derviş Hüdayî Bakiç isimli zatın vergi talebi karşısında yaşamış olduğu zorluk görülmektedir.

Şanlıurfa'da Kültür ve Eğitim, (Şanlıurfa: Şanlıurfa Valiliği Yayınları, 2001), s. 213-216.

¹⁷ BOA, EV.d., 12373, s. 5.

¹⁸ BOA, EV.d., 12979, s. 5.

¹⁹ Haksızlığa uğradığını düşünen herkes yerel mahkemelere veya Divan-ı Hümayun'a başvurup şikâyetini iletebilmekteydi. Ahmet Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, (Ankara: Phoenix Yayınları, 2020), s. 79; Amy Singer, *Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler*, çev. Sema Bulut-suz, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2008), s. 145; Abdullah Ekinci ve Berna Tor-kak, "Urfa ve Birecik'te Zulmün Öznesinde İki İsim Rakka Beylerbeyleri Dilaverler", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22/2, (2022), s. 600.

²⁰ BOA, A. {DVNS. ŞKT. d., 177, s. 182, h. 790.

■ *Hindiye Tekkesi / Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ - Dr. Berna TORKAK*

Urfa'daki Hindiyân Şeyhi tarafından kaleme alınan berat sureti şu şekildedir:

Sultân Murad Hân tâbeserâhehûnun medîne-i Ruha'da ulemâ ve fukarâ-yı Hindiyân sâkin olmak için binâ eylediği tekyeye hazret-i Halilürrahman aleyhi's-salâtuve's-selâm evkâfından ta'yîn eylediği yevmî otuz iki aded nân-ı azîz ve beş kıyye güşt ve on bir kelb aşî ve bir bağçe ve dört bâb buyût ve iki bâb dükkân vazîfe ta'yîn buyurmuş olup ulema ve fukarâ-yı Hindiyân dahi tekke-i mezbûrda evrâd ve ezkâr ile meşguller iken şîrâr-ı Afganîden kimesneler ta'ayyünât-ı mezkûre fukarâ-yı Afganîyânîye merbûttur diyerek hilâf-ı şart-ı vâkıfa müdâhale birle bundan akdem sudûr eden emr-i alîşân ve sûret-i defter-i hâkânînatık olduğu vechile tarafeyn huzûr-ı şer'demurâfa'a ve Afgan tâifesinin alâmeti olmadığı kâffe-i ahâlîşehâdet ve ihbâr ve kadîmü'l-eyyâmdan berü ulemâ ve fukarâ-yı Hindiyâna merbût ve meşrût olup ve Şeyh Ahmed Hindî zâtında afîf ve perhîzkâr olmağla ulemâ ve fukarâ-yı Hindiyânın hîdmetlerini edâ eylemek üzere şeyh-i mûmâileyh mahlûlünde tevcih ve yedine berât-ı âlişân verilmek bâbında inâyet ricâsına Ruha nâibi mevlânâ es-Seyyid Mehmed Nasuh -zîdeilmuhû- arz ve bi'l-cümle ahâlîsi muhâzır birle inhâ ve ber-minvâl-i muharrer Ruha vâlisi vezîrim Muhammed Behram Paşa -edâ mellâhute'âlâiclâlehu- tah-rîrâtıyla iltimâs etmekle sâlifü'z-zikr Ruha'da Mevlûd-ı Halilürrahman vakfından yevmî otuz iki nân-ı azîz ve beş kıyye güşt ve on bir kelb aşî evkâf-ı mezbûr imâretinden Ruha sâkinlerinden Hindiyân-ı ulemâ ve sulehâsî çün ta'yîn ve tâ'âmiye-i mezkûra ulemâ ve fukarâ-yı Hindiyânın medâr-ı ma'âşları olup evrâd ve ezkârlarıyla meşguller iken şîrâr-ı Afganîden birkaç nefer kimesneler iskân edip ta'ayyünât-ı mezkûre fukarâ-yı Afgan'a merbûttur diyerek ekl ve bel' ve fukara-yı Hindiyânî men' ve ref' birle gadr eylediklerinden te'âmiye-i mezbûre bilâ-deruhde ve bilâ-târîh mukayyed olduğundan mahallinde sened-i âhar ile ve bilâ-sened mutasarrıfı yok ise şartıyla Ruha kâdısı arzıyla Hacı Şeyhüddin Muhammed Hindî'nin uhdesine kaydıyla bin iki yüz yirmi dokuz senesi Ramazân'ında müceddeden berât verildiğinden sonra Afgan tâifesinden el-Hâc Şuhûd nâm kimesne zuhûr edip Ruha'da Mevlûd-ı Halilürrahman Vakfı'ndan yevmî bir akçe Ruha'da sâkin Hindî ulemâsının ve Seyyid Mencek Vakfı'ndan fukarâ-yı Hindiyâna yevmî dört akçe ve Ayn-ı Halilürrahman Vakfı'ndan yine Hindiyân ulemâsına te'âmiye için yevmî bir akçe ve Kızıl Câmi' Vakfı'ndan Ruha'da sâkin Hindî ulemâsı için yevmî iki akçe te'âmiye bilâ-deruhde ve bilâ-târîh kalan te'âmiye-i mezkûreler müddet-i vâfireden berü tasarrufumuzda ve iki yüz otuz seneden mukaddem Afgan tâifesine verilen emr-i alîşânı musaddak bin yüz altmış dokuz târihiyle Ruha kâdısı tarafından verilen hücece sûretlerini ibrâz ve Afgan tarafı senedât-ı atika ile tasarruflarını iddi'a eylediklerinde merkûm Şeyhüddin uhdesine kaydıyla müceddeden verilen berâtı kaydı ifâ olunarak Afgan tâifesinin bu ana kadar mutasarrıf oldukları sâbit olduğu hâlde mâ-tekaddemden tevcihle mutasarrıf oluna gelmiş ise yine ol vechile zabt ve tasarruf ettirilmek için Afgan tâifesinden el-Hâc Şuhûd nâm kimesnenin istid'âsıyla iki yüz otuz bir senesinde emr-i şerîfim verilip ba'dehû zikr olunan vezâif ve te'âmiye mutlakan Hindiyân ulemâ ve sulehâsına merbût olduğu zâhir ve âyân ve Afgan'a dâir bir nesne ta'yîn olunmadığından mâ-'adâtâife-i merkûm amel-i kadîmda vâsına teşebbüs etmezler ise de amel-i kadîmda vâsında dahi hakk Hindiyânın yedlerinde zuhûr eylediğinde mârru'z-zikr vezâif ve te'âmiye gerek Hindiyân ve gerek Afgan taraflarından bir kimesneye hasr ile berât ve emr-i alîşânî tâsından sarf-ı nazar olunarak kaleminde mukayyed olduğu vechile Hindiyânulemâ ve sulehâsı taraflarından ne vechile ahz ve kabz olunmuş ise yine ol vechile kadîmisi üzere ahz ve kabz ettirilmek için tekke-i mezbûr fukara-yı Hindiyân ile evrâd ve ezkâra meşgûl Şeyh Ahmedî'den bâ-i'lâm bin iki yüz otuz üç senesi Şa'bân'ında Ruha kâdısına hitâben emr-i şerîfim verilmiş olduğu muhâsebe-i merkûmdan derkenâr bulunmağın vezâif ve te'âmiye-i merkûm mutlaka Hindiyân ulemâ ve sulehâsına meşrût olduğundan tarafeynden kimesneye hazır ile berât ve emr-i alîşânî tâsından sarf-ı nazar olunarak kadîm vechile ahz ve kabz ettirilmesi çün emr-i şerîfim verilmiş olmağla bu sûrette kemâfi's-sâbık te'kîdihâvî emr-i şerîfimi tâsına mı yoksa ber-mûcib-i iltimâs merkûm Hindî Şeyh Ahmed uhdesine kaydıyla müceddeden verilmesi mi emir ve irâde-i aliyem olunmuş her vechile fermân-ı alîşânım olursa deyü bi'l-fi'il reisülküttabım iftihârü'l-emâcidi ve'l-ekârim Mehmed Salih -dâmemecduhû- i'lâmet-meğini lâmu'mûcibince merkûm işbu râfi-i tevki-i refi'ü's-şân-ı hâkânî Hindî Şeyh Ahmed -zîdesalâhuhû- uhdesine kaydıyla müceddeden berâtı tâ olunmak fermânım olmağın hakkında mezîd-i inâyet-i padişahâ nemzuhûra getirip bin iki yüz otuz dört / 1234 senesi Zilhicce'nin on dördüncü günü târihiyle müverrah verilen ruûs-ı hümayûnum mûcibince bu berât-ı hümayûnu verdim ve buyurdum ki mûmâileyh Hindî Şeyh Ahmed -zîdesalâhuhû- varıp uhdesine kayd ile ta'yîn olunan cem'ân yevmî sekiz akçe ve buyût ve dükkânın vazîfesiyle yevmî otuz iki adednân-ı azîz ve beş kıyye güşt ve on bir kelb aşî te'âmiyyeyi evkâf-ı mezkûr mahsûlünden mütevellileri olanlar yedinden alıp harc ve sarf eyleyeler şöyle bileler alâmet-i şerîfe i'timâd kılalar hurrire Zilhicce-i şerîf sene erba'a ve selasemieteyn ve elf.¹

¹Ali Yıldız, 204 Numaralı Şer'îye Sicili Defterine Göre Urfa'da Ekonomik Sosyal ve Kültürel Hayat, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), s. 294, 295; BOA, USS, 204, s. 117, h. 201.

FOTOĞRAF: Cihat Kürkçüoğlu/2001

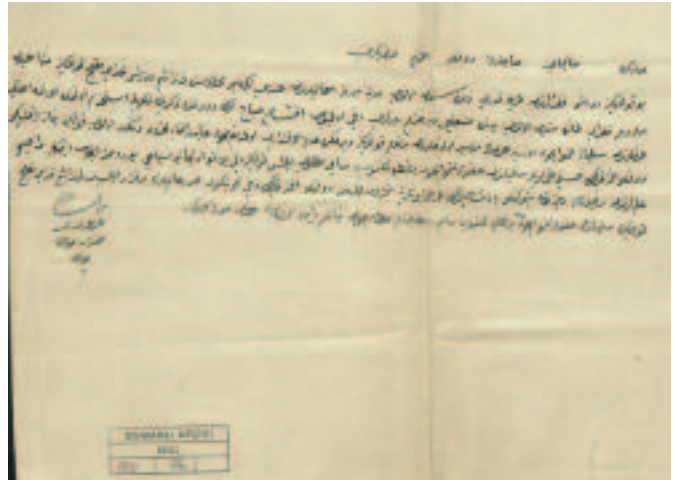
“

Hintli alim ve fukaranın günlük yemeklerini düşünen IV. Murad'ın aynı zamanda tekkenin çevresindeki köpeklerin doyurulmasını düşünmesi, hayvan sevgisine verdiği önemi göstermektedir.

”

Hindiye Tekkesi Mahallesi'nde yaşayan Derviş Hüdayi Bakiç, fukara taifesinden biridir. Kendisi Hindiye Tekkesi'nde *sabah akşam zikir ile fıkır ile meşgul* olan ve hayatını tasavvufa adayan biridir. Ancak Derviş Hüdayi Bakiç, vergi talebi karşısında zor durumda kalmıştır. Çünkü bu vergiyi ödeyecek gücü bulunmamaktaydı. Derviş Hüdayi Bakiç'in bu maddî sıkıntısını gören Hintli biraderleri arzuhal yazarak onun vergiden af olunmasını talep etmişlerdir.²¹

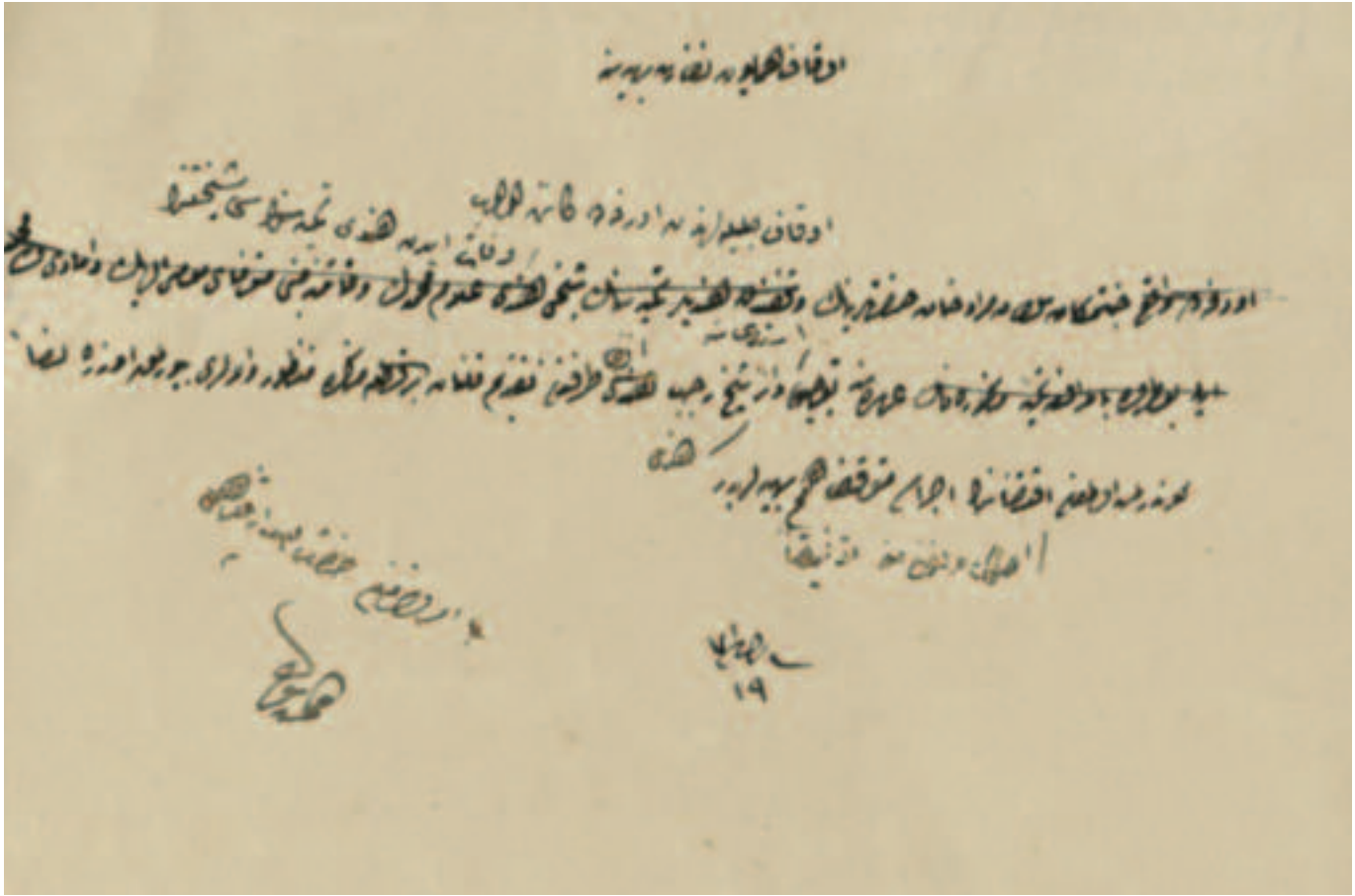
Hindiye Tekkesi'nde yaşanan her iki olayda gerek Urfa ulema ve ayanlarının gerekse de Hintli ahalinin şikâyet için birlikte hareket etmesi toplumun kaynaştığını göstermekteydi. Hak arayışlarını birlikte sürdüren bu iki farklı toplum arasında Hindiye Tekkesi adeta bir köprü vazifesi görmüştü. Tekke ayrıca Hindistan'daki tasavvufi hayat ile Urfa'daki tasavvufi hayat arasında da bir köprü vazifesi görmüştür.

■ Derviş Hüdayi Bakiç'in *Vergiden Af Olunmasına Dair Arzuhal* (BOA, MVL., 100/76)

Osmanlı Devleti; Kudus, Bursa, Adana ve Halep'te de Hindiyan Tekkeleri kurmuştur. Hintliler için Fatih Sultan Mehmed tarafından İstanbul Aksaray'da kurulan Hindiyan Tekkesi (Horhor Tekkesi) Horhor diye anılan caddede bulunmaktadır. Caddeye ve tekkeye adını veren Horhor, Mimar Sinan'ın yaptığı Kırkçeşme su şebekesinin şehir içindeki en önemli kısmıdır. Su burada dehlizlerden gürce akar, su sesi işitilirdi. Urfa'daki Hindiyan Tekkesi'nin de hemen yanında Horhor diye anılan su kaynağının olması dikkat çekicidir.

²¹BOA, MVL., 100/76.

■ Gulam Muhammed Efendi'nin Vefatından Sonra Hindiye Tekkesi Şeyhliğinin Receb Hindi Efendi'ye Tevcih Edilmesi. (BOA, A.} MKT. NZD., 122/75)

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- BOA, A. {DVNS. ŞKT. d., (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Atik Şikâyet Defterleri), 177, s. 182, h. 790.
- BOA, A.} MKT. NZD., (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Nezaret ve Devair Evrakı), 122/75.
- BOA, AE. SABH.I., (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ali Emiri Abdülhamid I), 76/5329.
- BOA, AE.SMST.III., (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ali Emiri MustafaIII), 322/25941.
- BOA, EV.d., (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Evkaf Defterleri), 12373, s. 5.
- BOA, EV.d., (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Evkaf Defterleri), 12962.
- BOA, H H.İ., (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hazine-i Hassa İradeler), 90/7.
- BOA, İ.Ş.D., (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Şura-yı Devlet), 116/6964.
- BOA, MVL., (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Meclis-i Vala), 100/76.
- BOA, MVL., (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Meclis-i Vala), 100/76.
- BOA, UŞS., (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Urfa Şer'iyye Sicilleri), 204, s. 117, h. 201.
- BOA, UŞS., (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Urfa Şer'iyye Sicilleri), 228, s. 475, h. 952.

Tetkik Eserler

- APAYDIN, Cem, "Belgeler Işığında Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması Üzerine Bir Değerlendirme", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 32, (2017), s. 149-171.
- BAKIRCI, Nedim ve TÜRKAN, Hüseyin Kürşat, "Tekke ve Zaviyelerin Bal-kanlar'daki Rolü ve Önemi", *Türük*, Sayı: 1, (2013), s. 145-160.
- CEYHAN, Semih, "Tarikat ve Tekke Kavramlarına Dair", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, İstanbul: İsam Yayınları, 2015.
- DURMA, Abdulhalim, *Evlîyalar Şehri Urfa*, Şanlıurfa: Erol Matbaası, 2015.

- EKİNCİ, Abdullah ve TORKAK, Berna, "Urfa ve Birecik'te Zulmün Özne-sinde İki İsim Rakka Beylerbeyleri Dilaverler", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22/2, (2022), s. 589-610.
- GÜNDÜZ, İrfan, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münâsebetleri*, İstanbul: İbn Hal-dun Üniversitesi Yayınları, 2019.
- İLHAN, Hatice Kübra, *Urfa Halilürrahman Su Yolu Aksının (Antik Daysan Nehri) Kentsel Doku Bağlamında İncelenmesi, Hindiye Tekkesi ve Leyliciler Evi'nin Koruma Önerisi*, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2017.
- İŞLEK, Ali Emre, *Osmanlı Devleti'nde Hindî Tekkeleri*, Doktora Tezi, Ondo-kuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- KARA, Mustafa, "Tekke", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstan-bul: TDV, 2011), Cilt: 40, s. 368-370.
- KARA, Mustafa, *Din Hayatı Sanatı Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1977.
- KARAKAŞ, Mahmut, *Cumhuriyet Öncesi Şanlıurfa'da Kültür ve Eğitim*, Şan-liurfa: Şanlıurfa Valiliği Yayınları, 2001.
- KÜRKCÜOĞLU, A. Cihat, *Şanlıurfa İli Camileri*, Ankara: Şanlıurfa Beledi-yesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, 2013.
- MUMCU, Ahmet, *Divan-ı Hümayun*, Ankara: Phoenix Yayınları, 2020.
- SINGER, Amy, *Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler*, çev. Sema Bulutsuz, İstan-bul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2008.
- TANMAN, M. Baha, "Hindîler Tekkesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklo-pedisi*, (İstanbul: TDV, 1998), Cilt: 18, s. 67-69.
- TURGUT, Bahattin, *Urfa Vakıfları (1850-1900)*, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2020.
- YILDIZ, Ali, *204 Numaralı Şer'iye Sicili Defterine Göre Urfa'da Ekonomik Sosyal ve Kültürel Hayat*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

[illegible]

الشيخ العلامة
المولانا محمد بن عبد الله
بن عبد الله بن عبد الله

Urfa'da Hatipzâde Ailesi

Av. Müslüm AKALIN

“**19. Yüzyıldan itibaren kayıtlarda Hatipzade olarak anılan ailenin büyük bölümü Soyadı Kanunu'ndan sonra “Hatipoğlu” soyadını, bir bölümü ise “Sözen” soyadını almışlardır.**

Urfa'nın Yusufpaşa Mahallesi'nde yaşayan aile¹ büyüklerinin adlarına, 16. yüzyıl tahrirlerinde “**Zaviye-i Şeyh Raşid**” olarak kaydedilmiş olan Ruha şehir nahiyesine bağlı Ağcamescid köyündeki Şeyh Raşid Vakfı Türbesinin atama kayıtlarında rastlanmaktadır²:

“Ruha'da Ağcamescit karyesinde Şeyh Raşid Vakfı'nın yevmî bir akçeyle tevliyeti, Şeyh Seyyid İbrahim Halife terk-i hizmet olup celâ-yı vatan eylediğinden naşi bilâsahib olmakla ref'inden **Molla Abdulvahhab Halife**'ye nâibi Mustafa arzıyla tevcih buyruldu. Gurrei Cemaziye'l-âhir sene 1173/ Şubat 1760”.

“**..Abdulvahhab bin Ahmet** ferağından türbedarlık Seyyid Ahmet bin Hüseyin'e tevcih Zilhicce 1180/Mayıs 1767”

“**..Abdulvahhab, ölümle boşalması nedeniyle oğlu Ahmed**'e naibi İbrahim arzıyla tevcih 26 zilhicce 1202/ 27 Eylül 1788”

“Şeyh Reşid Türbe-i Şerifi'nin türbedarı olan **Abdulvahhab** fevt oldukça sulbî oğlu **Abdumecid**'eba'det tevcih mutasarrıf iken bilâveled fevt mahlûlünden yerine liebeveyn karındaşı **Ahmet bin Abdulvahhab** bilfiil berât-ı şerifle mutasarrıf olup.. 28 Cemazielevvel 1221/13 Ağustos 1806”.

Buna göre ailenin bilinen ilk kişisi Ahmet oğlu Molla Abdulvahhab Halife olup vefatıyla geriye çocuksuz ölen oğlu Abdumecit ile Ahmet Halife'yi bırakmıştır. Seyyid Ahmet Halife'nin devam eden soy kayıtlarını ise Urfa Şer'iyeye Sicilleri'nden izleyeceğiz:

“Nezaret-i Evkaf-ı Hümayun mülûkâne yemülhâk evkafdan Haleb Vilâyeti dahilinde Medine-i Urfa'da vaki' Ağcamescid karyesinde medfun Şeyh Raşid vakfından almak üzere yevmi bir akçe vazife ile tevliyet cihetine mutasarrıf olan medine-i merkûm mahallâtından Yusufpaşa Mahallesi 53. hanenin 1 numarasında kayıtlı; **Seyyid Ahmet Halife ibni es Seyyid Abdulvahhab Efendi**'nin bundan önceleri vefatıyla geride Yusuf ve Mehmed Mübarek ve Abdulvahhab ve Abdumecid ve İmam Bakır ve Abdurrahman'ı terk eylediği, bu durumda kadim vakıflardan olarak mahkeme sicillerinde dahi kayıtlı vakfiyesi olmayub tevliyetin evlâdına tevcihi ‘müesses nizamdan’ olmakla ve diğer kardeşlerinin hüsnü rızalarıyla ferağatları üzerine oğlu Abdulvahhab'a müstakilen tevcihiyle eline bir kıt'a berat-ı şerif sıdk ve ihsan buyrulduğu³..”

¹ 19. Yüzyıldan itibaren kayıtlarda Hatipzade olarak anılan ailenin büyük bölümü Soyadı Kanunu'ndan sonra “Hatipoğlu” soyadını, bir bölümü ise “Sözen” soyadını almışlardır.

² Enver Karakeçili, “Hurûfât Defterlerine Göre 1690-1837 Tarihlerinde Ruha Kazası, ŞURKAV yayınları, Şanlıurfa 2017, sf. 211-213; Ahmet Nezihî Turan, XVI. Yüzyılda Urfa Sancağı, sf. 179.

³ Urfa Şer'iyeye Sicili Defter 206/3, No: 496 3 Aralık 1868;

Seyyid Ahmet bin Abdulvahhab; Ağcamescit köyündeki Şeyh Raşid Vakfı'ndan başka, Dergezenli Mahallesindeki Damat Süleyman Ağa Camiiyle Medresesi evkafının da tevliyetini yürütmüş⁴ ve kendisinden sonra da Hatipzade ailesi kuşaklar boyunca Damat Süleyman Ağa Camii'yle medresesi evkafının tevliyetini sürdürmüşlerdir.

Ailenin daha sonraki yıllara uzanan soy zincirinde yer alanlardan tespit edebildiklerimiz kişiler şunlardır:

I. Yusufpaşa Mahallesi 53 hane 2 noda kayıtlı

Seyyid Ahmet oğlu Yusuf⁵ Ziya⁶ (?-1863).

Âşar mültezimlerindenidir.

Eşleri:

Hamevizade Abdullah Bey kızı Rukiye⁷,
Abdullatif kızı Fatma⁸.

Çocukları:

1. Mustafa Mahir⁹ (1852-?) - Eşi Behiye (1869-1918).

Çocukları:

- Mehmet Fikri Sözen (1899-1975)
- Şükrü Sözen
- Mehmet Nafi Sözen
- Ahmet Tefik Sözen
- Fahriye Sözen
- Zeliha Sözen¹⁰

2. İbrahim Halil¹¹ (Annesi Fatma) (1859-1915),

Eşleri:

Medine (Alaybeyi) (1873-),
Ayşe (Alaybeyi) (1896-1930)

Çocukları:

- Ali Rıza Hatipoğlu¹²

⁴Enver Karakeçili, a.g.e. sf. 113. Atama kaydı: "Ruha'da Süleyman Ağa binası Cami'i şerifi ve medresesi evkafından almak üzere günlük on akçe ile, anılan vakfın mütevellisi olan Seyyid Ahmet bin Mustafa ferağından şehir sakinlerinden **Ahmed bin Elhac Abdulvahhab**'a elinde bulunan fâriği nâtik berâtı ile tevcih buyruldu. Şaban 1236/Mayıs 1821".

⁵ Belediye Meclis azası Hatipzade Yusuf Efendi: Urfa Şer'îye Sicili Defter 206/3, No: 496; Defter 206/4 No: 1071; Defter 206/4, No: 1035; Defter 214/1, 170, 143, 145, 192, 193, 194, 195, 196, 197; Defter 228, No: 223;

⁶Urfa Şer'îye Sicili Defter 228, No: 66: "Yusuf Ziya Halife ibni Ahmed"

⁷Urfa Şer'îye Sicili Defter 214/1, No: 135, 145, 158, 192, 308

⁸Urfa Şer'îye Sicili Defter 214/1, No: 193

⁹ Urfa Şer'îye Sicili Defter 212, No:13,54,258; Damat Süleyman Ağa Vakfı mütevellisi Hatibzâde Mustafa Efendi b. Yusuf Efendi, Defter 213/2, No: 1195,16; Defter 214/1, No: 170; Defter 222/2 No: 351; Defter 225, No: 3, 4, 7,14, 120; Defter 222/2, No: 337; Defter No: 210 No:70; Urfa Şer'îye Sicili Defter 228, No: 66: "...Ruha'davâki' **Süleymân Ağa Câmî-i Şerîf ve Medresesi Vakfı'nın** günlük on akçe vazîfe-i mu'ayyenesiyle tevliyet cihetine berât-ı şerîf-i âlişânile mutasarrıf olan Yusuf Ziya Halife'nin vefatıyla Yusufpaşa mahallesinin elli üçüncü hânesinde sekizinci numero ile kayıtlı yirmi yaşındaki büyük oğlu Mustafa ve dokuz, on, onbir ve onikinci numerolar ile kayıtlı sulbî küçük oğulları İbrahim, Mehmet, Bekir ve Ömer'i terk eyleyip, mevcûd evkâfın tevliyetinin boşalması hâlinde evlâdı olup büyük ve ehil ise bizzat büyük evlâdına irâde-i seniyyeyle tevcihi nizâmdan olmağla hizmet etmek üzere mezkûr vakfın tevliyetinin Yusuf Ziyâ'nın büyük oğlu Mustafa'ya bir kıt'a berât-ı şerîf-i âlişân sadaka ve ihsân buyrulmak recası.. 17 Rebiülevvel 1288-6 Haziran 1871"

¹⁰ Küçük yaşta vefat etmiştir.

¹¹Urfa Şer'îye Sicili Defter 215, No:572; Defter 209 No:15, 36

¹²Urfa Şer'îye Sicili Defter, 223 No:83

- Abdullatif Hatipoğlu
- Nurten Hatipoğlu
- Güzide Yorgancıoğlu
- Şükriye Büyüknacar
- Mehmet Faiz Hatipoğlu
- Emine Hatipoğlu
- Fatma Hatipoğlu
- Hatice Hatipoğlu

3. Mehmet Hilmi¹³ (1861-?), (Annesi Fatma)

Eşi: Hanife Sözen

Çocukları:

- Ali Sözen
- Şevket Korkmaz Sözen

4. Bekir¹⁴, (1862-1939) (Annesi Rukiye)

Eşleri: Zeynep, Ayşe.

Çocukları:

- Ahmet Nazif Sözen
- Şihmüslüm Sözen
- Salih Sözen
- Reşit Sözen
- Bedir Sözen
- Hatice

5. Ömer¹⁵, (Annesi Rukiye) (1863-1935)

Eşleri: Gülsüm, Zübeyde.

Çocukları:

- Kâmil Sözen
- Emin Sözen
- İsmail Sözen
- Mahmut Sözen
- Yusuf Sözen
- Fatma.

6. Fatma¹⁶ (Annesi Rukiye)

¹³ BOA.DH.SAİD 45/205: "Mehmet Hilmi Efendi, 1277/1860 doğumlu Hatipzade Yusuf Efendi'nin oğlu"; UrfaŞer'îye Sicili, Defter214/1, No:135, 145, 158, 192, 308; Muhasebe ketebesinden Hatipzade Mehmet Efendi ibni Yusuf Efendi: Defter 222/1 No: 52; Defter 222/2 No: 532;

¹⁴ Urfa Şer'îye Sicili Defter 214/1, No: 135, 145, 158, 192, 308, Defter 217/1, No: 91, 131; Defter 222/1, No: 95

¹⁵ Urfa Şer'îye Sicili Defter 214/1, No: 135, 145, 158, 192, 308

¹⁶ Urfa Şer'îye Sicili Defter 214/1, No: 135, 145, 158, 192, 308

II. Yusufpaşa Mahallesi 53 hane 3 no'da kayıtlı Seyyid Ahmet oğlu Hacı Mehmed Mübarek¹⁷ (Ölümü 1892),

Eşi: Abdi Ağa'nın kızı Medine.¹⁸

Çocukları:

1. İbrahim Hâki (1860)¹⁹,

Eşi: Fadime (Bilgin)

Çocukları:

- Mustafa Hatipoğlu
- Hayriye Hatipoğlu.

2. Ahmet²⁰, (1863-1934)

Eşi: Zeliha (Alay)

Çocukları:

- Mehmet Mübarek Hatipoğlu (1899-1961)

Eşi: Rahime (Alay)

- Abdulkadir Sözen
- Fatma Hatipoğlu²¹
- Medine Dağyutan
- Ayşe Sıdika Hatipoğlu.

3. Mehmet Şefik²²,

Eşi: Hacı Anzılha.

III. Yusufpaşa Mahallesi 53 hane 4 noda kayıtlı Seyyid Ahmet oğlu Abdolvahab Efendi (1838-?)²³.

¹⁷ Sandık Emmini Hatipzade Mehmed Mübarek Efendi: Urfa Şer'îye Sicili Defter 206/3, No: 496, 630; Defter 206/4, No: 1035, 1071; Defter 215 No:205, 613,572; Defter 214/1, No:145, 158, 192; Defter 222/1 No: 109; Defter 222/2, No: 337, 547; Süleyman Ağa Cami Şerif Hatibi Hâfız Mehmed Mübarek, Defter 216/2, No: 891; Defter 228, No: 162, 223, 370; Defter 225, No: 101; Defter 212 No:41; Defter 208, No:868; Belediye Reisi el-Hac Mübarek Efendi ibn Ahmed Efendi, Defter 208, No: 14; Halep Vilâyet Salnamesi, H.1297, sf.90; Halep Vilâyet Salnamesi, H.1300, sf 101.

¹⁸ Urfa Şer'îye Sicili Defter 227/2, No:258: "Medine-i Urfa'nın Meşârikiye mahallesi sâkinlerinden iken bundan akdem vefat iden Bedir Ağa ibn-i Abdi Ağa'nın sulbısagır oğlu Mehmed ve Abdi'nin kibel-i şer'iden bâ-hüccet-i şer'îye vasî-i mensûbî Urfa'nın Yusuf Paşa mahallesi sâkinlerinden ve teb'a-i 'Osmaniye'nin taife-i nisvânından ma'rifetü'z-zât Medine bint-i Abdi Ağa tarafından husûs-ı atî'l-beyân takrîre vekil-i müseccelî sadrî kebir oğlu İbrahim Efendi ibn-i Hâcî Mübarek Efendi.

¹⁹Urfa Şer'îye Sicili Defter 215, No:572; Defter 209 No: 141; Defter 217/1, No: 196; Defter 227/2, No: 258; Defter 216/2, No: 992; BOA.DH.SAİD. 46/7: "İbrahim Hâki Efendi 1277 doğumlu Hatipzade Mübarek Efendi'nin oğlu";

²⁰ Urfa Şer'îye Sicili Defter 215, No:572; Defter 216/2, No: 992, 1071; Defter 217/1, No: 196; Defter 225, No: 262

²¹ 9. Dönem Milletvekili Hacı Ömer Cevheri'nin eşi, eski Bakanlardan Necmettin Cevheri'nin annesidir.

²² Urfa Şer'îye Sicili Defter 215, No: 205,572,613; Defter 217/1, No: 196; Süleyman Ağa Cami Şerif Hatibi Hâfız Mehmet Mübarek'in vefatı üzerine oğlu Mehmet Şefik'e berat verilmesi, Defter 216/2, No: 891, 992.

²³ Urfa Şer'îye Sicili Defter 206/3, No: 496; Defter 208, No: 926; Defter 208, No: 94, 868, 926; Defter 213/2 No: 111; Defter 214/1, No: 135, 142, 143, 158, Defter 217/1, No: 161; Defter 217/1, No: 196; Defter 208, No: 926; Halep Salnamesi 1869; Belediye Sandık Emmini. Abdolvahab Efendi'nin Yusufpaşa Camii'nin avlusunda bulunan Süleyman Ağa Medresesi'nde yaptırmış olduğu tamiratla ilgili olarak; cami avlusunun kuzeydoğu köşesindeki odasının batı cephesinde yer alan 1296/1880 tarihli kitabe şöyledir: "Hücreler olmuş görünce serteser müşrif harab/ Bahr-i gayret-i mevcurub kaldırdı bi had habâb / Urdu bir hizmet yolunda hazret-i Rabb'in bu kez/ Bâb-ı lütfundan ana versun ecri bîhisab / Yediler geldi Lütfiyâ cevherin tarih dedi/ Etdi himmet serteser abadına Abdolvahab". Şair Lütfî tarafından tarih düşürülerek yazılan kitabede; odaların harab olmaya yüz tuttuğunu görünce, deniz dalgalarının gayretiyle vurarak sayısız su kabarcıkları kaldırması gibi, Abdolvahab Efendi de bu hizmet yoluna

Âşar mültezimlerindenidir.

Eşi: Hamevîzade Abdullah Bey kızı Rukiye²⁴ (?-1879),

Eşi: Medine Soran (1874-1959).

Çocukları:

- Safiye (Rukiye kızı)²⁵,
- Tavus (Rukiye kızı)²⁶,
- Züleyha (Rukiye kızı)²⁷,
- Naciye Sözen,
(Annesi Medine, eşi M. Fikri Sözen),
- Şihis İsa Sözen (Annesi Medine),
- Hatice (?-1905)²⁸

IV. Yusufpaşa Mahallesi 53 hane 5 noda kayıtlı

Seyyid Ahmet oğlu Abdolmecid Efendi²⁹,

Çocukları:

- Lütfü Sözen,
- Sadık Sözen,
- Hüseyin Sözen,
- Abdurrahman Sözen,
- Hatice³⁰

V. Yusufpaşa Mahallesi 53 hane 6 noda kayıtlı

Seyyid Ahmet oğlu İmam Bakır³¹.

VI. Yusufpaşa Mahallesi 53 hane 7 noda kayıtlı

Seyyid Ahmet oğlu Abdurrahman³².

baş vurduğu anlatılmakta ve "Allah, kendisine lütf kapısından sonsuz mükâfatlar versin", denilmektedir. Bkz. Karakaş Mahmut, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitâbeler*, Konya 2012, sf. 168; Damat Süleyman Ağa'nın bu medreseyi tamir ve yeniden inşa ettiği ve burası için vakıf kurduğu (H.1164/M.1751) hakkında Bkz. Karakeçili a.g.e. sf.153. Dergâh-ı Âli Kapucubaşılarında El-Hac Süleyman Ağa, Rakka Valisi Rızvan Ahmet Paşa'nın kızkardeşi olan Elif Hanım'la evliliği dolayısıyla "Damat Süleyman Ağa" olarak anılmıştır. Eşi Elif Hanım, kurmuş olduğu "Elif binti Bayezid Ağa Vakfı"nda hayatta olduğu sürece vakıf gelirlerini kendisi tasarruf etmiş, vefatından sonra ise bu gelirler kocası El-Hac Süleyman Ağa'nın Yusuf Paşa Camii içinde yaptırdığı Medrese ile Dergezenli mahallesinde inşa ettirdiği Camii Şerif'in vakfına kalmıştır. Bkz. M. Emin Üner, *Osmanlı Döneminde Urfa'da Hanımlar Tarafından Kurulmuş Vakıflar*. ŞUR-KAV Dergisi Sayı 18, sf. 11; Süleyman Ağa için ayrıca bkz. M. Emin Üner, *Rakka Valileri*, İstanbul, 2015 sf. 99 vd.

²⁴ Urfa Şer'îye Sicili Defter 214/1, No: 135, 145,158, 192, 308. Defter 210 No: 70

²⁵Urfa Şer'îye Sicili Defter 210 No: 70 (Küçük yaşta vefat etmiştir)

²⁶Urfa Şer'îye Sicili Defter 210 No: 70 (Küçük yaşta vefat etmiştir)

²⁷Urfa Şer'îye Sicili Defter 210 No: 70

²⁸Güler, Gül/Mustafa, *Mevlid-i Halil Haziresi*, sf. 88

²⁹ Urfa Şer'îye Sicili Defter 212, No:54; Defter 222/2 No:547, Defter 216/2, No:689; Defter 225, No: 54, Defter No:214/2 No:106,

³⁰Urfa Şer'îye Sicili Defter 215, No: 366: "Dergezenli mahallesinden Hatipzâde Abdolmecid kızı Hatice'nin, başka memleketteki eşi Helvacı Şeyhzâde Hacı Abdurrahman b. Hacı İmam'dan nafaka isteği".

³¹ Urfa Şer'îye Sicili Defter 206/3, No: 496; Defter 209 No:3,344; Defter 216/2, No: 389; Defter 225, No: 159

³² Urfa Şer'îye Sicili Defter 206/3, No: 496

Hatipzâde Ailesinde Sosyal Hayatta Öne Çıkanlar

Hatipzade Hafız Hacı Mehmet Mübarek Efendi:

Seyyid Ahmet Halife'nin oğullarından olup, eşi Meşar-kiye Mahallesinden Abdi Ağa'nın kızı Medine Hanımdır. Sandık Eminliği, Damat Süleyman Ağa Camii Şerifi³³ hatipliği ve 1879-1881 yılları arasında Urfa Belediye Reisliği yapmıştır.

Bediüzzaman Mezarlığında bulunan Hatibzade Ahmet oğlu Hacı Mübarek Efendi'nin 1310 Hicrî, 1892 Miladî tarihli mezar kitâbesi:

*“Arif ol bel bağlama bu çarh-i devvâre geç kim
Ne sefâsında vefâ var ne vefâsında beka
Akibet hâk ile yeksân olacaktır herkes
Zib-i zîbâ-yidenîye nazar etmekte hâta
İşte bak Hâcî Mübârek de fenâdan çekdi el
Bırakıb evlâdını boynu bükük firkatâvâ
Öyle bir derde esîr oldum ki çâre bulmadı
İrcî emriyle oldu âzim-i dâr-ı beka
Geldi Hâtîf söyledi târîh-i fevtin hüznile
Cennetü'l Firdevs'i mesken eyleye bâri ona”³⁴*

Hatipzade Ahmet Efendi:

Hatipzade Hacı Mehmet Mübarek Efendi'nin oğludur (1863-1934):

Millî Mücadelede Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetinde önemli hizmetlerde bulunmuş olup, işgale karşı yayınlanan çok sayıda protestonâmeye imza koymuştur. Şehit Nusret Bey tarafından oluşturulan Merkez Heyeti'nin de üyelerindendir³⁵.

Hatipzade İbrahim Hâki Efendi:

Hatipzade Hacı Mehmet Mübarek Efendi'nin oğlu olup 1860 Urfa doğumludur. İlk eğitimini Sıbyan Mektebinde aldıktan sonra medresede Arapça, Farsça ve hesap derslerini tahsil etmiş olup, 1881'de Urfa Sancağı Tahrirat Kaleminde, 1883'te ise Muhasebe Kaleminde stajyer olarak çalışmıştır. 1884'te Masarifat Kâtipliği Yardımcılığı'na tayin edilen İbrahim Hâki Efendi, 1900'de Urfa Sancağı Umur-ı Nafia Kâtipliğine tayin edilmiştir³⁶

Hatipzade Mehmet Hilmi Efendi:

³³ Bkz. Yukarıda dipnot 22: Hatipoğlu ailesinin Damat Süleyman Ağa Camii'nin civarından Külâflitepe eteklerine kadar uzanan geniş bölgede çok sayıda mülkleri vardı. Bkz. Urfa Tapu Sicili Mart 1334, 62 numaralı tapu kaydının sınırları. Bu tapu kaydı, Topçu Meydanındaki Şehbenderiye Hanı'ndan kuzeye doğru bugünkü Külâflitepe eteklerine kadar uzanan büyük bir bağa aittir. Cumhuriyet döneminde halk arasında “Ali Ağa'nın bağı” olarak anılan bu bağın kayıtlardaki hudutları Hatipoğlu ailesinin bağlarıyla çevrilidir: Şarken, yol; Şimalen, Hatipzade İbrahim Efendi; Garben, Hatipzade Abdolvahap; Cenuben Hatipzade Bakır Efendi bağı ve haneleri.

³⁴ Mahmut Karakaş, *Urfa Mezar Taşları*, Konya 2012, sf. 83.

³⁵ Akalın, Müslüm *Millî Mücadele'de Urfa*, Ankara 2020 sf.7; Açıanal, Hasan. *Urfa Kurtuluş Mücadelesi Hatıratı*, sf. 22, 30, 59, 107.

³⁶ Abdolvahap Sağır, *Osmanlı Bürokrasisinde Urfa'lı Memurlar*, Ankara 2018 sf.78-79

Hatipzade Yusuf Efendi'nin oğludur, (1861-?)

İlk eğitimini Urfa Sıbyan Mektebi'nde aldıktan sonra Urfa Rüştîye Mektebi'nde eğitimini tamamlayarak mezun olmuş, 1875'te Urfa Tahrirat Kaleminde stajyer olarak çalışmış, 1882'de Urfa merkez ambar memurluğuna atandıktan sonra 1884'te Aşâr'ın kaldırılması nedeniyle görevinden ayrılmıştır. Aynı yıl Urfa Muhasebe Kaleminde işe başlayan Mehmet Hilmi Efendi, 1885'te Urfa Muhasebe Kalemi Yevmiye Kâtipliği'ne tayin edilmiştir³⁷.

Hatipzâde Mehmet Mübarek Efendi:

Hatipzade Ahmet Efendi'nin oğludur. (1899-1961)

Urfa Rüştîyesini bitirip idadî mektebine devam etmiş, üçüncü sınıftan ayrılıp çiftçilikle uğraşmıştır. Askerliğini 5. Piyade Tümeni'nde yaptıktan sonra babası Hatipzâde Ahmet Efendi nezdinde Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti emrinde Urfa ve Suroç cephelerinde fiilen çarpışmış³⁸ ve Urfa Millî Mücadelesine “çete reisi” sıfatıyla iştirak edip çatışmada sol kulağından yaralanmıştır.

Çiftçilik ve ticaretle meşgulken 1945'te Demokrat Parti'nin Urfa'daki 7 kişilik müteşebbis heyetine girip il başkanlığında bulunmuş, İl Genel Meclis üyeliğine seçilip daimî encümen üyeliğine getirilmiştir.

TBMM'deki özgeçmişine göre Arapça bilen Mehmet Hatipoğlu, 1954 yılında partisinin il idare heyeti üyesiyken

³⁷ Abdolvahap Sağır, a.g.e. sf.93

³⁸ Fırat Kerim, *Urfa Savaşından Yapraklar*, Gaziantep 1942, sf. 88-89.

milletvekilliğine adaylığını koyup denemeyi³⁹ kazanmış, 63953 oyla 10. Dönem Urfa Mebusluğuna seçilerek 14/5/1954'te TBMM'ne katılmıştır⁴⁰.

Hatipzâde Mehmet Fikrî Efendi (Sözen)

(1899-1975) Babası Hatipzade Yusuf Efendi'nin oğlu olan Mustafa Mahir'dir⁴¹.

Sina Cephesinde ve Yıldırım Grubu Hücum Taburu Ağır Makineli Bölüğü'nde askerliğini yaparken mütâreke ilân edilince terhisen Urfa'ya gelmiştir. Fransız işgalinde teşkil edilen Kuvayı Milliye Taburu'nda yedek subay olarak bölük kumandanlığına getirilmiş, Cami'kebir Mahallesi'nde başladığı çalışma ve işgal süresince katıldığı çeşitli cephelerdeki çarpışmalardan sonra şebeke olayını müteakip Suruç, Arapınar, Birecik ve Nizip'te hizmetlerini sürdürmüştür.

Orduya subay olarak alınıp Gaziantep Cephesi'ne ve daha sonra da Batı Cephesi'ne katıldıktan sonra üsteğmen olarak terhis edilen Hatipzâde Fikrî Efendi, hizmetlerinden dolayı verilen 14114 numaralı kırmızı şeritli İstiklâl Madalyası'nın sahibidir⁴².

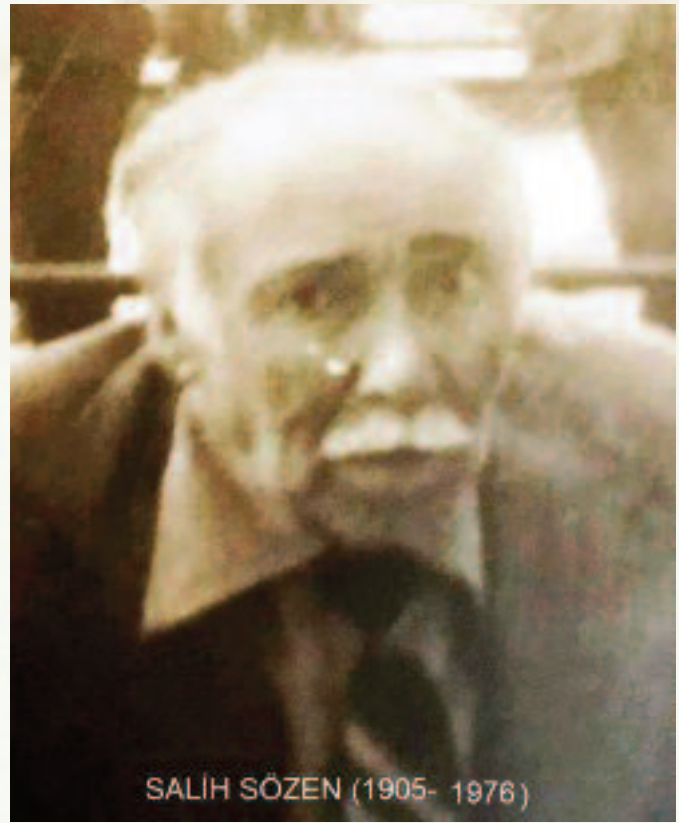
Hatipzade Mustafa oğlu Av. İbrahim Haki Sözen

³⁹ Önseçim.

⁴⁰ TBMM Arşivindeki Hal Tercümesi; Akalın-Kürkçüoğlu *Millî Mücadele Albümü* Ankara 2016, sf. 136-137

⁴¹ BOA.BEO.394/29495: Ziraat Bankası Şube Müdürünün çiftçiye teaddi ve zulmü hakkında Hatipzade Mustafa Mahir ve İbrahim Hâki'nin şikâyet arzuhâli.

⁴² Akalın-Kürkçüoğlu *Millî Mücadele Albümü* Ankara 2016, 136-137

Hatipzade Salih Sözen (1905-1976).

Babası, Hatipzade Yusuf Efendi'nin oğlu olan Bekir Sözen'dir. Urfa'da stüdyo fotoğrafçılığına büyük emek vermiştir. Eski belediye gazinosunun altında "Foto İpek" adlı stüdyosunda 1940'lı yıllardan itibaren "Resimci Salih" adıyla ünlenmiştir. Erkek çocukları Türkiye'de ve Almanya'da fotoğrafçılık alanında başarılı işler yapmış ses getiren önemli yeniliklere imza atmışlardır⁴³.

Suphi Turan Hatipoğlu (1928-1987).

Babası, Mehmet Mübarek Efendi'nin torunu olan Mehmet Mübarek Hatipoğlu'dur. Urfa'da doğmuş olup Urfa Lisesi'nden mezun olmuş, çiftçilikle uğraşmıştır. Lise öğrenimi sırasında, edebiyat öğretmenleri Halide Nusret Zorlutuna'dan etkilenen şair kuşağın üyelerinden biri olmuştur. Şiirlerini topladığı defter kayıp olup bir kısım şiirleri dönemin gazetelerinde yayınlanmıştır. "Kıymetli Hocam Halide Nusret Zorlutuna'ya saygılarımla" ithafıyla yazılan ve Urfa/17 Mayıs 1948 tarihini taşıyan şiiri aşağıdadır.

ÖZLEYİŞ⁴⁴

İşte gel Urfa'nın günleri bahar
İçimde binarzu yaratmaktadır
Gönlümde bilinmez bir hıçkırık var
Hasretin vuslatı aratmaktadır

⁴³ "Urfa'da Stüdyo Fotoğrafçılığına Emek Vermiş Bir Aile: Salih Sözen ve Oğulları". Kürkçüoğlu, Cihat, (2022). [İnternet Üzerinden]. Facebook post 8 Ağustos 05:02.

⁴⁴ "Urfa Postası" gazetesi 21/12/1948 sf.3. Şair, muhtemelen hocası Halide Nusret'in ünlü "Gel Bahar" adlı ünlü şiirine gönderme yapıyor. Bkz. Halide Nusret Zorlutuna, "Bütün Şiirleri" İstanbul 2008, sf. 93.

Özlerim şefkatli yüzünü her an
Bu sima ruhuma annedir inan
Sesini uzaktan duyduğum zaman
Bülbül-ü üstâdın feryadı vardır

Bu feryat dağları deryayı aşar
Bu sima Urfa'nın kalbinde yaşar
Sevgisi gönülden gönüle taşar
Neden bu sevgiye gönüller dardır

HATIRLAYIŞ⁴⁵

Çılgınca öperken suları mehtap
Gönlümde bir arzu yanyor Leylâ
Dalgalar sahile dönerken bitap
Deli gönül seni anıyor Leylâ

Yaşlanan gözlerim seni arıyor
Dağılan saçımı hülyan tarıyor
Gönlümü hep ahla figan sarıyor
Bu hüznle gönül yanyor Leylâ

Abdurrahman Sözen (1934-1998).

Babası, Hatipzade Abdulvahap Efendi'nin oğlu Şihis İsa Sözen'dir. Urfa Lisesi mezunu olup Urfa'nın ilk mühendislerindenidir. 1960'lı yıllarda Naci İpek'le yaptığı ortak girişimle o tarihte köy olan Karaköprü'de geniş arazilerin imara açılması için çalıştı⁴⁶. O tarihlerde yeni gelişen bir semt olan Bahçelievler'de yapılan binaların mimari projelerinin çoğu onun imzasını taşır.

Aydın Hatipoğlu: 1940 Urfa doğumludur.

Babası, Hatipzade Yusuf Efendi'nin torunu olan Ali Rıza Bey'dir. Haydarpaşa Lisesi'ni bitirdi. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde eğitimine devam etti. 1958 yılında Şükran Kurdakul'un yönettiği Yelken dergisinde ilk şiirleri yayınlanan Hatipoğlu'nun edebiyat serüveni, Ataç, Varlık, Yeditepe dergilerinde devam etti.

TRT ve TV8'deki bazı programların yazarlığını ve danışmanlığını yaptı. Aydın Hatipoğlu, 1960 kuşağının toplumcu şairleri arasında yer aldı; Güncel sorunlarla yüklü imgelerini zaman zaman doğduğu toprakların hayatından devşirdiği hoyrat, mayın, ceylan gibi sözcüklerle yoğurarak kendine özgü bir sese dönüşen şiirler yazdı.

Hazreti İbrahim'i Nemrut'un zulmüne mahkûm ettiği halkı uyaran bir savaşı olarak göstermeye ve putlarla yürütülen din inanışını da adaletsiz yönetimin yarattığı yoksul-

⁴⁵ “Urfa Postası” gazetesi 28/12/1948 sf.3

⁴⁶ “Urfa'nın Sesi” gazetesi, 18.12.1967, sf.2: “Karaköprü'de 220 m. şose cepheli 100.000 m2 bir saha üzerinde, okul, cami, çarşı-pasaj ve gazino yerleri bulunan ‘Bizim Evler’ sitesinin arsaları parselleniyor. Şimdi alanlar en iyisini en ucuza alacaklardır. Tamamlayıcı bilgi: Abdurrahman Sözen-Naci İpek”.

Çömçe Gelin kitap kapağı.

luğun sebebi olduğunu anlatmaya çalıştığı “Hazreti İbrahim” adlı tiyatro eseri yayınlandığında övgü toplamıştı⁴⁷.

Yalnız Karanfil Sokağı şiiriyle 2004 Ceyhan Atuf Kansu Şiir ödülüne layık görülen Hatipoğlu'nun şiirleri çok sayıda dile çevrilip antolojilerde yer almış, amansız hastalığından kurtulamayan şair 11 Kasım 2010 günü yaşama veda etmiştir.

Eserleri:

Şiir: Çömçe Gelin (1966), Gebe (1968), Hoyrat (1971), Benim Yüreğim (1978). Ben Size Konuk Gelende (1979), Son Değil (1983), Aşk Olsun (2001) Yalnız Karanfil Sokağı (2003)

Roman: Saç (1995),

Tiyatro: Hazreti İbrahim (1975),

Çocuk Hikayeleri: Kendini Beğenmiş Kuğu (1983, öykü), Kuşçu (2002, öykü), Pembe Pamuk Şekeri (2003, öykü). Köroğlu (2013, öykü).⁴⁸

Çömçe Gelin⁴⁹,

Sokaklar boyunca çeşmeler kurdum
Gürül gürül gücüm aktı damarlarına

⁴⁷ Hasan İzzettin Dinamo, “Hazreti İbrahim” Cumhuriyet, 9.12.1976

⁴⁸ Şükran Kurdakul, Şairler ve Yazarlar Sözlüğü, İstanbul 1973, sf.196

⁴⁹ Habora Yayınları, İstanbul 1966 sf.5

Kuru çatlak toprakta açlık ve arzu
Yeşil bir umut gibi yönelirler Allah'a
Oysa tükenir çeşmelerde su

Yanık bir ekmek gibi yağız yüzlerden öte
Umut ve güç kıvımlar damarlarda
Seslenirken çocuklar tarlalarda

Çömçe gelin nar ister
Tarlaya yağmur ister
.....

Yalnız Karanfil Sokağı⁵⁰

Güneşin rengi sevdâ
Sesinde papatyalar
Çalar yorgun bir zamanı
Bulut katarı anılar
Parkın sevdiğim yanı
Ben gelince herkes gelir
Dokunsa elime elin
Bütün güvercinler uçar
Yüreğin kar beyazı
Titrer gibi güz yaprağı
Kalabalık sokaklardan
Yalnız karanfil sokağı

Münir Mustafa Hatipoğlu, 1943 Urfa doğumlu.

Urfa Barosu'nun kurucu yönetim kurulu üyelerinden olan İstanbul Hukuk Fakültesi 1948 yılı mezunu Av. İ. Hâki Hatipoğlu'nun oğludur.

Lise tahsilinden sonra İstanbul Hukuk Fakültesi'ne kaydoldu. 1969 yılında mezuniyeti müteakip kaydolduğu İstanbul Barosunun üyesi olarak avukatlık ruhsatnamesini aldı, 1971 yılında Urfa Barosu'na nakletti⁵¹. Meslek dışı hayatı, ailedeki örnekleri gibi toprak sahipliğiyle siyaset arasında seyretti. Demokrat Parti'nin sosyolojik olarak devamı mahiyetindeki siyasal partilerin teşkilâtlarında, il ve ilçe başkanlığı, belediye meclis üyeliği gibi önemli görevler yaptı. Mesut Yılmaz hükümeti döneminde GAP Havalimanı'nın yerinin Fırat'ın batısına kaydırılmasına dair komşu illerin politik baskılarına karşı yaptığı etkili girişimlerle hatırlanıyor.

Mehmet Emin Hatipoğlu, 1975 Urfa doğumlu.

Ressam ve heykeltıraştır. Babası, Hacı Mehmet Mübarek Efendi'nin torunu olan Abdülkadir Sözen'in oğlu Ali Rıza'dır. Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Eğitimi Heykel Anasanat Dalı'nda lisans, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi,

Sosyal Bilimler Enstitüsü Resim Anasanat Dalı'nda Yüksek Lisansını tamamladı. Halen Harran Üniversitesi Güzel Sanatlar Eğitim Resim Bölümünde Öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır⁵².

Dr. Gökçe Sözen 1981 İstanbul doğumlu, Ressam.

Babası, Hatipzade Salih Sözen'in oğlu Bekir Sözen'dir. Lisans eğitimini yaptığı Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'ndeki yüksek lisansını takiben bir yılını Viyana Güzel sanatlar Akademisinde sürdürdüğü doktorasını tamamladı. Halen Beykoz Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesinde Dr. Öğretim Üyesi olarak akademik kariyerini sürdüren Gökçe Sözen, yurt içinde ve yurt dışında birçok karma sergide sanatçı ve küratör olarak yer almış olup halen Beyoğlu'ndaki atölyesinde; konuları kent belleği, kadın ve göç olan çalışmalarını sürdürmektedir⁵³.

Gökmen Sözen, 1975 İstanbul doğumlu. Gastronomi uzmanı.

Babası, Hatipzade Salih Sözen'in oğlu Bekir Sözen'dir. 1993 yılında kısa bir süre çalıştığı otelcilik sektörünün ardından fotoğraf eğitimi aldı ve uzun yıllar yemek, gıda ve gastronomi alanında reklâm fotoğrafçılığı üzerine çalıştı. 2007 yılında gastronomi sektörünün nabzını tutan Food in Life dergisini kuran, firmalar için ve sektöre özel yeme-içme danışmanlıkları yürüten ve etkinlikler organize eden Gökmen Sözen, aynı zamanda bir tadım mutfağına sahip olup, Gastroway isimli projesi ile Türkiye'de ve dünyada gastronomi yolculukları düzenlemektedir. Uzun yıllardır yemek fotoğrafçılığı da yapan Sözen, Türkiye'nin ilk global gastronomi dergisi olan Food in life World'ü, (SOZEN) markası altında çıkartmıştır⁵⁴.

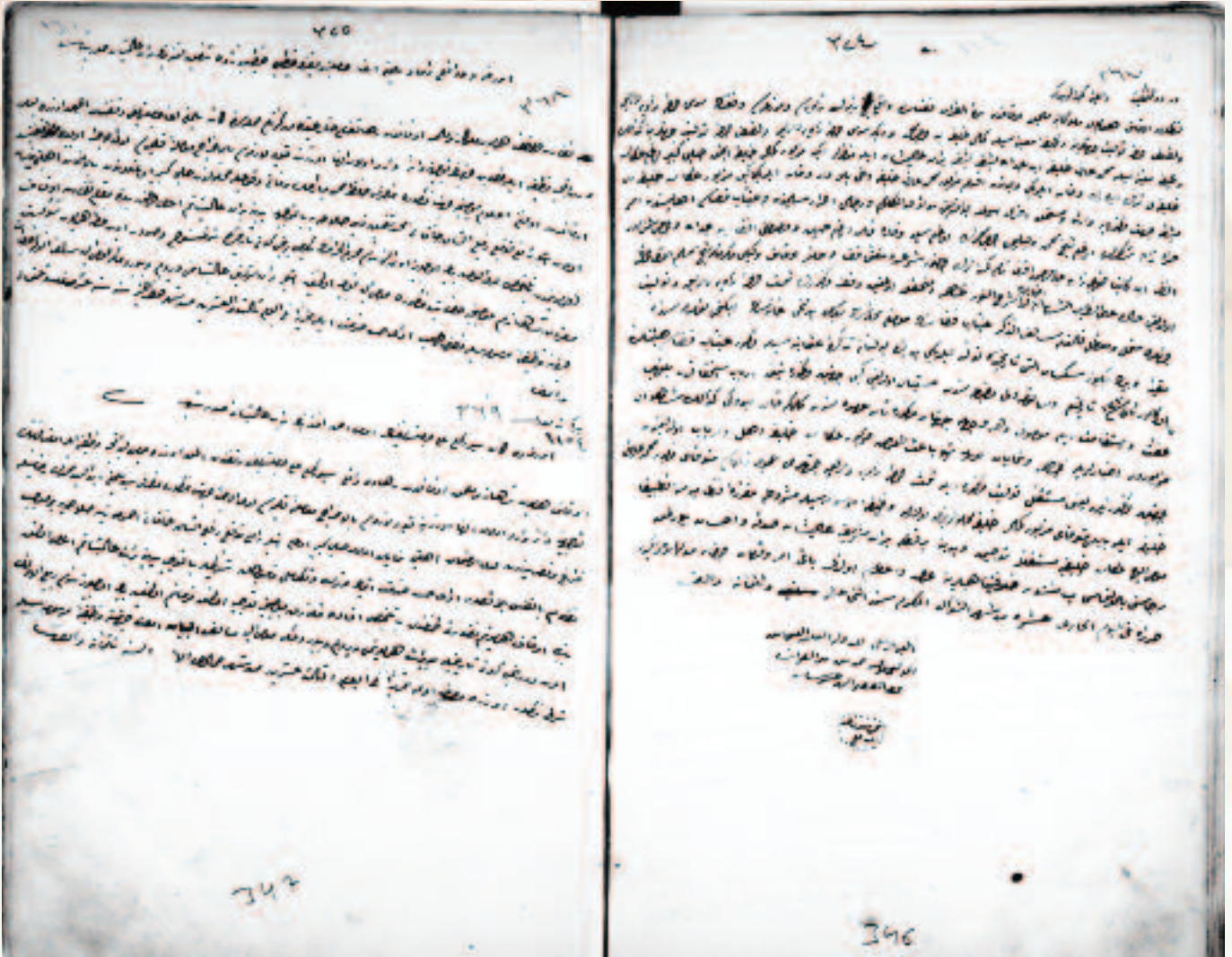
⁵⁰Evrensel Yayınları, İstanbul 2003 sf. 11.

⁵¹ Ş. Urfa Barosu sicil kaydı.

⁵²<http://turkishpaintings.com>

⁵³<https://www.beykoz.edu.tr>; <http://kadineserleri.org>

⁵⁴ <http://gastroway.com.tr>.

■ Hatipzade Şefik Efendi'nin Hatiplik Beratı (VGM Arşivi Kuyud-u Kadime Sf. 325, No:68)

Hatipzade Yusuf'un Miras Taksim Defteri

Urfa Şer'i Sicili Defter 214/1 *

No:324

Urfa şehri mahallelerinden Yusufpaşa Mahallesi sakinlerinden olup bundan önceleri vefat eden Ahmet oğlu Hatibzâde Yusuf Efendi nin veraseti geride bıraktığı nikâhlı eşi Abdullah Bey kızı Rukiye ile büyük oğlu Mustafa ve küçük oğulları İbrahim ve Muhammed ve Bekir ve Ömer ve küçük kızı Fatma'ya münhâsır olduğu şer'i hükümler ışığında açıkça anlaşıldıktan sonra anılan küçüklerden İbrahim ve Muhammed'e atanan vasileri Osman oğlu Hüseyin ve diğer küçükler Bekir, Ömer ve Fatma'ya dahi şer'i hükümlere göre atanan vasileri Abdulvahab Efendi ve büyük varislerin talep ve bilgileriyle ve şer'i bilgilerle yazılıp açıklanarak dağıtılıp paylaşılan kassam defteridir ki ayrıntıları aşağıdaki şekilde zikir ve beyan olunur.

23 Muharrem 1280 / 10 Temmuz 1863

1. Evindeki eşyaların beyanı: Büyük tabak (7), sagir ve kebir tabak (15), sahan ve tabak (6), tas maşrapa (2), kaşık ve sini (1), üst yatak (1), Kulplu kapak (4), gümüş kılıç (1),

kebir güher bıçak takımı (1), Sagir güher bıçak takımı (1), parçalı bıçak takımı (1), Leğen ve ibrik (1), çekmece (1), saat (1) Fıskiye şamdan (2), Kelâm-ı Kadim (1), Acemşalı (255), kebir şamdan (1), yasemin bıçak (1), şal maşlah, aba (1), Sivas çakısı (1), kebir mangal (1), sagir mangal (1), fincan ve zarf (10), demir (3), çuka setrelik pantol (1), Çanak-tabak (8), yüz pantolluk (2), şemsiye (1), çuka sakko ve pantol (2), çengevî kürek (1), şal sakko (1) Pantol (1), fes (1), koton gömlek (2), kürek (1), şal sarık (1), şal sarık (1), saten içli pantol (1), yün basma entari (1), keten setre (1), pantoluk (1), tabak (1), şeker (5), beyaz keten (1), sakkoluk (1), yün bağ ve uçkur (1), kahve güğümü (1), siyah kaşık (9), sini (2), yağ kaşığı (4), ciğara tabağı (7), süzgeç (1), kebir tava (1), sagir tava (1), sini (1), kebir teşt (1), sac (1), tava (1), kebir kazgan (1), kebir leğen (1), köhne kebir leğen (2), kenarlı tepsi (1), tava (1), sagir leğen (1), kazgan ve kapak (1), havan ve mangal (1), kazgan ve kapak (1), sagir kazgan ve kapak (1), demir demlik (1), kazgan (2), fanus (1), kazgan (1), sahan (5), lenger (3), tas (1), su tası (1), sagir tas (1), fanus (1), kefgir ve ibrik (1), cedidiyelik (2), köhne halı (1), keçe (1), keçe (1), sarı leğen ve ibrik (1), yün minder (1), yün yastık (2), ot yastık (13), mak'ad yüzü (1), keçe (1),

masa (1), küp (7), sagir küp (2), kebir sandık (5), halbur (2), Çuval (5), mendil (6), ekmek tahtası (2), sebil (1), keçe (1), taht ve tahta (3), sac ve tabak ve ülbe (2), saman ve ağaç odunu, duyal al kısarak (1), nısf kır kısarak (1), kır beygir (1), rahvan taşı (1), al katır, gani nısf, kır beygir kır tay ıscarıyla, öküz ve çift dana, dakik (1), kile (2), revgân sade batman (1), Ayıntab pekmezi (12), gazyağı, yaz pekmezi, teşt (1), ağaç odunu (1).

2. Anılan mahallede olan bir bâb evden hissesi,

3. Anbara konulup satılan zahireden (buğday, arpa, küşne, mısır darısı, küncü, küspe) kantar ve Beledî zabt ve kantar bedeli düştükten sonra kalan bedel,

4. Müteveffâ'nın köylerdeki zahire dağılımının beyânı: Karabekir karyesinde Bakkalın oğlu Mahmud indinde yarıya ekilen hınta, mercimek, küşne kile; Sırrın karyeli Muhammed Kâhya'nın oğlu Bakır'da olan hınta; Sırrın karyeli Ramazan'da olan tahmini hınta, şa'ir; Bakkalın oğlu Hüseyin'de olan tahmini hınta, şa'ir, mercimek; Harranlı Hacı Bektaş'ta olan tahmini hınta, şa'ir; Harranlı Neyyan Bektaş'i'de tahmini şa'ir, hınta, mercimek; Harranlı Kör Mustafa'da olan tahmini hınta, şa'ir, mercimek; Musa Kâhya'nın Halil'de tahmini hınta, şa'ir; Harranlı Abuzer Kâhya'da olan tahmini hınta, şa'ir; Suruç kazasında Kapucu karyesinde Osso Bekir Emmi'de tahmini hınta, şa'ir; Harabreş karyeli Bekir'de olan tahmini hınta, şa'ir.

5. Müteveffâ'nın ortakları zimmetlerinde olarak fevtiyle akçe alacakları beyânı: Karabekir karyeli Bakkalın Oğlu Mahmud'da; Harran karyeli Arizamn ve karındaşı Sanide; Sırrın karyeli Mahmud Kâhya'nın oğlu Bakır'da; Bakkalın oğlu Hüseyin'de; Harran karyeli Hacı Bektaş'i'de, Harran Karyeli Teyyan Bektaş'i'de; Sırrın karyeli Kör Mustafa ve biraderi Ali'de, Sırrın karyeli Musa Kahya'nın oğlu Halil'de; Suruç kazasında Kapucu karyesinde Osso Bekir ammide, Suruç kazasında Harabreş Karyeli Beko'da.

6. Müteveffâ'nın tespit edilen alacakları beyânı: İbrâhim Bağ'ında ırğatı Ali Ağa'da, Abozâde Mustafa Ağa'da, Köroğlu Abo Ağa damadında, Kıymetli Naki Abdurrahman Efendi'de, Halilü'r-râhman şeyhi İzzet Efendi'de, Binbaşı Kemal Efendi'de, Karapınar karyeli İsa Mahmud'da, Kapucukaryeli Ali Bozo'da, Tellal karyeli Hasan Ali Bedir'de, Yedikuyukaryeli Yusuf'da, Muhsin Efendizâde Hüseyin Efendi'de, Müfid Efendide, Müfid Efendi'nin biraderi Ahmed Efendi'de, Evkâf müdürü Mustafa Efendi'de Muteber ve Beyoğlu Şeyh Abuzer'de, Harranlı Aşık Hasso'da, Hüseyin Bey'in amcası Molla Hüseyin'de 150, Nâfi Hüseyin Bey'de, Telgraf müdürü Vehbi Efendi'de, Serrâç Abdurrahman'da, Samancı Kara Ağa'da, Miftahzâde Bekir Efendi'de, Kalaycı Kırkor'da, Irğatlı takımında Eyyüb onbaşında, Hacı

Nebi Efendi'de Serrâçzâde Mahmud Efendi'de, Tahrirat müdürü Vaki Efendi'de Neccar Halil'de, Ağa Mizgefli karyeli Ahmo'da, Hamevizâde Muhammed Bekir'de, Karyeli Hamo'nun oğlu Aligör'de, Neccar Hamid Efendi'de, Suruç kazasında Mustafa Ali Kâhya damadı Müslüm Ağa'da, Redif yüzbaşı Ali Ağa'da, Harran müdürü Salih Eyyüb Ağa'da, Kürkçüzâde Hacı Osman Ağa'da, Sarayönü nam mahalde vâki kalaycı dükkânında hissesi.

7. Müteveffâ'nın Suruç ve Harran iltizamından sebebi ve ayrıntısı defterde gösterilen husule gelen ticâret alacakları beyânı: Saffet Efendi'de, Suruç kazasında Sami deve Hado'nun oğlu Hattab'da, Neccarın oğlu Hacı Ali'de, Hartavizâde Nâki Efendi'de, Karabekir karyeli ArabAbbas'da.

8. Müteveffâ'nın Dergezenli mescidi dahil hayır işleri ve yükümlülükleri beyânı.

9. Müteveffânın tespit edilen şahıslara borçları beyânı: Telgraf müdürü Vehbi Efendi b. Hacı Süleyman, Hacı Bekir b. Halil ve Mustafa b. Osman, Kürkçü Na'zo veled Agob, Deli Mahmud, Hacı Bekir b. Halil, Hacı Bakır b. Mustafa, Deli Mahmud, Firaz Hacı Müslüm, Kürkçüzâde Hacı Osman, Müslim b. Abdi, Hacı Ömer b. Bekir, Sofi Abdurrahman b. Ahmed, Demirci, Seko, Ubeyd, İbrahim ve Muhammed Medine bint-i Hasan, Tellal Hacı Yusuf, Muhammed Çavuş, Muhammed Bey, Muhammed b. Abbas, Hacı Süleyman, Abdullah, Mustafa, Ali Bey, Davud Efendi, Ose b, Mustafa b. Yusuf, Neccar Halil, Rukiye, Hacı.

10. Müteveffâ'nın (1286) seksen altı senesi aşarından Hazine-i celileye olan borcu 1277, 1278, 1284 senesi âşarından, 1285 senesi evkâf aşarından 1285 senesi mirî aşarından, 1281 senesi ağnam bedelinden, 1282 senesi ağnam rûsumundan mal sandığına olan borçları beyânı.

11. Taksimata esas olan: 103.000 kuruş

Eşi Rukiye hissesi	(12890/30)
Büyük oğlu Mustafa hissesi	(16388/14)
Küçük oğlu İbrahim hissesi	(16388/14)
Küçük oğlu Muhammed hissesi	(16388/14)
Küçük oğlu Bekir hissesi	(16388/14)
Küçük oğlu Ömer hissesi	(16388/14)
Küçük kızı Fatma hissesi	(8194/7)

*Özetlenmiştir

Şepnaz Gazel

*Kar yangınlarına düşürürsün yazları
Yazları yaşatırsın zemheri ayazları*

*Hastaların feryâd eder sabahlara dek
Kapatırsın kapıları duymazsın avazları*

*Her aşığın bir şekil sarmada yarasını
Kimi şaraba düşer kimi çalar sazları*

*Bu yürüyüş bu salınış bu müthiş duruş
Nerden bulursun böyle naz niyazları*

*Sen gibi bir muammayı anlamak ne zor
Çözdüm nice bilmece, halbuki ne lügazları*

*Korkunç güzelliğin tasvire gelmez
Yürütür topalı, dillendirir ahrazları*

*Levnin, alın hiçbir renge benzemez
Siyaha çalar yanında kar beyazları*

*Ya Râb, Rûhavî'ye merhamet eyle
Dilersen anında kavuşturursun kavuşmazları*

İbrahim Halil TEZÖLMEZ

Moldovalı Yahudi Tarihçi ve Gezgin
İsrael Joseph Benjamin'in Seyahatnamesinde
Urfa

Selahaddin E. GÜLER

Yerel Tarih Araştırmacısı

EIGHT YEARS
IN
ASIA AND AFRICA
FROM 1846 TO 1855.

BY
J. J. BENJAMIN II.
FROM FOLTITSCHENY IN THE MOLDAVIA.

WITH A PREFACE BY DR. BERTHOLD SEEMANN.

**WITH A MAP AND CORRESPONDING NOTES FROM BENJAMIN OF TUDELA,
R. PETACHIA, PEDRO TEIXEIRA AND RITTER'S ERDKUNDE.**

HANOVER.
PUBLISHED BY THE AUTHOR.
1859.

“
1844'te İsrail'in Kayıp On Kabilesini aramak için yola çıktı. Bu arayış onu 1845'te Viyana'dan Konstantinopolis'e götürdü ve Akdeniz'deki çeşitli şehirlerde kaldı. Haziran 1847'de İskenderiye'ye geldi ve Kahire üzerinden Levant'a gitti. Daha sonra Suriye, Babil, Irak, İran ve Hint Adaları'nı, Kabil ve Afganistan'ı dolaştı,
 ”

Israel Joseph BENJAMIN (1818-1864)

Tarihçi ve Gezgin

1818 yılında Moldova'nın Faltıçeni şehrinde doğdu. Genç yaşta evlendi, ke-reste işiyle uğraştı, ancak mütevazı servetini kaybederek ticareti bıraktı. Maceracı bir karaktere sahip olarak, XII. Yüzyılın ünlü Yahudi gezgini Tudelalı Benjamin'in adını kullandı (II. Benjamin) ve 1844'te İsrail'in Kayıp On Kabilesini aramak için yola çıktı. Bu arayış onu 1845'te Viyana'dan Konstantinopolis'e götürdü ve Akdeniz'deki çeşitli şehirlerde kaldı. Haziran 1847'de İskenderiye'ye geldi ve Kahire üzerinden Levant'a gitti. Daha sonra Suriye, Babil, Irak, İran ve Hint Adaları'nı, Kabil ve Afganistan'ı dolaştı, Haziran 1851 yılında Konstantinopolis'e döndü ve ardından İtalya'ya gitmeden önce kısa bir süre kaldığı Viyana'ya döndü. Oradan Cezayir ve Fas'a hareket etti. Ziyaret ettiği topluluklarla ilgili gözlemlerini bol bol not aldı.

Sekiz yıl seyahat ettikten sonra Fransa'ya vardığında, seyahat izlenimlerini İbranice olarak hazırladı ve bu kitabı Fransızcaya tercüme ettirdi. Kitabından abonelik elde etmek için birçok sıkıntı çektikten sonra, 1856'da CinqAnnées en Orient (1846–51) başlığı altında yayınladı. Aynı eser, gözden geçirilmiş ve genişletilmiş, daha sonra Meyer Kayserling'in önsözüyle Acht Jahre in Asienund Afrika ¹ (Hanover, 1858) başlığı altında Almanca olarak yayınlanmıştır. İngilizce sürümü de yayımlandı. Anlattıklarının doğruluğu ve seyahatlerinin gerçekliği bazı eleştirmenler tarafından saldırıya uğradığı için, adı geçen çeşitli doğu ülkelerine yolculuğunu kanıtlayan

mektuplar ve diğer işaretler üreterek kendini fazlasıyla savundu. Benjamin sadece gördüklerini anlatır ve bazı sözleri yetersiz bilginlik ve bilimsel yöntemden yoksun olduğunu gösterse de doğru ve basit anlatımı Humboldt, Petermann ve Richter gibi seçkin bilim adamlarının onayını aldı.

1859'da Benjamin başka bir yolculuğa çıktı, bu sefer üç yıl kaldığı Amerika'ya. Orada yaptığı gözlemlerin sonucunu, dönüşünde Drei Jahre in Amerika² (Hanover, 1863) başlığı altında yayınladı. İsveç ve Hanover kralları artık ona ayrıcalıklar bahşederdi. Rehberliği için bir plan ve bir dizi öneri hazırlayan birkaç bilim insanının sempatisinden cesaret alarak, tekrar Asya ve Afrika'ya gitmeye karar verdi ve bu yolculuk için para toplamak üzere Londra'ya gitti. Zamanından önce yaşlanmasına neden olan ve ona yaşlı bir görünüm veren yorgunluklar ve yoksullukların yüzünden yıpranmıştı, Londra'da fakir bir şekilde öldü.

Yayınlanmış eserleri şunlardır:

1. Fiveyears in the Orient (1846–51)
2. Eightyears in AsiaandAfrica (Hanover, 1858)
3. Description of thePolish-Cossackwarand of the suffering the Jews in Poland during the years 1648-53.
4. Report of a contemporary of L Lelewelexamining his French translations, editedby J. J. Benjamin II (Hanover, 1863)
5. A Germanedition of Rabbi Nathan Nata Hanover'swork on the in surrection of the Cossacks in the seven teenth century.

6. Three Years in America (3 vols.) (Hanover, 1862)³

Urfa ile ilgili notlar ikinci sıradaki Eight Years in Asia and Africa from 1846 to 1855 adlı kitabın 51-54 sayfaları arasında olup tarafımdan tercüme edilmiştir. Benjamin muhtemelen 1847 veya 1848 yılında gelmiş olmalıdır.

Urfa

Birecik'ten on sekiz saatlik bir yolculuk sonrası, ıssız bir ortamda surla çevrili Urfa sizi karşılıyor. Şehrin çevresinde insan eliyle yapılmış çok sayıda mağara bulunuyor.⁴ Hepsi açık durumda olan bu mağaraların birkaç saatlik bir yolculukla bir yeraltı geçidine açıldığı söyleniyor.⁵ Düzenli şehir kapıları, girişler, sokaklar, geniş yerler ve hatta kuyular burada bulunur. Bunların bir depremle yıkılan bir kasabanın izleri olduğu şüphesizdir. Musa'nın sözünü ettiği Keldanilerin eski "Ur"u olamaz mı?

Urfa'da en eski kutsal zamanlardan kalma, bazıları günümüze kadar korunmuş, bazıları harap halde kalmış antik eserlere rastlanır. Burada en dikkat çekici olanlardan bazılarını değinebilirim:

1) İbrahim'in doğduğu ev. Tek bir kaya parçasından yontulmuş yapay bir mağaradır ve beyaz taştan yapılmış bir beşik. Mağara Araplar tarafından kapatılmış ve korunmuştur; ancak küçük bir bahşiş ödenerek girilebilir. Araplar hasta çocuklarını oraya götürmeyi ve onları İbrahim'in beşiğine yatırmayı âdet edinmişlerdir; küçükleri bir geceliğine bırakırlar, ertesi sabah ölü bulunmazlarsa, sağ salim iyileşmeleri beklenebilir.⁶

2) (İbranice kitap olan) Sefer Hayaşar'a göre İbrahim'in

içine Nemrut tarafından atıldığı fırın. Etrafı korkulukla çevrili bir hendek olup, onu kötü hava koşullarından korumak için yerinde özenle kapalı tutulan bir ev inşa edilmiştir.⁷ Şu anda orada bir dere akıyor, bol miktarda balık bulunan ve göleti ikiye bölen bir nehir akıyor. Büyük ata⁸ ile herhangi bir şekilde ilişkilendirilebilecek diğer tüm yerler ve konular gibi, bunlar da büyük bir hürmetle düşünülmüştür. Müslümanlar kutsal adama⁹ en büyük saygıyı gösterirler; dolayısıyla şehadet yeri olarak düştüğü yer ve oradan akan pınar kutsal kabul edilir. Kaynağın oluşturduğu ve beslediği göletlerde¹⁰ yaşayan balıklar bile saygıyla anılır; öyle ki, bu kutsal sulara balık avlamak en büyük suç olarak kabul edilir ve ölümle cezalandırılır. Sonuç olarak balıklar o kadar çoktur ve insanın varlığına o kadar alışmışlardır ki, yaklaşımdan kaçınmak yerine sessizce neşeli zıplamalarına devam ederler.

3) İbrahim'in ateşe atıldığı yerden yaklaşık 50 adım ötede, bir demir zincir vasıtasıyla birbirine bağlanmış iki taş sütun vardır.¹¹ Makamın geleneğine göre, İbrahim'in içine atıldığı ateş o kadar sıcaktı ki, ona yaklaşmak imkânsızdı ve bu nedenle bu alet şehidin uzaktan alevlere atılması için kuruldu. Daha önce bahsedilen Hayaşar Kitabı, atanın nasıl kurtulduğuna dair tüm detayları anlatır: Ancak kardeşi Haran ölmüştür.

Kasabadan yaklaşık bir saatlik bir yolculukla, kayalık bir dağın yamacında, birkaç yerde hatırı sayılır büyüklükte çok sayıda kare mağara inşa edilmiştir. Bunlardan biri, diğerlerinden daha geniş olan ikincisine açılıyor, bunlar hep birlikte büyük bir oda oluşturuyor.

Bu eski binaların içi çok düzenlidir; tavanlar düzgün, tek

parçadan oluşan bazı taş sütunlar ayakta, bazıları düşmüş; ancak hepsinin içi boştur ve yılanlar ve akrepler yaşar; keyifli dinlenmelerinde rahatsız edilmeleri tavsiye edilmeyen korkunç misafirler. Bu mağaralardan bazıları bir tür ön avlu ile döşenmiştir ve günümüzde koyun sürüleri için ağıl olarak hizmet vermektedir.¹²

Yahudiler ve Müslümanlar, İncil’de şehirlerin kurucusu olarak bahsedilen ünlü avcı Nemrut’un burada halkıyla birlikte yaşadığına inanmakta ve bu geleneği doğrulamaktadırlar.

Nemrut’un şehrinden bir saatlik yolculuk mesafesinde, üzeri ağaçlarla çevrili güzel bir Arap evinin inşa edildiği başka bir mağarayı ziyaret ettim. Burasının Eyyub’un evi olduğu söyleniyor ve yanında bir mağara vardır ki, içinde cüzzam ve ıstırapla eziyet görürken arkadaşlarının ziyaretini kabul ettiği zaman oturduğu söyleniyor. Komşu kayalarda Eyyub tarafından mısır ambarı olarak kullanılmış derin çukurlar vardır ve

Araplar da onları bugüne kadar aynı amaçla kullanıyorlar. Evin yanındaki avluda suyu şifalı olan bir kuyu vardır.¹³

Urfa’da yaklaşık 150 Yahudi aile yaşıyor; özgür ve mutlular, ancak o kadar cahiller ki, aralarında 50 kişi ibadetlerini yerine getiremez.

İbrahim’in babası Terah’ın ölüm yeri olduğu İncil’de çok iyi bilinen Harran köyü, güneyde altı saatlik bir yolculukta yer almaktadır. Burada Rebekka’nın kocasına Yakup’un kardeşi Esav’dan kaçması tavsiyesini verdiği söylenir. Araplar, Harran’dan yarım mil ötede, üzeri taşla kaplı çok derin bir kuyu gösterirler ve bunun İncil’de bahsedilen kuyu olduğunu iddia ederler.¹⁴

Ester Kitabı’nın bahsettiği dağ sakinleri (Haramachim oğulları), Harran yakınında yaklaşık bir günlük mesafe uzaklıkta oturuyorlar.¹⁵

DİPNOTLAR

¹ “1846’dan 1855’e Asya ve Avrupa’da Sekiz Yıl”

² “Amerika’da Üç Yıl”

³ https://en.wikipedia.org/wiki/J._J._Benjamin

⁴ Şehrin batı ve güneyindeki dağlarda yer alan antik taş ocağı mağaralar olmalı.

⁵ Bu söylenti asılsız olup yeraltı geçidine açılan taş ocağı mağara bulunmamaktadır.

⁶ Benjamin burada Hz. İbrahim’in doğduğuna inanılan mağaradan söz etmektedir.

⁷ Halil-ür Rahman Camii’nin batısına bitişik, Hz. İbrahim’in ateşe atıldığına inanılan makam (Ağbalık) olmalı.

⁸ Hz. İbrahim (a.s) kastediliyor.

⁹ Hz. İbrahim (a.s) kastediliyor.

¹⁰ Halil-ür Rahman ve Ayneliha gölleri.

¹¹ Kale üzerindeki sütunlar.

¹² Sözü edilen bu kare mağaralar şehrin güney ve batı dışarısındaki dağlık alanlarda yer alan kaya mezarları olmalıdır.

¹³ Hz. Eyyub’un hastalık çektiği mağara ve suyu ile yıkanarak şifa bulduğu kuyu anlatılıyor.

¹⁴ Harran surlarının dışındaki Yakup Kuyusu.

¹⁵ Benjamin’in burada hangi toplumdan bahsettiği anlaşılamamıştır.

Kitabiyât

Bir Ömür Urfa

A. Cihat Kürkçüoğlu Armağan Kitabı

A. Cihat Kürkçüoğlu 1974 yılında Ankara’da Turizm ve Tanıtma Bakanlığı’nda başlayan, Urfa Müzesi’nde, Şanlıurfa Devlet Güzel Sanatlar Galerisi’nde, Dicle Üniversitesi’nde ve en son Harran Üniversitesi’nde 40 yıllık devlet hizmetinin ardından 2014 yılında emekliye ayrılmış olmasına rağmen tarih, kültür ve sanat çalışmalarına aralıksız bir şekilde sürdürmektedir.

“BİR ÖMÜR URFA” kitabı; Doç. Dr. Süreyya Eroğlu Bilgin, Dr. Öğr. Üyesi Seçil Çokoğullu ve Uzm. Arş. Gör. Muharrem Oral’ın editörlüğünde Prof. Dr. Mehmet ÖNAL, Öğr. Gör. S. Sabri KÜRKÇÜOĞLU, Prof. Dr. Abdüsselam ULUÇAM, Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU, Prof. Dr. Gönül GÜREŞSEVER CANTAY, Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ, Dr. Murat POLAT, Dr. Ahmet Hamdi BÜLBÜL, Prof. Dr. Ayşe AYDIN, Doç. Dr. AYŞE BUDAK, Doç. Dr. Başak Burcu EKE, Dr. Ender ÖZBAY, Prof. Dr. Kadir PEKTAŞ, Arş. Gör. Kadir TÜRKMEN, Uzm. Arş. Gör. Kübra UĞRAŞ, Dr. Öğr. Üyesi Evren YILMAZ, Doç. Dr. Mustafa Kemal ŞAHİN, Uzm. Sakine AYTAÇ TOPUZ, Doç. Dr. Süreyya EROĞLU BİLGİN ve Dr. Öğr. Üyesi Tuğba DİRİ APAYDIN’ın yazdığı akademik makalelerle “BİR ÖMÜR URFA / A.CİHAT KÜRKÇÜOĞLU ARMAĞANI” 500 sayfalık bir armağan çalışmasıdır.

Yazı ve araştırma serüvenini, bir ömre sığdırmanın ötesine geçmiş olan A. Cihat Kürkçüoğlu Hocamıza bundan sonraki hayatında sağlık, mutluluk ve başarılar diliyoruz.

Süreyya EROĞLU
Seçil ÇOK
Muharrem

KÜRKÇÜOĞ
ARMAĞA

Meslekler ve Eşyanın Tarihi

Dr. Berna TORKAK

Loğkeş

Türkçe loğ ve Farsça keş fiilinden meydana gelen loğ-keş birleşik bir kelimedir. Loğ, çamur sıvalı damlara sürttükleri taş silindirdir. Keş ise çekmek manasına gelmektedir.¹ Osmanlı döneminde Urfa'daki evlerin veya kamu binalarının damlarının birçoğu toprakla örtülü bulunmaktaydı. Çatı örtüsünün düz toprak dam şeklinde kapatıldığı yerlerde loğlar kullanılmaktaydı. Toprakdan yapılmış evlerin damları kış mevsiminde bilhassa da yağışların yoğun olduğu dönemlerde aşınmaktadır. Bu aşınma sebebiyle yağmur suları damdan evin içine doğru sızmaya başlamaktadır. Sızıntının gerçekleşmesi sonucunda toprak dam sürekli olarak bakıma muhtaç bir hale gelmektedir.²

Urfa'da dam loğlama işi, sonbaharda ilk yağmurların düşmesiyle yapılmaya başlar. Loğlanacak damdaki toprak ilk önce tırmık ve düz bir tahta yardımıyla tesviye edilir. Diğer yandan aynı damdan alınan toprak elenerek samanla karıştırılır damın tüm yüzeyine eşit miktarda serilir. Samanla karıştırılmış bu toprak sulanarak loğlama işlemine başlanır. Yağışlar sonucu damdan akan suların taşıdığı toprak, kokalara birikir. Ev sahibi, zaman zaman bu kokaların dibindeki toprağı tekrar dama sererdi.

■ <https://www.haberler.com/yerel/siverek-te-dam-loglama-zamani-3256968-haberi/> Erişim Tarihi: 02.09.2023.

¹ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2004), 1247, 1168.

² Muhammet Nuri Tunç, "Besni Cüceye Zeyrek Ağa Câmii (Hacı Zeyrek-Kurşunlu-Külhanönü Câmii)", *Vakıflar Dergisi*, 55, (2021): 111; Gonca Büyükmihç, "Anadolu'da Konut VI: Urfa Evleri", *Arkitekt Dergisi*, 482, (2000): 71.

Silindir şeklinde belirli bir ağırlığı olan loğun iki yanında bir oyuk bulunmaktadır. Bu oyuklara ağaç ya da demirden yapılmış birer kol takılmaktadır. Takılan kolların ucuna ise bir başka ağaç takılarak birleştirilmektedir. Bazen bu loğa kısa ve kalın bir urgan takılır ve uç kısmından tutularak silindir şeklindeki taş toprak damın üzerinde gezdirilmektedir. Toprak damı sıkıştırmak için yapılan bu işleme loğlamak, bunu yapan kişiye de loğkeş denilmektedir.³

Loğkeşler Urfa'daki vakıf ve kamu kurumlarında çalışan görevlilerdendi. Vakıfların *mesarifat* olarak kaydedilen giderleriyle ilgili muhasebe kayıtlarını incelediğimizde loğkeşlerin olduğunu tespit etmekteyiz. Urfa'daki vakıf kurumunda çalışan loğkeşlerin ücretlerine bakacak olursak, H. 29 Zilhicce 1260-M. 9 Ocak 1845 tarihinde Hoca Ahmed Camii'nde *vazife-i loğkeşe* sarfedilen ücret otuz kuruştur.⁴ Karaburç Camii'nde ise yetmiş kuruştur.⁵

H. 29 Zilhicce 1262-M. 18 Aralık 1846 tarihinde Meşarikiye Camii'nde loğkeş için ayrılan masraf otuz kuruştur.⁶ Aynı tarihte Mencek Zaviyesi Vakfı'nın masrafları arasında loğkeşlere ayrılan ücret otuz kuruş olarak belirtilmiştir.⁷

■ Kış Mevsiminin Gelmesiyle Birlikte Loğkeş Ücretinin Bu Seneki Maliye Bütçesinin Doksan Birinci Hükümet Konakları Tamirat Tertibinden Verilmesine Dair Belge

³ Faruk Söylemez, "Riştvanzade Ömer Paşa'nın Besni'deki Vakfı", *Vakıflar Dergisi*, 40, (2013): 91.

⁴ BOA, EV. d., 12373, s. 2.

⁵ BOA, EV. d., 12373, s. 3.

⁶ BOA, EV. d., 12979, s. 7.

⁷ BOA, EV. d., 12979, s. 13.

■ Urfa'daki Hükümet Konağı Damlarının Loğkeş Ücretinin Ödenmesine Dair Belge.

H. 29 Zilhicce 1272-M. 31 Ağustos 1856 tarihinde Korkmaz Camii Vakfı'ndaki loğkeşlerin ücreti otuz kuruştur. Aynı tarihte Ömeriye Mescidi Vakfı'nın giderleri arasında loğkeş için yirmi beş kuruş, Kadıoğlu Camii Vakfı'nda on beş kuruş,⁸ Alihan Beg Camii Vakfı'ndan otuz beş kuruş harcanmıştır.⁹ H. 29 Ramazan 1278-M. 30 Mart 1862 tarihinde Tabbakhâne Camii'nde loğkeş için harcanan masraf otuz kuruş, Ömeriye Mescidi'nde yirmi kuruştur. Ancak zaman içerisinde loğkeşlerin ücretlerinin arttığı görülmektedir. Şöyle ki Narıncılı Mescidi'n de loğkeş için verilen ücret yüz kuruş,¹⁰ Yusuf Paşa Camii'nde yüz kuruş,¹¹ Camii-i Kebir'de üç yüz kuruş,¹² Damad Süleyman Ağa Vakfı'nda yüz elli kuruştur.¹³ Halilürrahman Camii'nde kırk beş kuruş,¹⁴ Nimetullah Beg Camii'nde kırk kuruştur.¹⁵ H. 3 Rebiülevvel 1280-M. 18 Ağustos 1863 tarihinde Hacı Gazi Halvetiye Tekkesi Vakfı'ndan otuz kuruş¹⁶ ve Mahmudiye Camii'nde de on iki kuruş sarf edilmiştir.¹⁷

Vakıf kurumlarında toprak damların bakımıyla ilgilenen loğkeşlerin¹⁸ aynı zamanda Urfa hükümet konaklarında da görev yaptıkları görülmektedir.

⁸ BOA, EV. d., 15803, s. 3.

⁹ BOA, EV. d., 15803, s. 28.

¹⁰ BOA, EV. d., 17135, s. 3.

¹¹ BOA, EV. d., 17135, s. 6.

¹² BOA, EV. d., 17135, s. 3.

¹³ BOA, EV. d., 17135, s. 5.

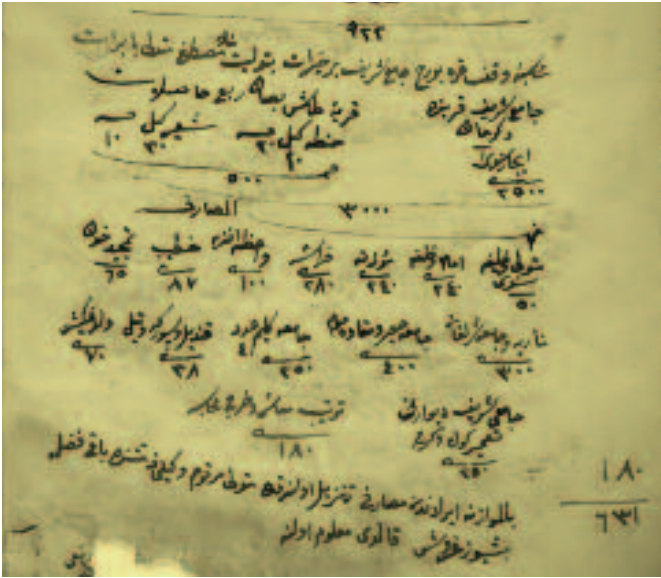
¹⁴ BOA, EV. d., 17135, s. 3.

¹⁵ BOA, EV. d., 17135, s. 23.

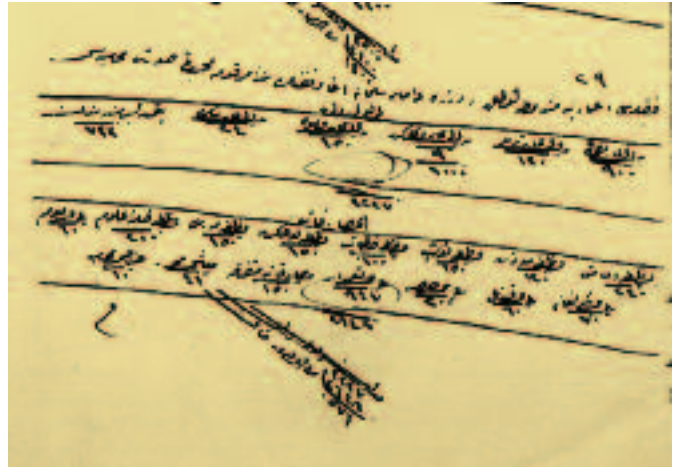
¹⁶ BOA, EV. d., 18256, s. 2.

¹⁷ BOA, EV. d., 18256, s. 3.

¹⁸ Celalettin Uzun, "17. Yüzyılda Harput Ulu Camii", *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, 1/2, (2014): 41.

■ Karaburç Camii'nde Loğkeşe Verilen Ücret

■ Damad Süleyman Ağa Vakfı'ndan Loğkeşe Verilen Ücret

Örneğin R. 1334-M. 1918 yılında Urfa Muhasebesi'nden Maliye Nezareti'ne yazılan telgrafnâmede *Urfa'da hükümet konağı damlarının loğkeş amelesinde istihdam olunanlar ve-rilmek üzere tamirat tertibinden üç bin kuruş verilmesi* istenmiştir.¹⁹ Kış mevsiminin gelmesiyle birlikte loğkeşlerin ücretlerinin ödenmesine dikkat edilmiştir. R. 1335-M.1919 yılındaki telgrafnâmede bu durum *mevsim-i şitâ hulul etmiş olduğundan* şeklinde belirtilmiştir. Bir yıl önce yani 1918 yılında Urfa Muhasebesi'nin Maliye Nezareti'ne yazdığı tel-graf sonrasında Maliye Nezareti loğkeşlere verilecek olan üç bin kuruş ücretin bu seneki maliye bütçesinin doksan bi-rinci hükümet konakları tamirat tertibinden verilmesini iste-miştir.²⁰

¹⁹ BOA, ML. EMM., 1254/27.

²⁰ BOA, ML. EMM., 1294/18.

Görüldüğü üzere Urfa'da toprak damların akması ve toprağı sıkıştırmak için yapılan loğlama işi, zamanla vakıf ve kamu kurumları içerisinde bir meslek haline gelmiştir. Maddi durumu iyi olan aileler ve loğu çekecek kimsesi ol-mayanlar, damlarının loğlama işini loğkeşlere yaptırmışlar-dır.²¹ Bazen de bu işlemi kendileri ve komşular üstlenmiştir.

²¹ Kemalettin Koç, "Anadolu'da Dam Loğu Kültürü ve Kahramanmaraş Örneği", *I. Kahramanmaraş Sempozyumu*, (2004): 1065.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

EV. d. (Evkâf Defterleri)

BOA, EV. d., 12373, s. 2.

BOA, EV. d., 12373, s. 3.

BOA, EV. d., 12979, s. 7.

BOA, EV. d., 12979, s. 13.

BOA, EV. d., 15803, s. 3.

BOA, EV. d., 15803, s. 28.

BOA, EV. d., 17135, s. 3.

BOA, EV. d., 17135, s. 5.

BOA, EV. d., 17135, s. 6.

BOA, EV. d., 17135, s. 23.

BOA, EV. d., 18256, s. 2.

BOA, EV. d., 18256, s. 3.

ML. EMM. (Maliye Nezareti-Maliye Nezareti Emlak-ı Emiriyye Müdüriyeti)

BOA, ML. EMM., 1254/27.

BOA, ML. EMM., 1294/18.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Akkoyunlu, Zahide, *Geleneksel Urfa Evlerinin Mimari Özellikleri*.

Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 1988.

Büyük mihçı, Gonca, "Anadolu'da Konut VI: Urfa Evleri". *Arkitekt Dergisi*, 482, (2000): 67-74.

Koç, Kemalettin, "Anadolu'da Dam Loğu Kültürü ve Kahramanmaraş Örneği". *I. Kahramanmaraş Sempozyumu*, (2004): 1065-1078.

Söylemez, Faruk, "Riştvanzade Ömer Paşa'nın Besni'deki Vakfı". *Vakıflar Dergisi*, 40, (2013): 87-98.

Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2004.

Tunç, Muhammet Nuri, "Besni Cüceye Zeyrek Ağa Câmii (Hacı Zeyrek-Kuşunlu-Külhanönü Câmii)". *Vakıflar Dergisi*, 55, (2021): 101-116.

Uzun, Celalettin, "17. Yüzyılda Harput Ulu Camii". *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, 1/2, (2014): 29-48.

Kırsaldaki 3700 Öğrenci Şehir Gezilerine Katıldı

■ Şanlıurfa'mı Tanıyor Dünyaya Tanıtıyorum Projesi Devam Ediyor...

Vakfımız ve İl Milli Eğitim Müdürlüğü işbirliği ile yürütülen “Şanlıurfa'mı Tanıyor Dünyaya Tanıtıyorum” projesi devam ediyor. Proje ile kırsalda yaşayan öğrencilerin ilimizde bulunan tarihi, turistik ve kültürel değerleri görmelerini, tanımlarını ve güzel vakit geçirmelerini sağlamak amacıyla 2022-2023 yılı eğitim ve öğretim döneminde 3700 öğrenci merkeze taşınıp geziler düzenlenerek, öğlen yemeği ikramında bulunuldu.

“Kütüphane İkinci Evim” Projesi

Şanlıurfa Valiliği himayelerinde vakfımız ve İl Milli Eğitim Müdürlüğü iş birliği ile “Kütüphane İkinci Evim” projesi başlatıldı. Proje kapsamında merkez ilçelere bağlı ortaokul öğrencilerini vakfımız hizmet aracıyla Şanlıurfa Çocuk ve Gençlik kütüphanesine getirilerek, Kitap okumaları ve kütüphanedeki çeşitli aktivitelerden faydalanmaları sağlanmaktadır.

“Köyde Sinema Var”

Şanlıurfa Valiliği himayelerinde vakfımız, İl Milli Eğitim müdürlüğü, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü iş birliği ile “Köyde Sinema Var” projesi başlatıldı. Proje kapsamında sinemaya gidemeyen ve sinema salonlarına ulaşma sıkıntısı yaşayan kırsal kesimlerde bulunan 25 köyde sinema gösterimi yapılarak, köy halkını ve öğrencileri açık hava sinemasıyla buluşturarak, çeşitli ikramlara bulunuldu.

“Köy Okul Kütüphaneleri Kitapsız Kalmasın”

Öğrencilerimize kitap okuma alışkanlığını kazandırmak ve kitapları sevdirebilmek amacıyla, Şanlıurfa Valiliği himayelerinde İl Milli Eğitim Müdürlüğü ve ŞURKAV işbirliğinde hayata geçirilen “Köy Okul Kütüphaneleri Kitapsız Kalmasın” kampanyası başlatıldı. 500 Okul 100 Bin Kitap hedefiyle başlayan proje kapsamında ilk 30 bin adet kitabın 150 okula dağıtımı Şanlıurfa Valisi Sayın Salih Ayhan'ın katılımıyla gerçekleştirildi.

Kültür-Sanat Faaliyetlerimiz

“Bağımsız Gençlik Huzurlu Gelecek”

Şanlıurfa Valiliği himayelerinde vakfımız, İl Milli Eğitim Müdürlüğü, Eyyübiye İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü, Eyyübiye Rehberlik ve Araştırma Merkezi işbirliği ile “Bağımsız Gençlik Huzurlu Gelecek” sloganıyla okullarda Teknoloji ve Madde bağımlılığı ile Mücadele eğitimlerine başlatıldı.

İlçedeki tüm öğrencilere ulaşılması hedeflenen proje kapsamındaki eğitimler devam etmektedir.

Çağdaş Sanatta Göbeklitepe Resim Heykel ve Seramik Sergisi

Şanlıurfa Valiliği himayelerinde Harran Üniversitesi, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Şanlıurfa Turizmi Geliştirme A.Ş. ve vakfımızın ortak katılımı ile Çağdaş Sanatta Göbeklitepe Resim Heykel ve Seramik Sergisi açıldı.

Matematik Seferberliği Farkındalık Oluşturma Semineri

Şanlıurfa Valiliği himayelerinde İl Milli Eğitim Müdürlüğü ve vakfımız iş birliği ile Matematik Seferberliği Farkındalık Oluşturma Semineri düzenlendi. Seminere 700 Matematik öğretmeni katılımında bulundu.

Düzenlenen seminerlerde Kırıkkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Veli Toptaş "Yaratıcı Etkinliklerle Matematik Öğretimi", Muş Alparslan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Yılmaz Mutlu ve Öğretim Görevlisi İhsan Söylemez "Matematik Öğrenme Güçlüğü Üzerine Farkındalık Oluşturma" konularında bilgi birikim ve deneyimlerini merkez ve diğer ilçelerimizde görev yapan sınıf öğretmeni ve ilköğretim matematik öğretmenlerine aktardılar.

“Kuşaklar Buluşması”

Vakfımızca uygulanan “Kuşaklar Buluşması” projesi ile lise öğrencilerine değerler eğitimi kapsamında milli, manevi, ahlaki ve insani değerler ile Urfa kültürü, tarihi ve turizmi konularını kapsayan bir dizi konferanslar düzenlenmekte ve devam etmektedir.

2022-2023 yılı eğitim ve öğretim döneminde ki ilk programımız sayın valimiz Salih AYHAN'ın katılımıyla Karaköprü Necip Fazıl Kısakürek Fen Lisesinde gerçekleştirildi. Buluşmalara farklı okullarda Yönetim Kurulu üyelerimiz Cevahir Asuman YAZMACI, Abdulkadir AÇAR ve Mütevelli Heyet üyelerimiz Adil SARAÇ, Müslüm AKALIN, Cüneyt ALTIPARMAK ile devam edildi.

ŞURKAV Kursları Devam Ediyor

Toplumsal kültür düzeyini yükseltmek, kişilerin gelişimlerini artırmak, bilgi, beceri kazandırmak, üst öğretime hazırlamak, kültürel değerlerimizi korumak ve yaygınlaştırmak amacıyla vakfımız tarafından 2022-2023 Eğitim ve Öğretim dönemi içerisinde Türk Halk Müziği, Türk Sanat Müziği, Hüsnü Hat, Halk oyunları, Tiyatro, Resim, Filografi, YÖKDİL Hazırlık Kursu ve Bilgisayar kursları açıldı.

Kültür-Sanat Faaliyetlerimiz

Şehre Dair Hayaller öykü yarışmamız sonuçlandı

Bireylerin okuma alışkanlıklarını geliştirme ve araştırma yapımları konusunda farkındalık yaratmak amacıyla Vakfımız tarafından lise öğrencilerine yönelik ŞURKAV Genç Yazarlarını Arıyor Projesi kapsamında “Şehre Dair Hayaller” konulu öykü yarışması düzenlendi.

Yarışmada dereceye giren öğrencilere tam, yarım ve çeyrek altın ödül olarak verildi. Mansiyon olarak da kol saati hediye edildi. Ayrıca dereceye giren altı öğrenciye Şanlıurfa Valiliği tarafından birer adet çeyrek altın hediye edildi.

Karcıgar Faslı ve Tasavvuf Müziği Konseri

Vakfımız Türk Sanat Müziği Koromuzun sunduğu Karcıgar Faslı ve misafir sanatçı Atik Sahil’in Tasavvuf Müziği solo konserinde eşsiz müzik dinletisi ile vatandaşlarımız güzel bir gece yaşadılar. GAPTEAM Eğitim Merkezi Konferans salonunda düzenlenen konsere Vali Yardımcısı Erinç DEMİR, Şanlıurfa Devlet Türk Halk Müziği ve Sıra Gecesi Topluluğu Müdürü, İl Kültür ve Turizm Şube Müdürü ile Vatandaşlar katıldı.

Şef Osman Avni Devecioğlu’nun yönetiminde Vakfımız Türk Sanat Müziği Koromuzun sunduğu Karcıgar Faslı konserin ardından Sanatçı Atik Sahil’in Tasavvuf Müziği solo dinletisinin ardından Vali Yardımcısı ŞURKAV II. Başkanı Erinç DEMİR koroyu ve sanatçı Atik SAHİL’i tebrik ederek plaket takdiminde bulundu.

Türkü Gecesi

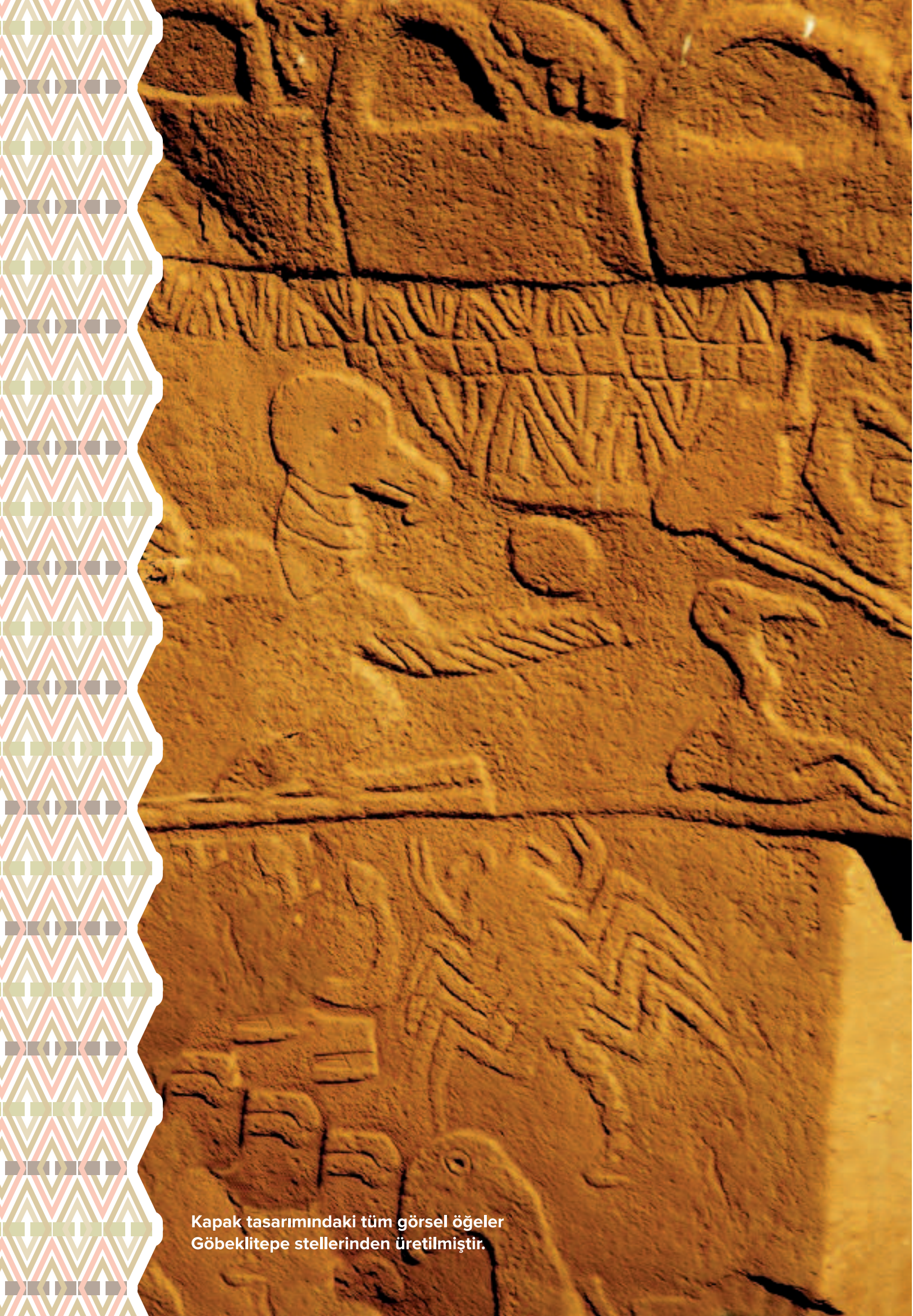

Vakfımız tarafından düzenlenen Türkü Gecesinde TRT Sanatçısı Emine Karakuş Kaya sahne aldı. Mehmet Akif İnan Konferans Salonunda düzenlenen geceye vatandaşlar sanatçı Emine Karakuş Kaya’nın seslendirdiği Anadolu’nun çeşitli yörelerinden birbirinden güzel türkülere eşlik edip eğlenerek güzel bir gece yaşadılar.

Matematik Seferberliği Tanıtımı

Şanlıurfa Valiliği himayelerinde İl Milli Eğitim Müdürlüğü ve vakfımız iş birliği ile Matematik Çalıştayı düzenlendi. Çalıştayı ilk gününde yaklaşık 400 öğretmen ve üniversite öğrencilerinin katılımıyla, “Matematik Seferberliği Tanıtımı”, “Matematik Öğretiminde Teknoloji Kullanımı”, “Çift Odaklı Öğretim ile Matematik Okuryazarlığının Geliştirilmesi” seminerleri ve “Uzun İnce Bir Yol; Matematik” isimli paneller gerçekleştirildi. Çalıştayı ikinci gününde ise katılımcı öğretmenler tarafından sunum ve değerlendirme aşamaları tamamlandı.

Kapak tasarımındaki tüm görsel öğeler
Göbeklitepe stellerinden üretilmiştir.